

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK – YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ SONUCU KOCAELİ'NE
İSKÂN EDİLEN GÖÇMENLER
(1923–1930)

Ayhan ATEŞ

Haziran - 2008

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK – YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ SONUCU KOCAELİ'NE
İSKÂN EDİLEN GÖÇMENLER
(1923–1930)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Ayhan ATEŞ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

BOLU - 2008

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğüne

Ayhan ATEŞ' e ait “Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli’ne İskân Edilen Göçmenler (1923–1930)” adlı çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 09.06.2008.

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA.....
Üye : Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI.....
Üye : Yrd. Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR.....

Prof. Dr. Uğur ESER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT**THE SETTLERS IN KOCAELI FOLLOWING THE TURKISH-GREEK
POPULATION EXCHANGE****(1923-1930)****Ayhan ATEŞ****Master's Thesis****Department of History****History of The Turkish Republic****Supervisor: Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA****May 2006, 80 pp.**

The Greek governments aimed at establishing the grand Greek-Byzantium state beginning with the achievement of independence from the Ottoman rule in 1929. That expansionist policy, also known as “Megale Idea” has remained alive in the contemporary times. Yohannis Kolettis who came into power in 1844 defined the boundaries of “Megale Idea” that includes the areas from Istanbul to Trabzon as well as from Crete to Samos. Greece aspired to acquire such an ambitious plan by means of a long-term policy, “Enosis”. In order to realize “Megale Idea”. Greece allied with the Great Britain in the First World War against the Ottoman State. In the aftermath of Ottoman defeat in the War, she endeavored to acquire lands from Anatolia at the Paris Peace Conference. The Sevres Treaty that assigned Eastern Thrace, Imbroz, Izmir and Mid Aegean region to Greece helped the realization of “Megale Idea” to a large extent. However, Ataturk-led national independence war of the Turkish nation resulted in withdrawal from these areas. The Independence War was the decisive hit for “Megale Idea”.

In the aftermath of the Independence War, around a million Greek people who oppressed and tortured Turks migrated to Greece. Such a massive migration caused a major turmoil there. The migration also created a major problem in the Turkish economy due the fact that it made a large amount of agricultural lands idle. For that reason, the Turkish-Greek population exchange was on the agenda of

Lausanne Conference. The negotiations at the Conference paved the way for the population exchange

Following the Greek invasion of Kocaeli, Greek people who lived in Yeniköy, Bahçecik, Yuvacık pursued oppression and torture against Turks with the help of Greek soldiers. Greeks fired the city and escaped to Greece when they had news about that Ataturk-led Turkish army was marching toward Kocaeli. The Turkish people who were moved from Greece to Kocaeli witnessed the fact the city was exposed to fire; then they desired to move to other cities. People who lacked any money desperately stayed in the city. They had various troubles for around ten years.

The thesis is composed of three chapters in addition to the introductory and concluding sections. The first chapter examines the Turkish-Greek population exchange in general. The following chapter discusses how the Turkish settlers were moved to Kocaeli, and that where they were located. The third chapter studies the major problems that the settlers encountered in the city.

Keywords: Turkish, Greek, Kocaeli, Izmit, Population Exchange, Exchangee

ÖZET**TÜRK – YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ SONUCU KOCAELİ'NDE****İSKÂN EDİLEN GÖÇMENLER****(1923–1930)****Ayhan ATEŞ****Yüksek Lisans Tezi****Tarih Anabilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA****Mayıs 2006, 80 sayfa.**

1829 yılında Yunanistan'ın Osmanlı Devletinden bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Yunanistan hükümetleri eski Greek-Bizans Devletini kurmak istemişlerdir. Günümüze kadar gelen bu yayılcı Yunan politikasına genel anlamda “Megala İdea” adı verilmiştir. 1844 yılında iktidara gelen Yohannis Kolettis Megala İdea'nın sınırlarını açıkça ifade etmiştir. Megala İdea İstanbul'dan Trabzon'a, Girit'ten Sisam'a kadar alınması imkansız sınırlardı. Yunanistan bu sınırları sabırlı ve uzun vadeli bir politikayla, “Enosis” (Yunanistan ile birleşme) ile Yunanistan sınırlarına katmak istiyordu. “Megala İdeayı” gerçekleştirebilmek için Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletine karşı İngiltere'nin yanında yer almıştır. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılmasından sonra 1919 Paris Barış Konferansında Yunanistan, İngiltere'nin yardımıyla Anadolu'dan pay alamaya çalışmıştır. Sevr Antlaşmasıyla Doğu Trakya, Gökçe Ada, İmroz, İzmir ve İç Ege bölgesinin Yunanistan'a verilmesiyle birlikte “Megala İdea” büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Milli Mücadeleyi Türk milletinin kazanması sonucu Yunanistan Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Milli Mücadele Megala İdeaya vurulan en büyük darbe olmuştur.

Savaşın sona ermesiyle birlikte Anadolu'da Türklere zulüm ve işkence yapan yaklaşık 1.000.000 Rum Anadolu'dan kaçarak Yunanistan'a göç etmiştir. Bu Rumlar Yunanistan'ı büyük bir kargaşanın içine itmiştir. Anadolu'da 1.000.000 Rumdan boşalan tarım arazilerinin atıl durumda olması Türk ekonomisine büyük darbe

vurmaktaydı. Bu nedenlerle birlikte mübadele Lozan Konferansında gündeme gelmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda iki ülke arasında zorunlu ahali değişimi kabul edilmiştir.

Kocaeli'nin Yunan işgaline girmesiyle birlikte özellikle Yeniköy, Bahçecik, Yuvacık taraflarında bulunan Rumlar Yunan askerleri ile birlikte Türklere zulüm ve işkence yapmaya başlamışlardır. Atatürk önderliğindeki Türk ordusunun Kocaeli'ne yaklaştığı haberleri üzerine Rumlar Kocaeli'ni ateşe vererek Yunanistan'a kaçmışlardır. Yunanistan'dan Kocaeli'ne getirilen mübadiller kendilerine yerleşmeleri için gösterilen yerlerin yanmış olduğunu görmüşlerdir. Mübadillerin bir kısmı başka şehirlere gitmek istemiştir. Yanlarında hiç parası olmayan mübadiller ise çaresizlikleri nedeniyle Kocaeli'nde kalarak buralara yerleşmişlerdir. Kocaeli'ne yerleşen mübadiller yaklaşık 10 yıl boyunca her konuda çeşitli sıkıntılar çekmişlerdir.

Bu tez giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk-Yunan Nüfus mübadelesi genel olarak anlatılmıştır. İkinci bölümde mübadillerin Kocaeli'ne getirilmeleri ve nerelere yerleştirildikleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise mübadillerin Kocaeli'nde karşılaştıkları belli başlı sorunlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, Yunan, Kocaeli, İzmit, Mübadele, Mübadil

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesinden başlayıp, tezimin son aşamasına kadar benden yardımını hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, Değerli Hocam Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA' ya teşekkürü bir borç bilirim. Bu tez çalışmam sırasında bana yardımcı olan herkese teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamın başından itibaren maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

1923 yılında yapılmış olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi konusu aradan geçen 85 yıla rağmen hala tam anlamıyla tüm yönleriyle araştırılmış bir konu değildir. Bu konuda yapılan son zamanlardaki araştırmalar mübadelenin farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Mübadele konusu özellikle genel olarak ele alınmakta bu konuda yerel çalışmalar çok sınırlı kalmaktadır.

Bu konuda yapılan araştırmalardan bir tanesi olan Kemal Arı'nın “Büyük Mübadele” ismindeki eseri önemli bir çalışmadır. Arı bu çalışmasında mübadele meselesini çok yönlü ve derinlemesine ele almıştır. Mübadele öncesinde yapılan hazırlıklardan, mübadillerin yerleştirildikleri yerlerin özelliklerinden, mübadillerin karşılaştıkları sorunlara kadar mübadele konusunu tüm yönleriyle incelemiştir..

Cahide Zengin Aghatabay 1997 yılında hazırladığı “Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918–1930)” isimli doktora tezini 2007 yılında “Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923–1930” adıyla kitap olarak yayınlamıştır. Aghatabay o dönemde yayınlanan gazetelerdeki haberlerden yararlanarak hazırladığı çalışmasında mübadele meselesini değişik bir şekilde ele almıştır. Halk o dönemin gazeteleri sayesinde mübadeleden haberdar olduğu için mübadelenin her safhası dönemin gazetelerinde yer almıştır. Aghatabay bu gazete haberleriyle o dönemde mübadele olayının halk tarafından nasıl karşılandığını bizlere göstermiştir.

İbrahim Erdal 2006 yılında hazırladığı “Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923–1930)” adlı doktora tezini yine 2006 da “Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan” ismiyle yayınlamıştır. Erdal bu eserinde özellikle Mübadillerin hangi misafirhanelerde ve hangi şartlarda ağırlandığını, mübadillerin beslenme ve temizlik gibi ihtiyaçlarının karşılanması için neler yapıldığı, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin mübadillerin sağlık durumlarıyla ne kadar alakadar olduğu gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Yerel olarak mübadile meselesini inceleyenlerden bir tanesi Raif Kaplanoğludur. “Bursa’da Mübadele” isimli eserinde Kaplanoğlu Bursa’daki mübadillerle görüşmüş ve mübadillerin anlattıklarını diğer bilgilerle karşılaştırarak Bursa’ya yerleştirilen mübadilleri ele almıştır. Nedim İpek ise “Samsun ve

Mübadele” isimli Kitabını Köy hizmetleri kayıtlarından yararlanarak yazmıştır. İpek Köy hizmetlerin defterlerini ve kayıtlarını ilk kullanan yazar olmuştur. Bu kayıtlarla İpek detaylı ve sağlam kaynaklarla Samsun açısından mübadeleyi ele almıştır.

Kocaeli’ne 16.000 mübadil yerleştirilmesine rağmen hiçbir yazar bu konu üzerinde durmamıştır. Kocaeli’ndeki birçok köyde ve beldede muhacirler çoğunlukta olmasına rağmen hiçbir araştırmacı tarafından araştırılmaya gerek görülmemiştir. Kocaeli tarihinin daha çok Eski Bizans ve Osmanlı dönemleri araştırılmasına rağmen özellikle Cumhuriyet dönemi hakkında fazla araştırma yapılmamıştır.

Kocaeli tarihinin bu önemli devresinin araştırılmamış ve orijinal bir konu olması nedeniyle bu konuyu tez çalışması yapmaya karar verdik. Köy hizmetleri defterlerinden yararlanarak hazırladığımız çalışmamızda eksik kalan bazı yerleri Cumhuriyet Arşivindeki bazı belgelerle tamamlamaya çalıştık. Ayrıca mübadele hakkında yayınlanmış bazı kitap ve makalelerden yararlanarak konunun daha iyi anlaşılmasını amaçladık.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
ÖZET.....	v
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

1.1. Mübadele Antlaşmaları.....	10
1.1.1. Lozan Konferansında Mübadele Meselesi.....	10
1.1.2. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması.....	14
1.1.3. Savaş Tutsakları ve Sivil Rehinelerin Mübadelesine Dair Antlaşma....	18
1.2. Mübadelenin Uygulanışı.....	19
1.2.1. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti.....	19
1.2.2. Mübadele, İmar ve İskan Vekaletinin Bütçesi.....	23
1.2.3. Mübadele ve İskan Kanunu.....	23
1.2.4. Mübadelenin Uygulashında Bazı İstisnalar.....	25
1.2.5. Mübadillerin Türkiye'ye Getirilmesi.....	25
1.2.6. Etablis ve Patrik Arapoğlu Sorunuyla Mübadelenin Durması.....	29
1.2.7. Mübadelenin Sona Erdirilmesi: Sözleşmeler ve Antlaşmalar.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

KOCAELİ VE MÜBADELE

2.1. Kocaeli'nin İdari Yapısı.....	34
2.2. Kocaeli'nde Rum Nüfus.....	34
2.3. Kocaeli'nde Rum Terörü ve Milli Mücadele Dönemi.....	36
2.4. Mübadillerin Misafirhanelerde Ağırlanması ve Kocaeli'ne Sevki.....	39
2.5. Mübadillerin Yerleştirildikleri Yerler.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**MÜBADİLLERİN KARŞILAŞTIKLARI BAŞLICA SORUNLAR**

3.1. Barınma Sorunları.....	54
3.2. Sağlık Sorunları.....	62
3.3. Mübadillerin Üretici Duruma Geçirilmeleri.....	66
3.4. Mübadillere Toprak ve Araç Dağıtımı.....	69
3.5. Mübadillere Üretim Araç - Gereçleri Yardımları ve Kredi Olanakları.....	75
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	86

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KKHM	: Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Yunanistan, 1829 da bağımsızlığını kazanır kazanmaz Osmanlı Devletinin toprakları üzerine yayılmacı bir politika benimsemiştir. Yunanistan bağımsızlığını kazanırken sağladığı Avrupa devletlerinin desteğini yayılmacı siyaseti için de kullanmıştır. Bunun sonucu olarak da 19. yüzyılda İngiliz ve Fransız yazarlar eserlerinde eski Yunan Anadolu'sunun savunuculuğunu üstlenerek Rumların Helenizm umutlarını kamçılamlışlardır. Yunanistan Megala İdea'yı gerçekleştirebilmek için 19. yüzyıldan itibaren her türlü mücadeleyi vermiştir. Yunanistan bir ayağı Avrupa'da bir ayağı Asya da olmak üzere büyük Yunanistan'ı (eski Greek-Bizans İmparatorluğunu) kurmak, Ege Denizini bir Yunan gölü haline getirmek istemiştir.¹ Yunanistan 1864 yılında İngiltere'nin Akdeniz'deki Yedi Adayı² kendilerine vermesi sonucu Osmanlı Devleti'nden ilk toprağını kazanmıştır. Bu olaydan 17 yıl sonra 1881 de Avrupa devletleri Yunanistan'ın 93 Harbine katılmasının ödülü olarak bir Osmanlı toprağı olan Tesalya ve Epir'in Arta³ yöresini Yunanistan hediye olarak vermiştir.⁴

Yunanistan 1894 yılında Osmanlı Devleti ile Sırp ve Bulgar çetelerine karşı silahlı mücadele örgütü olarak "Etnik-i Eterya" yı (Milli Cemiyet) kurmuştur. Bu cemiyetin yoğun çalışmaları sonucu başlayan Girit İsyanına Yunanistan'ın Müdahale etmesi sonucu Giritlilerin Enosis (Yunanistan'la birleşme) ilan etmesiyle birlikte isyan Osmanlı-Yunan Savaşına dönüşmüştür. Savaş sırasında Yunan ordularının her yerde mağlup olmalarına rağmen Avrupa devletleri araya girerek her iki devletin savaş öncesi sınırlarına çekilmesini sağlamışlardır. Yunanistan böylelikle savaş sırasında kaybettiği Tesalya'yı geri almıştır. Girit Adasının başına Yunan Kralliyet ailesinden bir üye getirilerek Girit Adasına özerklik verilmiştir. 1844 yılında Yunanistan Başbakanı Yohannis Kolettis Yunan dünyasını, "Sadece Yunan Krallığı sınırları içerisinde yaşayanlar Yunan değildir. Yunan krallığı Büyük Yunanistan'ın

¹ **Yuluğ Tekin Kurat**, " Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, s. 407.

² Yunanistan'ın güneyinde bulunan, İyonya veya Yanya Adaları olarak bilinen takımadalar.

³ Epir, Yunanistan'ın Arnavutluk sınırına yakın ve çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu bir bölgedir. Arta da Epir bölgesi içerisinde bulunan önemli bir şehirdir. bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Epir>.

⁴ **Şükrü S. Gürel**, *Türk-Yunan İlişkileri (1821–1993)*, Ankara: Ümit Yayınları 1993, s. 30–31; **Kurat**, *a.g.m.* s. 407.

sadece küçük bir parçasıdır. Hangi zamanda ve hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın Yunan ırkından olan herkes Yunanlıdır. Elenizmin iki başkenti vardır. Biri Yunan Krallığının başkenti Atina, diğeri ise tüm Elenlerin umudu ve sevinci olan Konstantinopolis'tir." şeklinde tasvir etmiştir. Bu sınır tanımaz düşünce Yunanistan'ın değişmez politikası olan Megala İdea'nın iskeletini oluşturmuştur. Kolettis'in sözünü ettiği Megala İdea'nın sınırları Atina'dan İstanbul'a, Trabzon'a, Girit'e, Sisam'a kadar alınması imkânsız sınırlar olduğu için Yunanistan bu gerçeği bildiği için uzun vadede tek tek buralarda Enosis (Yunanistan ile birleşme) ilan ederek Megala İdea'yı gerçekleştirmek istemiştir. Yunanistan'a göre, Megala İdea için ekonomik ve siyasal bir ortam sağlanamasa bile dış ülkelerin yardımları ile Megala İdea'nın gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.⁵

1897 yılında Yunanistan'ın Osmanlı uyruğundaki Rumları kışkırtması sonucu Osmanlı Devleti Yunanistan'a savaş ilan ederek Yunanistan'ı kısa sürede bozguna uğratmasıyla Yunanistan'ın askeri gücü ile yayılmacı siyaseti arasında büyük farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yenilgi ile Yunanistan Osmanlı Devletini tek başına yenebilme umutlarını da kaybetmiştir. 1897 savaşından ders alan Yunanistan Birinci Balkan Savaşı'nda yanına Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'ı da alarak Osmanlı Devleti'nden Girit, Güney Makedonya, Güney Epir ile On İki Ada dışındaki Ege Adalarını alarak sınırlarını hemen hemen iki katına çıkarmıştır. Birinci Balkan Savaşı sonucunda 125.000 kişi Yunanistan'ın ele geçirdiği topraklardan olmak üzere toplam 300.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır.⁶

1917 yılında Osmanlı Devletine karşı İngiltere'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Yunanistan 1919 Paris Barış Konferansında İngiltere'nin yardımlarıyla Anadolu'dan pay alabilmek için uğraşmıştır. Yunanistan konferansta Ege adalarının nüfusunu Batı Anadolu nüfusu ile birlikte düşünülmesi gerektiğini bile savunmuştur. Sevr Antlaşması ile Doğu Trakya, Gökçe Ada, İmroz, İzmir ve İç Ege Bölgesinin Yunanistan'a verilmesi ile Yunanistan istediğini almıştır. Fakat Megala İdea'nın kazandığı bu büyük zafer çok uzun sürmemiştir. 1922 yılında

⁵ **Murat Hatipoğlu**, "Elefteriao Venezelos'un İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, s. 456-457. ; **Gürel**, a.g.e., s. 32.

⁶ **Hatipoğlu**, a.g.m. s. 457.

Atatürk önderliğindeki Türk Milli Mücadelesinin Yunanistan ve yandaşlarına karşı kazandığı zaferlerle Yunan Megala İdea'sı büyük bir darbe almıştır.⁷

29 Mayıs 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle Patrikhane Türklerin yönetimine girmiştir. Fatih, Patriklik makamının boş olduğunu öğrendiği zaman hemen seçim yapılmasını istemiştir. Seçim sonucunda II. Yenedios Patrik seçilmiştir. Patrikhane Fener semtindeki bu günkü yerine 1600 yılında taşınmıştır. Patrikhanenin taşınmasının ardından İstanbullu Rumların ileri gelen aileleri de fener semtine yerleşmişlerdir. 18. Yüzyılda Fenerli Rumlar ile zengin Rumlar bir burjuvazi sınıfı meydana getirmeye başlamışlardır. 1789 yılında Fransız ihtilalinin çıkmasıyla birlikte bu burjuvazi sınıfı Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlamıştır. Bu kopmanın en son aşaması 1821 Mora İsyanı olmuştur. Mora İsyanına Patrikhanenin destek verdiği gerekçesiyle Patrik V. Grigorios ile beraber üç metropolit idam edilmiştir. Patrikhanenin faaliyetleri Mora İsyanından sonrada devam etmiş, Mondros Antlaşmasından sonra artmıştır. Mondros Antlaşmasının hazırladığı ortam içerisinde 15 Mayıs 1919 da Yunan ordusu, İngiliz, Fransız ve ABD donanmaları eşliğinde İzmir yakınlarına gelerek İzmir'i işgale başlamıştır. İşgalin ilk günlerinden itibaren Yunan ordusu Patrikhane ile işbirliği içerisinde masum Türkleri öldürmeye başlamıştır. Bölgedeki katliamlarda Hirisostomos adındaki bir papaz Patrikhanenin temsilcisi olmuştur. Bu Papaz bölgedeki Rum halkını ve Mavri Mira Cemiyeti gibi Rum cemiyetlerini katliam yapmaları için kışkırtmış ve katliamları organize etmiştir.⁸

İşgal yıllarında Anadolu'da irili ufaklı yaklaşık 15 civarında Rum-Yunan Cemiyeti faaliyet göstermekteydi. Bu cemiyetlerden biri olan "Mavri Mira Cemiyeti", Yunan hükümetinden her türlü maddi ve manevi desteği alarak Fener Rum Patrikhanesi bünyesinde oluşturuldu. Cemiyetin ileri gelenleri doğrudan doğruya Yunanistan başbakanı Venizelos'tan emir almaktaydılar. Cemiyetin başlıca görevleri, çeteler kurarak bunları yönetmek, propaganda ve mitingler düzenlemektir. Mavri Mira cemiyetinin faaliyetlerine Yunan Kızılhaç'ı da katılmış ve cemiyete

⁷ Gürel, a.g.e., s. 32-35.

⁸ Yorgo Benlisoy ve Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç Yayınları 1996, s. 31-39; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısında Tutumları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, s. 122; Ramazan Tosun, *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde: Tolunay Yayınları 1998, s. 44-45.

zaman zaman İngiltere’de yardım etti. İstanbul ve çevresindeki çete faaliyetleri özellikle bu cemiyet tarafından organize edildi. Marmara, Ege Kıyıları, Trakya ve Kırklareli dolaylarına kadar da çete faaliyetlerinde bulunan cemiyet, Anadolu’daki diğer Rum çetelerine de gizlice silah yardımı da yapmaktaydı. Şile’de bakkalcılık yapan ve Yunanlı bir subay olduğu söylenen Todori adındaki kişi, cemiyetin Kocaeli’ndeki çetelerini yönetmekteydi. İngiliz ve Fransızlar silah ve cephaneleri bakkal malzemesi olarak Todori’ye veriyorlardı. Tedori’de bu silahları dikkat çekmemek için bakkal malzemesi şeklinde Rum çetelerine göndermekteydi.⁹

Milli Mücadele döneminde Anadolu’da faaliyet gösteren bir başka büyük Rum cemiyeti ise “Pontus Rum Cemiyeti”dir. Merkezi İstanbul’da bulunan bu cemiyet, Rize’den İstanbul’a kadar uzanan Kuzey Anadolu toprakları üzerinde bir Pontus Devleti kurmak istemiştir. Bu amacını gerçekleştirmek için cemiyet 1904 yılından itibaren kurduğu çetelerle faaliyet göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus istilasına uğrayan Trabzon’da Rus subayları yönetiminde Pontuscu çeteler Türk köylerini yakıp yıkmışlardır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda yenilmesinden sonra Pontus çeteleri artık hiçbir şeyden çekinmemişlerdir. Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesi, Osmanlı Devleti sadece Türklerin çoğunlukta oldukları kısımlarda egemenliği sağlayacak, diğer kısımlarda çoğunlukta olan milletlere muhtar gelişme imkânı verilecektir. Yunanistan bu maddeye dayanarak Batı Anadolu’dan çeşitli sebeplerle yerlerini terk edip Rusya’ya, Adalara, Yunanistan’a ve Anadolu’nun içlerine göç eden Rumları tekrar eski yerlerine döndürebilmek için Rum Muhacirin Cemiyeti gibi kuruluşlarla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Metropolitler de çoğunluğu sağlamak için hangi şehre kaç Rum göç ettirilmesini hesaplayarak bu hesaplamaları Yunanistan’a raporlar halinde yollamıştır. 1921 yılına kadar devam ettirilen Rum göçünde Yunanistan göçmenlere her türlü maddi ve manevi desteği sağlamıştır. Fener Rum Patrikhanesi de göçmenlere yardım için borçlanma akdi ile piyango düzenleyerek göçmenlere ekmek ve un dağıtımını işlerini üslenmiştir.¹⁰

⁹ Güler, *a.g.e.*, s. 36-38 ; Tosun, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹⁰ Güler, *a.g.e.*, s. 50-71 ; Tosun, *a.g.e.* s. 45.

Yunanca “Pont-Euxin” olan ve Türkçeye Pontus olarak yerleşen kelime eski Yunanlıların Karadeniz’e verdikleri isimdir. Mutluluk denizi anlamına gelen Pontus kelimesi ayrıca Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun, Amasya ve Sivas’ın bir bölümünü içine alan toprak parçası içinde kullanılmıştır. Eski çağlarda bu topraklarda bir Pont Devleti kurulmuştur. Bu devlet daha sonraları İran Devletinin bir vilayeti durumuna gelmiştir. Büyük İskender’in saldırısı nedeniyle M.Ö. 1281 yılında İran valisi Mihrad Pontus Bölgesinde bağımsız bir devlet kurmuştur. Bu dönemde Yunanistan Pontus Bölgesiyle sadece ticaret kolonileri kurmak için ilgilenmiştir. Bölgede önce Fenikeliler sonra da Yunanlılar, İtalyanlar, Fransızlar ve İspanyollar Karadeniz’de ticaret kolonileri kurmuşlardır. Mihrad’ın kurduğu Pont devleti M.S. 65 yılında Romalılar tarafından yıkılarak bölge bir Roma Eyaleti haline getirilmiştir. Sezar bu eyaleti iki idari merkeze bölerek doğrudan Roma’ya ilhak etmiştir.¹¹

Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra bölge Bizans İmparatorluğunu yönetiminde kalmıştır. Selçuklular Karadeniz’e çıkabilmek için bölgeye çok sayıda sefer düzenlemişlerdir. Melikşah zamanında Trabzon bir ara Selçukluların eline geçmesine rağmen kısa süre sonra Trabzon valisi şehri Selçuklulardan geri almıştır. Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Trabzon çevresindeki limanlar ve son olarak 1194 yılında Samsun limanı alınınca Trabzon ile İstanbul arasındaki bağlantı güçleşmiştir. 1204 yılında Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul Latinler tarafından işgal edildiği zaman Komnenos ailesinden Alexsios Trabzon’a gelerek Gürcistan Kraliçesi Tamara’nın himayesinde kendini imparator ilan etmiştir. Trabzon İmparatorluğu olarak isimlendirilen bu yeni devlet 26 Ekim 1461 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür. Fatih Sultan Mehmet tarafından bu devlete son verilerek Pontus Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine geçirilmiştir.¹²

Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren bölgeye yerleştirilerek çoğunluğu ele geçiren Türkmenlerle yerli halk arasında devletin hoş görülü siyaseti sayesinde kayıtlara geçecek kadar önemli bir olay görülmemiştir. Devletin sağladığı bu hoş görülü ortam sayesinde bölgedeki Rumlarla diğer gayrimüslim halk kendi dil,

¹¹ **Yılmaz Kurt**, *Pontus Meselesi*, Ankara: TBMM Yayınları 1995, s. 60; **Mesut Çapa**, *Pontus Meselesi*, Trabzon: Serander Yayınları 2001, s.14.

¹² **İsmail Hakkı Uzun Çarşılı**, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1975, s. 51–57; **Çapa**, *a.g.e.* s. 13–14.

din ve geleneklerini koruyabilmişlerdir. Tanzimat'tan sonra Doğu Karadeniz Bölgesinde Rumların yaşadığı topraklarda bir Pontus Devletinin kurulmasına yönelik Pontus Meselesinin ortaya atılmasıyla birlikte bölge halkları arasına ilk nifak tohumları atılmıştır. Osmanlı Devletinin tüm dinlere eşitlik ve serbestlik tanıdığı 1856 Islahat Fermanının yayınlanmasından sonra Pontus Devletini kurma çabaları da hız kazanmıştır.¹³

Trabzon 1895 de Doğu Karadeniz'deki Hıristiyanların dini merkezi haline gelmiştir. Trabzon Metropolitliği kendine bağlı dört başpiskoposluk ile birlikte Pontus Devletini kurma faaliyetlerine katılmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması için çaba gösteren Etnik-i Eterya örgütü bu kez Pontus devletinin kurulması için çaba göstermeye başlamıştır. Pontus Devleti için çaba harcayan tüm kuruluşlar önceleri gizlice yürüttükleri faaliyetlerini İkinci Meşrutiyetten sonra açıktan açığa yürütmeye başlamışlardır. Önceleri bir Hıristiyanlık Meselesi olan Pontus Meselesi zamanla Yunanlılar tarafından milli bir mesele haline getirilerek bir Yunan Meselesi haline gelmiştir. Yunanistan tarafından Pontus hayalini gerçekleştirebilmek için Pontus Cemiyeti gibi yeni cemiyetler kurulmuştur. Bu yeni cemiyetlerin en önemlisi olan Pontus Cemiyetinin asıl amacı eski çağlarda bölgede kurulan Pont Devletini yeniden kurarak bağımsızlık ilan etmek ve zamanla Enosis ilan ederek Pontus Bölgesini Yunanistan'a bağlamaktır. Cemiyet bu amacı gerçekleştirebilmek için Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rumları Yunanlılaştırmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devletinin son anlarını yaşamaya başlaması ile Pontus Devleti için uğraşan tüm cemiyetler daha da güçlenmiştir. 1916 yılında Trabzon Ruslar tarafından işgal edildiği zaman Rus ordusuyla işbirliği yapan Pontus çeteleri taşkınlıklarını hat safhaya çıkararak birçok Müslüman'ın Trabzon'dan göç etmesini sağlamışlardır. Göç etmeyen Müslümanlar ise çetelerin zulümlerine maruz kalmışlardır.¹⁴

Her köy ve kasabanın nüfus oranına göre kurulan Pontus Cemiyetine bağlı Rum çeteleri bir başkan iki üyeden oluşan bir kurul tarafından yönetilmişlerdir. Cemiyetin gizli tüzüğüne göre yirmi yaşına gelen her Rum silah taşımaya layık

¹³ Çapa, a.g.e., s. 15-16.

¹⁴ Çapa, a.g.e., s. 16-17.

görülerek kendi ihtilal ordusunun bir askeri kabul edilmiştir. Bu çeteler Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve Karadeniz Bölgesindeki diğer illerde karışıklık çıkartarak İhtilaf Devletlerinin bu illeri işgal etmelerini sağlamak istemişlerdir. Bu olaylar karşısında 9. Ordu müfettişi görevi ile Samsun'a gönderilen Atatürk İstanbul'a gönderdiği raporunda bölgedeki Rum çetelerinin siyasi amaca yönelik faaliyet gösterdiğini bildirmiştir. Rum çeteleri Rus işgali sırasında yaptıkları mezalimlerini Mondros Mütarekesinden sonra da artırmışlardır. Rumların yaptığı mezalimin bir örneği Trabzon'da olmuştur. Trabzon Cevizliği'nin 8 km. güneyinde bulunan Gizli Kilisesinde Erzurum'dan gelen bir kafiye Rum çeteleri tarafından pusu kurulmuştur. Kafiledekilerin yanında bulunan 9 öküz ile 40 Banknot paraya el konularak bakkallıkla meşgul bir kişi öldürülmüştür. Öldürülen kişinin küçük kardeşi ile bir arkadaşı kollarından bağlandıktan sonra dereye atılmıştır. O sıralarda aynı mevkiden geçmekte olan Şırnak mal müdürü ve ailesinin tüm malları Rum çetecileri tarafından gasp edilmiştir. Bölgeye gönderilen müfrezenin yaptığı soruşturma sonucunda 12 Rum çeteci tutuklanmıştır. Rum mezalimine başka bir örnekte Samsun'un Ladik kazasına bağlı Küpecik köyünde yaşanmıştır. 80 kişi silahlı, 100 kişi silahsız toplam 180 kişilik bir Rum çetesi adı geçen köye geldiği zaman silahsız kişiler köyü ateşe vermişlerdir. Yangın sırasında 6 kişi diri diri yanarak ölmüştür. 10 kişi kaçmak isterken Rum kurşunlarıyla can vermiş, 2 erkek ağır şekilde yaralanmış ve 2 genç kadın ise kaçırılarak dağa kaldırılmıştır. Yangında 81 ev, 73 samanlık, 50 ambar tamamen yanmıştır. 159 baş çiftlik hayvanı da çete mensupları tarafından gasp edilmiştir. 1922 yılına kadar bu tür sayısız mezalim olayı Rum çeteleri tarafından Türklere karşı yapılmıştır.¹⁵

Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Sisam Adası ihtilalcilerinde Sofilis'i Yunan Makedonya'sına vali olarak atamıştır. Sofilis Müslüman halka sistematik olarak zulüm yapmaya başlayınca Makedonya'daki Türkler Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarına gelenlerin sayısının fazla olması ve Osmanlı topraklarında perişan olmaları nedeniyle İttihat ve Terakki hükümeti de Rum azınlığı göçe zorlayarak Yunanistan'a aynı şekilde cevap

¹⁵ Kurt, a.g.e., s. 293 ; Çapa, a.g.e., s. 65-67.

vermiştir. Osmanlı tarihinde bir ilk olan bu olayla Makedonya'dan gelen Türk göçmenleri Trakya ve Ege Bölgesine yerleştirmek için Osmanlı hükümetleri buralarda yaşayan Rumları gizlice göçe zorlamıştır. Sisam, Sakız, Limni gibi adaları işgali altında bulunduran Yunanistan adalardaki Türkleri göçe zorlayarak boşalan yerlere Rum göçmenleri yerleştirmeye başlamıştır. Venizelos Ege kıyılarını Yunanistan topraklarına katabilmek için Ege sahillerinde Rumların nüfusunu artırmaya da çalışmıştır. Osmanlı Devleti de Rumların artışı önlemek için başta gizlice Rumları göçe zorlamak olmak üzere çeşitli politikaları uygulamaya başlamıştır. Rum tüccarlara karşı İttihat ve Terakkinin uyguladığı gayri resmi boykot ile Rum göçünün artması sağlanmıştır. Fener Rum Patrikhanesi hükümetin uyguladığı bu boykota karşılık matem gösterisi düzenleyip Rum okullarını ve kiliselerini kapattırarak, Rum muhtarların grev yapmasını sağlamıştır.¹⁶

Anadolu'dan ilk Rum göçleri Edirne'den başlamıştır. Yaklaşık 200.000 Rum Edirne şehrindeki mallarını satarak Yunanistan'a göç etmiştir. Anadolu'dan Yunanistan'a yapılan Rum göçünün süratle artması Türk-Yunan Savaşını gündeme getirmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Savaşı engellemek amacıyla Avrupa devletlerinin elçilik görevlilerini yanına alarak Ege Bölgesine bir inceleme gezisi düzenleyerek Rumların Osmanlı Devleti tarafından göçe zorlanmadığını, kendi istekleri ile göç ettiklerini elçilik görevlilerini inandırmıştır. Avrupa devletlerinin Yunanistan nezdinde harekete geçmeleri ile muhtemel bir savaşın önüne geçilmiştir.¹⁷

Sorunun çözümü için 27 Nisan 1914 yılında taraflar arasında görüşmelere başlanmıştır. Venizelos Avrupa devletlerinin desteği olmadan bir Türk-Yunan Savaşını göze alamadığı için 22 Mayıs 1914 tarihinde Osmanlı hükümetine bir mektup göndererek Aydın vilayetindeki köylü Rumlarla Makedonya'daki Türklerin mübadele edilmesini istemiştir. Mübadelenin yapılması için 1914'ün Temmuz ayında görüşmelere başlanmıştır. Venezilos bu görüşmeler sırasında anlaşmazlıkları çözecek bir Karma Komisyonun kurulması, mal ve mülklerin değerlerinin belirlenmesi ve

¹⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi: Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları 2001, s. 123-124.

¹⁷ Ağanoğlu, *a.g.e.* s.125-127.

göçün isteğe bağlı olarak kalmasını istemiştir. 1914 yılının sonbaharına kadar çalışmalarına İstanbul ve İzmir’de devam eden Karma Komisyon anlaşmazlıkları bir türlü çözememiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla mübadele meselesi askıya alınmıştır. Yunanistan ve Osmanlı Devletinin karşı cephelerde savaşa girmeleri nedeniyle mübadelenin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı Devletinin savaştan mağlup ayrılması nedeniyle 1918 yılının sonlarında İhtilaf Devletlerinin önemli gördükleri yerleri işgal ederek ve Osmanlı Devletine yaptıkları baskılar sonucu Anadolu’dan ayrılan Ermeni ve Rum nüfustan 335.883 kişi 1920 yılının Ocak ayının sonuna kadar terk ettikleri yerlere geri dönmüştür. Yunanistan’da 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre 1.104.216 Rum Anadolu’dan Yunanistan’a göç etmiştir. Bu rakamın ne kadarı Birinci Dünya Savaşı öncesinde ya da sonrasında göç ettiği bilinmemektedir.¹⁸

¹⁸ Tosun, *a.g.e.*, s.32 ; Ağanoğlu, *a.g.e.* , s. 127-137.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

1.1. Mübadele Antlaşmaları

1.1.1. Lozan Konferansı'nda Mübadele Meselesi

1830 yılında kurulan Yunanistan başlangıçta oldukça homojen bir nüfus yapısına sahip olmasına rağmen Tesalya'nın Yunanistan sınırlarına dâhil olmasıyla bu homojenlik bozulmaya başlamıştır. Balkan Savaşlarından sonra imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla Makedonya, Girit, Epir ve Ege Adaları Yunanistan sınırlarına katıldığı zaman Yunanistan'ın homojen yapısı artık iyice bozulmuştur. Balkan Savaşları sırasında Megala İdea'yı gerçekleştirmek ve Ege Denizini bir Yunan gölü haline getirebilmek için Türk topraklarına göz diken Venizelos, bir yandan da Yunanistan'ı tekrar homojen bir yapıya kavuşturarak sadece Yunanlılara özgü bir devlet haline getirmeyi istemiştir. Bu düşüncenin gerçekleşebilmesi için Yunanistan'ın Türk azınlığından temizlenmesiyle mümkün olabileceği görüşü kendini Balkan Savaşlarından sonra göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın, topraklarında yaşayan Türklere karşı yaptığı zulüm ve baskılar savaş sonrasında da devam etmiştir. Yunanistan, Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığı göçe zorlamak için birçok kişiyi komiteci olmakla suçlayarak tutuklamakta, silah araması yapmak bahanesiyle köyleri basmakta, birçok kişiyi çeşitli suçlamalarla tutuklayarak işkence ile yaralanmalarına veya ölmelerine neden olmuştur. Kavala, Drama, Sarışaban gibi yerlerde Müslümanların çift öküzleri, hasatları hatta kışlık erzakları bile Yunan yetkililerce müsadere edilmiştir. Yunan hükümeti Türk azınlığı göçe zorlamak için daha da ileri giderek Pravişte'ye kaydırılan Rum askerlerin barınma sorununu çözmek için Müslüman halkın evlerine el konulmuştur. Müslüman azınlığa karşı yapılan bu tür baskılar Yunanistan'ın her yerindeki Müslümanlara karşı yapılmaktaydı.¹

¹ **Seçil Akgün**, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sorunu” , *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, s. 241–242; **Nedim İpek**, *Mübadele ve Samsun*, Ankara: TTK Yayınları 2000, s. 25–26.

Türkler ile Yunanlılar arasında bir mübadele yapılması fikrini ortaya atan kişi çeşitli kaynaklarda Çoğunlukla Norveçli Dr. Nansen olarak gösterilmesine rağmen, Dr. Nansen fikrin sahibinin kendisi olmadığını söyleyerek mübadele fikrini ilk ortaya atanların Türk ve Yunan heyetleri olduğunu söylemiştir. Konferans sırasında da İsmet Paşayla Venizelos konu hakkında birbirlerini suçlamalarına rağmen Türk ve Yunan tarafları mübadelenin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Yunanistan Başbakanı Venizelos 1918'de İngiltere Başbakanıyla yaptığı bir görüşmede “Batı Anadolu’nun tamamen Rumlaştırılabilmesi için isteğe bağlı ve karşılıklı bir göçün yapılmasının gerekli olduğunu” ifade etmiştir.² Venizelos, Aralık 1918 de Paris Barış Konferansının hazırlık heyetine gönderdiği bir mektupta da “iki ülke arasında isteğe bağlı ve karşılıklı bir göçün uygulanabileceği”ni yazmıştır. 1919 yılında İngiltere Başbakanıyla başka bir görüşmesinde Venizelos, asıl çarenin Milletler Cemiyeti gözetiminde Yunanistan, Ermenistan ve Türkiye arasında bir ahali mübadelesi yapılması olduğunu söylemiştir. Aslında her iki ülke de mübadele konusuna hiç yabancı değillerdi. Türkiye 1913 yılında İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne’yi Bulgaristan’dan geri aldığı zaman şehirdeki Bulgarları ülke dışına çıkarmak istediğinden dolayı Bulgaristan ile bir Mübadele Antlaşması yapmıştır. Bu mübadele sonucu Kırklareli ve Edirne’de bulunan 48.570 Bulgar ile Bulgaristan sınırlarındaki 46.764 Türk karşılıklı olarak değiştirilmiştir. 1914 yılında ise Yunan Makedonya’sındaki Türkler ile Aydın vilayetindeki Rumlar kısmen mübadele edilmiştir. 1919 yılında Bulgaristan’ın imzaladığı Neuilly Barış Antlaşmasına zorunlu olmayan bir Bulgar -Yunan mübadelesi maddesi konulmuştur. Benzer bir madde de Sevr Antlaşmasında (143. Maddesi) da mevcut olup Türkiye ve Yunanistan arasında göreceli bir mübadeleyi öngörmüştür. Türk tarafının niyetini İsmet Paşa Lozan Konferansına giderken gazetecilere verdiği bir beyanatta “azınlıkların değişimi en uygun tedbirdir” diyerek açıkça ifade etmiştir.³

Lozan Konferansı Batılı Devletlerle Türkiye arasında var olan savaş ortamına son vermek için toplanan ve sınırların düzenlenmesi yanında ekonomik, hukuksal ve siyasal anlaşmazlıklara da çözüm bulunması için toplandı. Konferans 20

² N. Yücel Mutlu, *Lozanda Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun artırılması*, (y.y.) 2005, s.93

³ Mutlu, a.g.e., s.93; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve göç Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: Bilge Üniversitesi Yayınları 2006, s. 75-76.

Kasım 1922 de bir tarafta Türkiye diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla İsviçre'nin Lozan kentinde yapıldı. Konferansa daha sonra SSCB ve ABD'de katılmışlardır. Japonya dışında bütün ülkelerin Türkiye ile çözüm bekleyen en az bir sorunu mevcuttu. ABD dâhil tüm ülkelerin Türkiye ile ortak sorunu kapitülasyonların korunmasıydı. Bu sorunlar nedeniyle konferans, Ülke ve Askerlik Komisyonu, Maliye Komisyonu ve İktisat Sorunları Komisyonu olmak üzere üç komisyon ile çalışmalarına başladı. Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Doğu Trakya sınırını görüşmeye başladığı sırada mübadele konusu gündeme geldi.⁴

Türkiye, kendisi gibi yeni kurulmuş Bolşevik Devletiyle, Fransa ve İtalya ile antlaşmalar yapmasına rağmen konferans öncesi bu devletlerle olan diğer anlaşmazlıklarını bitiremedi. Konferans başladığı zaman Türk heyeti, konferansa katılan diğer devletleri kendilerine karşı birleşmiş olduğunu gördü. Türkiye hem uluslar arası alanda kendini kabul ettirmek hem de içeride kamuoyunun güvenini tam olarak kazanabilmek için askeri alanda kazandığı zaferlerle elde ettiği başarıyı kullanmak zorundaydı. Yunanistan'ın durumu da Türkiye'den farklı değildi. Birinci Dünya Savaşı başlarında tarafsızlık yanlısı olan Kral Konstantin Birinci Dünya Savaşından sonra tekrar iktidara gelmesiyle Yunanistan'a müttefikleri tarafından yapılan tüm yardımlar 1922 yılının sonlarında durduruldu. Ayrıca Fransa ve İngiltere kamuoyunda da gözden düşerek uluslar arası ortamda Türkiye gibi yalnız kalmıştır. Yunan halkı kralcılar ve Venizelos yanlıları olarak iki kesime ayrılmış ve bu kesimler sürekli çatışma halindeydiler. Yeni kurulan askeri hükümet ise Anadolu'da alınan yenilginin sorumlularını aramaktaydı.⁵

Mübadele konferansta Türk ve Yunan esirlerin değişimi konusu ele alınacağı zaman gündeme geldi. Konuyla ilgili olarak İngiltere delegeşi Lord Curzon Amerikan kaynaklarına dayanarak konferansta bulunanlara ayrıntılı bir rapor sundu. Bu rapora göre 1914 yılında Anadolu'da 1.600.000 kadar Rum vardı. Ölüm ve savaş

⁴ **Kemal Arı**, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu göç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.15 ; H. **Cevahir Kayam**, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.' de görüşülmesi", *ATAM Dergisi*, C.9, S.27, 1993, s.585; **Yıldırım**, *a.g.e.*, s. 67-69.

⁵ **Yıldırım**, *a.g.e.*, s. 61-62.

nedeniyle ülkeyi terk edenlerden dolayı bu rakam 1922 yılında 500.000–600.000 civarına kadar düştü. Sadece 300.000 Rum İstanbul’da yaşıyordu. Buna karşılık Batı Trakya bölgesinde 480.000 civarında Müslüman bulunuyordu. Mübadele sorununun büyük ve karşılıklı olması nedeniyle Milletler Cemiyeti Lozan Konferansından önce Norveçli Dr. Fridjof Nansen’i nüfus hareketlerini yerinde görmesi için görevlendirdi. Nansen her iki ülkede incelemelerde bulunarak ve yetkililerle görüşerek bir rapor hazırladı. Türkiye’nin mübadele konusundaki şartı İstanbul Rumlarının da koşulsuz olarak mübadeleye dâhil edilmesi olduğu için Nansen Türk yetkililerce olumlu ve sağlıklı bir görüşme yapma imkânı buladı. Nansen’in raporuna göre Batı Trakya’da Türklerin azınlık olmadığı için buradaki Türklerin ahali değişiminin dışında tutulmaları, Yunanistan’da yaşanan aşırı bir göçün sonucu olarak yığılmaların olduğu ve bu yığılmalardan oluşan sorunların çözülebilmesi için acilen Yunanistan’da yaşayan 350.000 Türk’ün Anadolu’ya gönderilerek Türklerden boşalan yerlere Rumların yerleştirilmelerinden ve Anadolu’ya gönderilenlerinde Rumlardan boşalan yerlere yerleştirilmelerinin gerekiyordu. Rapor 1 Aralık 1922 de Lozan Konferansında okundu.⁶

Konferansta söz alan Nansen, Türkiye’nin, Rumların boşalttığı bakımlı tarım arazilerini değerlendirecek yeterli insan gücüne sahip olmadığını, Yunanistan’a göç eden ve çeşitli şehirlere yerleşen Rumların ise birçok sorunlara yol açtıklarını belirterek mübadelenin olmaması durumunda her iki ülkenin ekonomilerinin ciddi zararlar göreceğini belirtti. Bu sorunun önüne geçilebilmesi ve iki ülkenin de tarım arazilerinin değerlendirilebilmesi için Şubat 1923’e kadar yani üç ay içerisinde bir kısım kişilerin yer değiştirmesinin gerektiğini, bu tarihten sonra ürün ekim mevsiminin geçeceğini belirtti. Rapor okunduğu zaman İsmet Paşa söz alarak Nansen’in tutumu nedeniyle Türkiye’de sağlıklı çalışmalarda bulunamadığını belirterek bu raporun Nansen’in kişisel görüşlerinden başka bir şey olmadığını söyleyerek rapora itiraz etti. İngiliz temsilcisi Lord Curzon bunun bir öneminin olmadığını belirterek İsmet Paşayla şiddetli bir tartışmaya başlamıştır. Bu tartışma da mübadele konusunun gündeme gelmesini sağladı.⁷

⁶ Akgün, *a.g.m.*, s. 252; Arı, *a.g.e.*, s. 16; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 79-80.

⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 17; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 80.

Gündem dışı bu konuya her iki tarafta farklı yaklaşmışlardır. Türkiye, Batı Trakya Türklerinin mübadele konusu dışarısında tutulmasını, mübadelenin isteğe bağlı değil zorunlu olmasını, İstanbul'da yaşayan Rum azınlığın da mübadele kapsamına alınmasını istemiştir. Yunanistan ise mübadelenin isteğe bağlı olarak yapılmasını istemiştir. Yapılan tartışmalar sonucunda konunun her iki tarafın onayı ile bir Türk, bir Yunanlı delegenin bulunduğu alt komisyon olan "Tutuklu ve Mübadele Komisyonu"na havale edilmesi kararlaştırılmıştır. İtalyan delegesi olan Montagna'nın başkanlığında 22 Ocak 1923 de alt komisyon çalışmalarına başlamıştır. Türkiye'nin İstanbul'daki Rumları mübadeleye dâhil etme ve Fener Rum Patrikhanesinin kapatılması yönündeki istekleri Yunanistan, İngiltere, ABD delegeleri tarafından reddedilince Türkiye bu isteklerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır Yunanistan'a son dönemde yoğun olarak Ermeni ve Rum göçmenlerin gelerek şehirlere yığılmaları nedeniyle Yunan kamuoyunun bir an önce göçmen sorununa çözüm getirilmesi beklentisinde olması ve Yunanistan'ın şartı olan İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulması şartının olumlu karşılanması nedeniyle Venizelos mübadelenin zorunlu olmasını kabul etmiştir.⁸

Alt komisyonun çalışmaları sonucunda, Türkiye'nin mübadelenin zorunlu ve 1923 Mayıs sonuna kadar olması isteği diğer ülke delegeleri tarafından da olumlu karşılandı. Mübadeleye tabi olacak insanların yanlarında götüremedikleri mal ve mülklerin ayrı bir komisyon tarafından tespit edilmesi kabul edildi. Alt komisyonda kabul edilen esaslar daha sonra dördüne Danimarkalı, üçüne Hollandalı, ikisine İsviçreli, birine İsveçli, birine Norveçli delegenin başkanlık ettiği 11 alt komisyonda görüşülmesine karar verildi. Bu komisyonlar Göçmenleri Yerleştirme Komisyon ile işbirliği içinde çalışmalarına devam etti.⁹

1.1.2. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması

Komisyonların çalışmaları sonucunda 24 Ocak günü bir antlaşma taslağı hazırlanarak 27 Ocak günü taslak Lozan Konferansında görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sunucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasından ayrı olarak VI

⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 17; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 101.

⁹ Arı, *a.g.e.*, s.18.

numaralı “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” adıyla Türkiye ile Yunanistan arasında 19 maddeden oluşan bir Mübadele Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın her iki ülkenin parlamentolarında onaylanarak 1 Mayıs 1923 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı. Türkiye adına Sıhhiye Vekili Rıza Nur, Başbakan Mustafa İsmet İnönü, İktisat Vekili Hasan Saka, Yunanistan adına Başbakan E.K. Venizelos, Dışişleri Bakanı D. Caclamanos antlaşmaya imzalandı.¹⁰

Antlaşmanın maddeleri özetle;

1. Zorunlu mübadele 1 Mayıs 1923 günü başlayacak ve mübadele edilen Müslüman Yunan vatandaşları Türkiye’nin izni olmadan Anadolu’ya geri dönemeyeceklerdir. Türkiye’nin Ortodoks vatandaşları da Yunanistan’ın izni olmadan Yunanistan’a gidemeyecek ve yerleşemeyeceklerdir.
2. 1912 kanununda belirtilen İstanbul Belediyesi sınırları içerisine 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş olan tüm Rumlar (İstanbul Rumları) ile 1913 Bükreş Antlaşmasıyla çizilen sınırın doğusunda kalan Müslümanlar (Batı Trakya Müslümanları) mübadele kapsamında olmayacaklardır.
3. 18 Ekim 1912 tarihinden sonra topraklarını terk ederek giden yada gitmesi gereken tüm Türk ve Rum gerçek yada tüzel kişiler mübadele kapsamında kabul edilecektir.
4. Aileleri daha önce Türkiye’yi terk etmiş olmasına rağmen çeşitli sebeplerden Türkiye’de kalan Rumlardan sağlık durumları iyi olanlar mübadelenin başlamasıyla Yunanistan’a gönderilecek ilk katile ile birlikte mübadele edilecektir.
5. Her iki ülke de bulunan mübadeleye tabi bulunan kişilerin mülkiyet hakları ve alacakları güvence altına alınacaktır.
6. Mübadele kapsamında olanlara hiçbir şekilde engel olunmayacak, ancak haklarında kesinleşmiş ceza yâda mahkemeleri süren kişiler yargılanmak yâda cezasını tamamlamaları için ilgili devlete teslim edilecektir.

¹⁰ **Cahide Zengin Aghatabay**, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, İstanbul: Bengi Yayınları 2007, s. 74-75 ; **Arı**, *a.g.e.*, s.18 ; **Kayam**, *a.g.m.* s. 592.

7. Mübadiller karşı ülkenin sınırlarına girdikleri an o ülkenin vatandaşı kabul edileceklerdir. Mübadeleden önce göç edenlerde anlaşmanın imza tarihinden itibaren bulundukları ülkenin vatandaşı sayılacaklardır.
8. Mübadillerin yanlarına aldıkları mallardan hiçbir şekilde gümrük vergisi alınmayacaktır. Cami, kilise, okul, hastane gibi tüzel kişilerde yanlarında istedikleri eşyayı serbestçe götürme hakkına sahiptir. Mübadilin yanında götüremediği mal ve mülkleri yerel makamlar devreye girerek mübadilin gözleri önünde değer tespitini yaparak dört nüshalık tutanak hazırlayacaktı. Bu tutanağın bir nüshası mübadile, bir tanesi Karma Komisyona, bir tanesi mübadilin gittiği ülkeye gönderilerek bir tanesi de yerel makamlarca saklanacaktır.
9. Taşınmaz malların tasfiyesi işiyle Karma Komisyon ilgilenecektir.
10. Karma Komisyon daha önce yapılmış olan mübadele anlaşmalarını dikkate alarak tasfiye işlerini yapacaktır. Mübadillerin malları üzerinde bulunan her türlü ipotek yok sayılarak değer tespiti yapılacaktır.
11. Mübadelenin sağlıklı yürütülebilmesi için bir ay içerisinde dört Türk, dört Yunan ve üç tanede Birinci Dünya Savaşına katılmamış devletlerden Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek tarafsız üyeden oluşan Türkiye’de yada Yunanistan’da toplanarak bir Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu oluşturulacaktır. Bu komisyon gerekli gördüğü zaman tarafsız üyelerden bir tanesinin başkanlığında birer Türk ve Yunan delegenin katılımıyla alt komisyonlar kurabilecekti.
12. Muhtelit Mübadele Komisyonun görevi tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin yapılacak tüm itirazları kesin olarak çözüme kavuşturmak. Komisyon kararlarını oy çokluğu ile alabilecektir.
13. Tasfiye edilecek taşınmaz mallara değer biçme de Karma Komisyon tam yetkili olacaktır.
14. Bu amaçla komisyon mübadillerin mallarına değer biçerek, kendilerine mal değerlerini açıklayıcı bir belge verecekti. Eğer mübadil devlete karşı borçlu ise ve geride bıraktığı malları bu borcu karşılamıyorsa mübadilin gittiği ülke diğer ülkeye mübadilin kalan borcunu ödeyecekti. Bu amaçla iki devlet birbirlerine altı ayda bir bu belgelerle ödeme yapacaktır. Her iki devlette borçlarını 3 taksitte ödeyebilecektir.

15. Karma Komisyona ilgili devletler tarafından Karma Komisyonun isteği doğrusunda bir miktar avans verilecektir.
16. Mübadillerin nakilleri sırasında çıkacak her türlü sorunun çözüm mercisi Karma Komisyon olacaktır. Mübadele dışında kalanlara her iki devlet tarafından da baskı uygulanmayacaktır.
17. Karma Komisyonun tüm giderleri ilgili devletlerce karşılanacaktır.
18. Her iki ülke kendi yasalarında mübadelenin yapılabilmesi için ilgili değişiklikleri yapacaklardır.
19. Mübadele Antlaşması her iki ülkenin parlamentolarında onaylandığı tarihten itibaren yürürlüğe girecektir.¹¹

Yukarıdaki antlaşma üç nüsha halinde düzenlenmiştir. Türkiye ve Yunanistan'a verilmiştir. Her iki devletin onaylandığı bir nüshası da Lozan Antlaşmasını imzalayan devletlere verilmek üzere Fransa hükümetine gönderilmiştir. Antlaşma 25 Ağustos 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türk heyeti bu antlaşmanın ek protokolünü de imzalayarak antlaşmanın ilk maddesi istisna tutularak antlaşmanın dördüncü maddesinde belirtilen tutuklu olan sağlıklı erkeklerin serbest bırakılarak Yunanistan'a gönderilmesini kabul etmiştir. Ek protokol 24 Temmuz 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²

Yunanistan arşivleri ve kaynakları mübadele meselesini Türk kaynaklarının tam tersi şeklinde göstermektedirler. Mübadele anlaşmasının imzalanmadan aylar önce Türk makamlarının Karadeniz kıyısındaki Rumların ve Ermenilerin kişisel eşyalarını bile almalarına izin vermeyerek yerlerinden zorla çıkartarak gemilerle İstanbul limanlarına getirdikleri, Rum ve Ermenileri taşıyan gemilerinde mültecileri son kuruşlarına kadar soyan eşkıyaların baskınına uğradıkları, Yunanistan'ın yeterli yer ve ekonominin olmaması nedeniyle yeni mülteci kabul edemeyeceklerini söylemelerine rağmen Türkiye'nin Rumları İstanbul'a getirmeye devam ettiğini, Yunanistan'da bulunan Türklerin Yunan hükümetine mektuplar yazarak Yunan hükümetinden memnun oldukları Türkiye'ye gitmek istemediklerini bildirdikleri, bir kısım Müslümanların taşınmaz malları değerlerinde satabilmek için hükümetten izin istedikleri, Anadolu'dan gelen bazı Rumlarla bazı Müslümanların mübadele

¹¹ **Kayam**, *a.g.e.*, s.592-593; **Arı**, *a.g.e.*, s. 18-20; **Aghatabay**, *a.g.e.*, s. 76-79.

¹² **Aghatabay**, *a.g.e.*, s. 79.

anlaşmasını protesto etmek için gösteriler yaptığını, Lozan Konferansına katılan devletlerin elçiliklerine protesto mektupları yazdıkları Yunan arşiv belgelerinde geçmektedir.¹³

1.1.3. Savaş Tutsaklarının ve Sivil Rehinelerin Mübadelesine İlişkin Antlaşma

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Antlaşmasının hemen ardından Türkiye ve Yunanistan arasında savaş tutsakları ve sivil rehineler için VII numaralı “Sivil Rehinelerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Antlaşması” adı ile ikinci bir antlaşma daha imzalanmıştır. Mübadele Antlaşmasını imzalayan kişiler bu anlaşmaya da imza atmışlardır. Anlaşma gereğince Yunanistan hükümeti tarafından tutuklanan siviller ve savaş esirleri Türk hükümetine iade edilmiştir. Anlaşma imza tarihinden bir hafta sonra yürürlüğe girecektir. Türkiye tarafından Yunanistan’a verilen listede isimleri bulunan kişiler iki hafta içerisinde Türkiye’ye gönderilmiştir. Yunanistan istenilen kişileri teslim ettikten hemen sonra Türkiye de Yunanistan tarafından hükümete verilen listedeki kişileri vermeye başlamıştır. Yunanistan savaş esiri olarak tuttuğu Türkleri bir defa da İzmir’e gemilerle göndermiş ve aynı gemilerle de Türkiye elindeki Yunan savaş esirlerini Yunanistan’a yollamıştır. Savaş esirleri ve sivil tutsaklar için her iki ülkede mübadiller için çıkartılacak olan genel af’a dâhil edilmiştir. Uluslar arası bir kurul savaş esirleri ve sivil tutsakların mübadelesini kontrol ederek Masraflar her iki ülke tarafından ortak karşılanmıştır.¹⁴

Her iki Mübadele Antlaşması imzalandıktan beş gün sonra Musul Sorunu ile iktisadi ve mali konularda çıkan anlaşmazlık sonucu konferans dağılmıştır. İsmet İnönü yurda dönerek 21 Şubat 1923 tarihinde TBMM’nin gizli oturumlarında Lozan Konferansı ile ilgili milletvekillerine bilgi vermeye başlamıştır. Mübadele Antlaşmalarının imzalanması nedeniyle Türkiye büyük ölçüde isteğini kabul ettirdiği için mübadele gizli oturumlarda fazla konuşulmamıştır. Ağırlıklı olarak Musul Sorunu ve mali konular gündeme gelmiştir. 24 Nisan 1923 tarihinde ikinci kez

¹³ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 133-135.

¹⁴ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 79-80.

toplanan Lozan Konferansında anlaşmazlıklara çözüm bulunarak 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla Lozan Konferansı sona ermiştir.¹⁵

1.2. Mübadelenin Uygulanışı

1.2.1. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti

Yukarıda değindiğimiz gibi Osmanlı Devleti göç ve mübadele konularına yabancı değildi. Tazimattan beri göçlerle karşı karşıya kalan Osmanlı hükümetleri, “Muhacir Komisyonu, İdare-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin Komisyonu Âlisi, Muhacirin-i İslamiyye Komisyonu” isimleriyle kurdukları komisyonlarla sorunu çözmeye çalıştı. 1868–1918 yılları arasında göçlerin iskân edilmesi çalışmaları sırasında edinilen tecrübe ile Türkiye 1923 nüfus mübadelesini sorunsuz atlatabilmek için mübadele işlerini yürütecek bir komisyona ihtiyacı olduğunu biliyordu. Osmanlı hükümeti iskân sorununu çözmek için 1916 yılında göçmen işleriyle ilgili olarak Dâhiliye Nezaretine bağlı Asair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi adında bir müdürlük kurdu. Milli Mücadele döneminde göçmen ve iskân işleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâletine (Sağlık Bakanlığı) bağlı çeşitli müdürlükler vasıtasıyla yürütülüyordu. Bu kuruluşları denetleyecek ve organize edecek bir üst kuruluş olmadığı için iskân faaliyetlerinde sürekli sorunlarla karşılaşılıyor ve aksamalar yaşanıyordu. Avrupa’da bir işten sorumlu vekâletin başka bir işle ilgilenmemesi için yeni vekâletler kurulmaktaydı.¹⁶

Türk hükümeti geçmişte olduğu gibi bu mübadeleyi de “İmar ve Mübadele-i Ahaliye Müdüriyeti” adı ile bir müdürlük kurarak ve bu müdürlük ile mübadeleyi gerçekleştirmek istiyordu. TBMM’de yapılan görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri mübadelenin müdürlük ile gerçekleştirilemeyeceğini ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir vekâletin kurulması ile mübadelenin sorunsuz olarak gerçekleştirilebileceği görüşündeydiler. Bu yönde TBMM’de sunulan ilk kanun teklifi Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından hazırlandı. Bu tasarı gündeme geldiği zaman fazla rağbet görmeyerek reddedildi. Fakat daha sonra İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey de Tunalı Hilmi Bey’in görüşünün dikkatle

¹⁵ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹⁶ Mutlu, *a.g.e.*, s. 178.

incelenmesini istedi. 13 Ekim 1923 tarihinde konu TBMM’de tekrar gündeme geldi. Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 132 arkadaşı bir takrir vererek mübadillerin taşınması, mübadillere yapılacak yardım işlerini yönetecek Avrupa ülkelerindeki gibi bir bakanlığın kurulmasını, mübadillerin beslenmeleri ve sağlıkları ile ilgili konuların da Hilal-i Ahmer’e verilmesini istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda Nafia Vekâletinin yetkileri ile Sıhhiye Vekâletinin Muavenet-i İçtimaiye yetkilerinin birleştirilerek bir Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kurulması kararlaştırıldı.¹⁷

13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Mübadelenin sorunsuz uygulanabilmesi için kurulan bu vekâlet mübadillerin Türkiye’ye getirilmesi, geçici olarak barınması ve beslenmesi ile iki sene içerisinde Türkiye’ye gelen mübadilleri mesleklerine göre gerekli görülen çeşitli illere yerleştirilmesi ile görevliydi. Vekâlete imar ve iskân giderlerinin karşılanabilmesi için bir banka kurma hakkı da tanındı. Ayrıca İmar ve İskan Kanununa 22 Nisan 1924 de ek bir madde konularak, yardıma muhtaç, dul, yetim, yaşlı, kişilere yapılan yiyecek yardımları bu kişilerin gerekli yardım kuruluşlarına yerleştirilmelerine kadar devam etmesine karar verildi.¹⁸

Vekâletin başına kimin geçireceği konusunda basında çeşitli kişilerin isimleri geçmiştir. Vatan Gazetesi, Mustafa Abdülhalik, Şükrü Kaya, Zekayi bey’in, Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri İzmir Mebusu Mustafa Necati, Kütahya Mebusu Ferid, Aydın Mebusu Zekayi ve Şükrü Kaya, İleri gazetesi İzmir Mebusu Mustafa Necati ve Kütahya Mebusu Ferid Bey’in aday olduğunu okurlarına duyurmuşlardır. Basında çıkan bu isimlerden hiç birisi vekâlet vekilliğini kabul etmemiştir. Bir hafta sonra basın bu durumu yeni kurulacak vekâletin son derece önemli olduğunu ve bu isimlerin bu görevin altından hakkıyla kalkamayacaklarına inandıkları için görevi kabul etmeye istekli olmadıkları şeklinde açıklamıştır. Bir süre sonra bu isimler tek tek adaylıktan çekilmiştir.¹⁹

Adayların adaylıktan çekilmeleri üzerine 19 Ekim 1923 de İmar ve İskân Encümeninin toplantısında adayların neden çekildikleri tartışılmıştır. En kısa zamanda bir kişinin vekâletin başına geçirilememesi durumunda ve mübadelenin

¹⁷ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 94-95; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 286.

¹⁸ İpek, *a.g.e.*, s. 35; Mutlu, *a.g.e.*, s. 178; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 286.

¹⁹ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 96.

başlamasıyla birlikte ilkbahara kadar 130.000 kişinin Türkiye'ye geleceği ve bu mübadillerin sefaletle karşı karşıya kalacağı belirtilmiştir. Toplantıdan bir gün sonra 20 Ekim 1923 de İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi'nin aday olduğu TBMM'de yapılan seçim sonucunda 165 oydan 158 oy ile Mustafa Necati Bey Mübadele, İmar ve İskan Vekili seçilmiştir. Mustafa Necati Bey bu görevde beş ay kalmıştır. Görevde kaldığı süre içinde yaklaşık 200.000 mübadil Türkiye'ye giriş yapmıştır. 6 Mart 1924 tarihinde İzmir Mebusu Celal (Bayar) Bey İmar ve İskân Vekilliğini Mustafa Necati Bey'den devralmıştır. 17 Temmuz 1924 de İmar ve İskân Vekilliğine Bursa Mebusu Refet (Bele) Bey getirilmiştir.²⁰

Vekâletin kurulmasının sonra birkaç ay içerisinde vekâletin yurt çapında teşkilatlanması gereği ortaya çıktı. Bu nedenle 1 Kasım 1923 tarihinde TBMM'de İmar ve İskân Vekâletinin teşkilat kanunu kabul edildi. Yasaya göre İmar ve İskân Vekâletinin merkez teşkilatı Mübadele ve İmar Genel Müdürlüğü ile İskan Genel Müdürlüğü olarak ikiye ayrıldı. Her iki Müdürlükte Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine bağlıydı. Mübadele ve İskân Genel Müdürlüğü içerisinde;

1. Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi
2. Muhacirin Şubesi
3. İaşe Şubesi
4. İskân ve Emlakin Şubesi

İmar Genel Müdürlüğü içerisinde;

1. Muamelat Şubesi
2. İnşaat ve Tamirat Şubesi
3. Heyet-i Fenniye Şubesi
4. Hukuk Müşavirliği
5. Heyet-i Teftişiyeye
6. Muhasebe Şubesi
7. İhsaiyat ve Memurin Şubesi Müdüriyeti
8. Evrak ve Muhaberat Şubesi Müdüriyeti
9. Hıfzısıhha Mütahassısı

²⁰ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 98-99.

İmar ve İskân Vekaletinin Taşra Teşkilatında;

1. Mıntıka İskân ve İmar müdürleri
2. İaşe memurları
3. Sevkıyat ve nakliyat memurları
4. İskân memurları
5. Kâtip ve diğer memurlar bulunuyordu.²¹

Mustafa Necati Bey Mübadele, İmar ve İskân vekili olduktan sonra kasım ayının başlarına kadar yaklaşık 10 gün boyunca sadece vekâlete yer bulma çalışmalarını düzenlemekle meşgul olmuştur. Kasım ayında çalışmalara başlayan Mustafa Necati göreve getirildiği işin tüm Türk vatandaşlarını yakından ilgilendiren bir iş olması nedeniyle her ay gazeteler vasıtasıyla halkı bilgilendireceğini ve bunun bir nevi halka hesap vermek olduğunu bildirmiştir. 2 Aralık 1923 günü gazetelere verdiği beyanatta ilk etapta doğu illerinde 155 bin harap olmuş ev tespit edildiğini batı illerinde de en az doğu illerindeki ev sayısı kadar harap olmuş ev bulunduğunu, ilk etapta 20 bin az hasarlı evin tamir edileceğini, öncelikle Karasi vilayetine 20 bin muhacirin yerleştirildiğini söylemiştir. Vekâlet aynı zamanda Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle iş birliğine girerek çeşitli yerlerde hastane açılmasını ve limanlara getirilen Mübadillere çeşitli sağlık ve iaşe yardımı yapılmasını sağlamıştır.²²

TBMM de yapılan müzakerelerde mübadele konusu birçok kez gündeme gelmiştir. Ekim 1923 de ki görüşmeler esnasında Menteşe (Muğla) Mebusu Esat Bey kaç Mübadilin geldiği, kaçının yerleştirildiği, imar işleri ne ölçüde hangi bölgelerde yapıldığı şeklindeki üç soru önergesini TBMM başkanlığına vermiştir. Hükümet tarafından önergelere ikna edici cevaplar verilememiştir. Bir başka oturumda Karasi (Balıkesir) Mebusu Ali Şuuri Bey, Mübadele, İmar ve İskan Vekaletinin mübadiller yerine daha çok yerli halkı doyurduğunu söyleyerek hükümeti çok ciddi bir şekilde suçlamıştır. Bazı milletvekilleri de bir adet mübadilin dahi getirilmediği bazı yerlere fuzuli olarak memur atandığını, Hilal-i Ahmer'in pek çok yerde yeterince örgütlenmediği ve asıl örgütlenilmesi gereken yerlerde örgütlenmediğini ve pek çok mübadilin buralarda hastalıktan öldüğü iddia edilmiştir.²³

²¹ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 100.

²² Aghatabay, *a.g.e.*, s. 102.

²³ Yıldırım, *a.g.e.*, 288.

1.2.2. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Bütçesi

Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin teşkilat kanunun görüşmeleri sırasında vekâletin 1923 yılı bütçesi de ele alınarak görüşülmüştür ve teşkilat kanunu ile kabul edilmiştir. Kanuna göre vekâletin bütçesi 6.095.083 lira olarak belirlenmiştir. Bütçenin 6.000.000 lirası muhacirlerin Türkiye'ye nakil ve iskânına kadar muhacirlere yapılacak yardımlara ayrılmıştır. Merkez teşkilatına 40.388 lira taşra teşkilatına 17.975 lira verilmiştir. 36.720 lira ise beklenmedik durumlarda kullanılmak için saklanmıştır. 1923 yılında bütçeye ayrılan paranın sadece 5.228.000 liralık kısmı harcanmıştır. Mübadelenin diğer yıllarında ortalama 4.000.000 lira bütçenin 2.400.000 lirası masraflara kullanılmıştır. 1924 de 10.022.535 lira bütçeye ayrılmış 5.199.390 lirası, 1925 de 5.957.636 liranın 2.808.695 lirası, 1926 da 1.446.116 liranın 889.930 lirası, 1927 de 2.060.859 liranın 1.008.713 lirası, 1928 de 1.018.433 liranın 725.949 lirası, 1929 da 1.417.690 liranın, 970.784 lirası masraflar için sarfedilmiştir. 7 yıl içerisinde bütçeye toplam 28.018.352 lira ayrılmış ve mübadele masraflarına bu rakamın 16.871.876 lirası mübadele masrafları için ödenmiştir.²⁴

1.2.3. Mübadele ve İskân Kanunu

Yapılacak işlerin en iyi ve en hızlı şekilde gerçekleştirilmesi için kısa zaman içinde bir yasanın kabul edilmesi gerekmektedir. Vekâletin kurulması için yapılan görüşmeler sırasında iskân kanunu da görüşülmeye ve taslağının oluşturulmasına başlanmıştır. Ekim 1923 de yasanın taslak şekli hazırlandı. Yasa taslağı 30 Ekim 1923 de görüşülmek üzere TBMM'ye sevk edildi. Yapılan görüşmeler sonucunda 8 Kasım 1923 de 20 maddelik "Mübadele, İmar ve İskân Kanunu" kabul edildi.²⁵

Kanuna göre mübadillerin Türkiye'ye getirilmesi, yerleştirilmesi, limanlarda ve yerleştirildikleri yerlerde 2 ay süre iâşe yardımı yapılması, Balkan Savaşlarında Türkiye'ye gelip herhangi bir yere kalıcı olarak yerleştirilmemiş kişileri, göçebe aşiretleri, evleri savaş nedeniyle tahrip olanların bir yere yerleştirilmesi gibi işler Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından

²⁴ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁵ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 104-106.

gerçekleştirilecektir. Vekâlet bu görevlerini devletin askeri olanakları dâhil tüm olanaklarından yararlanabilecektir.²⁶

8 Kasım 1923 de kabul edilen kanun gereği her il ve kazalarda birer İskân ve İmar Komisyonu oluşturulacak, Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin yayınladığı emir ve işleri yerine getirecek bu komisyonların vali veya kaymakamlar başkanlığında resmi kurum amirlerinden atanacak en az beş üyesi olacaktı. Kazalarda kurulan İmar ve İskân Komisyonları, illerdeki İmar ve İskân Komisyonu emrinde, illerdeki İmar ve İskân Komisyonları da Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine bağlı olarak çalışacaklardı. Mıntıka müdürlüğü ile mahalli idareler arasında bağların kuvvetlendirilmesi amacıyla komisyon kararları mıntıka müdürlüklerince uygulanacak, bunların bulunmadığı yerlerde ise bizzat komisyonca uygulanacaktı. Mıntıka müdürlükleri ile İmar ve İskân Komisyonlarının icraatlarını ve çalışmalarını Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin bizzat görevlendirdiği İmar ve İskân Müfettişleri denetlecekti. Müfettişlere jandarma ve polis teşkilatı yardımcı olacaktı. Denetlemeler bir rapor halinde vekâlete sunulacaktı. Bu müfettişlerin yanında sıhhiye ve mülkiye müfettişleri de komisyonun icraatlarını denetleyebilecekti.²⁷

Vekâletin kısa aralıklarla üç başkan değiştirmesi (Mustafa Necati Bey, Mahmut Celal Bey, Refet Bey) vekâlet memurlarının işin uzmanlarından seçilmemesi, vekâlet memurlarıyla mahalli memurlar arasında çıkan yetki anlaşmazlığı, mahalli memurlarla vekâlet memurları arasında yeteri kadar ve sağlıklı diyalogun kurulamaması gibi nedenlerle İmar ve İskân Vekâletinden istenilen verimin alınamaması sonucu 11 Aralık 1924 tarihinde vekâlet kaldırılarak yerine Dâhiliye Nezaretine bağlı çalışacak olan İskân Müdüriyet-i Umumiyesi kuruldu. Vekâletin tüm yetki ve işleri iskân müdüriyetine devredildi.²⁸

1.2.4. Mübadelenin Uygulanışında Bazı İstisnalar

Mübadelenin gerçekleştirildiği sürede mübadele kapsamında bulunan ve Yunanistan'a gönderilmesi gereken bazı Rumlar Bakanlar Kurulunun mübadele süresi içerisinde aldığı çeşitli kararlarla mübadele kapsamından çıkartılmıştır. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Antlaşmasından önce Müslüman olan

²⁶ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 106-107.

²⁷ İpek, *a.g.e.*, s. 37-38; Aghatabay, *a.g.e.*, s. 93-94.

²⁸ Mutlu, *a.g.e.*, s. 179; İpek, *a.g.e.*, s. 38-39.

Rumlar, antlaşma metnindeki Rum Ortodoksları kapsamı dışına çıkmıştır. 30 Ocaktan önce Türklerle evlenip henüz nüfusa kaydedilmemiş olan kadınların akıbeti ile ilgili hükümete yapılan itirazlar nedeniyle 27.7.1924 tarihinde bakanlar kurulunun aldığı kararlar bu kişilerin Türkiye’de kalmalarına izin verilmiştir. Yine hükümete iletilen itiraz ve istekler doğrusunda bakanlar kurulunun 20.2.1925 tarihinde aldığı bir kararla antlaşma öncesinde mübadeleye tabi olmayan yabancılarla evlenen Rum kadınların Yunanistan’a gönderilmesi durduruldu. Bakanlar Kuruluna Mübadele Antlaşmadan 2 ay sonra bir Fransız ile evlenen bir Rum kadının iki çocuğu ile İzmir’den çıkarıldıktan sonra emlak meselesi görüşülmek üzere Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine 20.2.1929 da mübadele kapsamından çıkarılması kabul etmiştir.²⁹

Kurtuluş Savaşı sırasında Milli Mücadeleye destek veren, Yunan ordusunun plânlarını Türk kuvvetlerine bildirerek Türk ordusuna yardımcı olan, Rum katliamlarından bazı Müslümanları kurtarmış olan bazı Rumlar mübadele kapsamında olmalarına rağmen 17.12.1924 tarihinde hükümet kararı ile Yunanistan’a gönderilmemeleri sağlanmıştır. Ayrıca kör, kimsesiz, hastalıklı Rumların mübadele edilmesinin de bir süre ertelenmesini sağlamıştır.³⁰

1.2.5.Mübadillerin Türkiye’ye Getirilmeleri

Türkiye’ye getirilen mübadillerin yerleştirilmesi için Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti hızlı bir şekilde mübadele öncesinde Rumlardan kalan taşınmaz malların sayısal değerleri göz önüne alınarak hazırladığı taslak ile 10 bölge tespit edilmiştir. 37 ili kapsayan 43 yerleşim yerine gelen mübadillerin yerleştirilmesi düşünülmüştür. Bu bölgeler şöyleydi:

1. Sinop, Samsun, Trabzon, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat, Çorum, Gümüşhane
2. Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Kırkkilise (Kırıkkale), Çanakkale
3. Balıkesir
4. İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon

²⁹ **Hikmet Öksüz**, “ Türk – Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *ATAM Dergisi*, C. 16, S. 48, Kasım 2000, s.759–760.

³⁰ **Öksüz**, *a.g.m.*, s. 759-761.

5. Bursa
6. İstanbul, Çatalca, Zonguldak
7. İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya
8. Antalya, Isparta, Burdur
9. Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
10. Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş.³¹

Bu taslak plânda Yunanistan'dan gelecek mübadillerin nerelerden getirileceği ve mesleklerine göre nerelere yerleştirileceği bile düşünüldü. Yunanistan'ın, Drama, Kavala, Serez, Kozana, Grebene, Naslıç, Kesriye, Kayalar, Kareferye, Vodine, Kaferin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili, Yenicevardar, Karacaabat, Selanik, Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop, Preveze, Yanya Bölgelerinden ve Midilli, Girit ve diğer Ege adalarından 95.000 Tütüncü, 200.000 çiftçi ve bağcı, 100.000 zeytinci olmak üzere 395.000 mübadilin Türkiye'ye getirilmesi ön görüldü. Mübadillerin Türkiye'ye gelmeden önce Yunanistan da bıraktıkları mallar resmi makamlar tarafından kıymet değerleri belirlenmiş ve tutulan kayıtlar 4 nüsha olarak düzenlenerek bir tanesi Türkiye'ye gelecek mübadile verildi. Mübadil bu kâğıt ile Türkiye de uygun bir yere yerleştirilecekti. Mübadele anlaşmasında kıymet değerlerinin hangi ölçülerle yapılacağı belirtilmemesi nedeniyle birçok kargaşa, rüşvet, adam kayırma gibi benzeri olumsuzluk ortaya çıktı. Türkiye Yunanistan'daki mübadele komisyonlarına mübadil mallarını incelemesi için birer uzman yollandı. Kavala , Drama, Selanik, Hanya ve Kandiye başta olmak üzere çeşitli şehirlerde her eve ayrı değer biçilmesi durumunda kıymetlendirme işi 10 yıl sürebilirdi. Bu durum mübadelenin hızlı bir şekilde yapılmasını engelleyeceği için mübadiller Yunanistan'da mal beyan belgeleri doldurarak Türkiye'ye gelmeleri sağlandı. Bu belgelerle daha sonra mal kıymet tespiti yapıldı. Evlerin tespitinden sonra bahçe, bağ, tarla gibi arazilerin değerinin verimliliği, türünün tespiti her ailenin sahip olduğu ağaçların sayı ve türünün tek tek tespiti evlerin değer tespitinden daha uzun zaman alacaktı. Bütün bu zaman kaybını engellemek için mübadil mal beyan kâğıdını doldurarak bulunduğu yerdeki ihtiyar heyetine onaylatarak mübadele ara

³¹ Arı, a.g.e., s. 52-53.

komisyonuna teslim etti. Bu yolla ara komisyonlara 120.000 civarında mal beyan belgesi teslim edildi.³²

Mübadillerin kendileri tarafından doldurulan beyanname usulünde kısa zaman içerisinde başta yalan beyan ile haksız mal kazanma olayı olmak üzere birçok suiistimaller ortaya çıkmaya başlamıştır. Mübadillerin doldurdıkları beyannamelerin sadece bulundukları yerdeki tanıdığı kişilerden oluşan ihtiyar heyeti tarafından onaylanması, son resmi merci kurumu niteliği taşıyan Mübadele Karma Komisyonunun her beyan belgesini tek tek araştırarak zamanı olmaması ve mübadillerin tek tek bir kurul tarafından dinlenerek beyannamelerinin bir resmi kurul tarafından onaylanmaması beyannamelerin tek taraflı olmasından dolayı beyanname usulünün suiistimallere açık hale gelmesini sağlamıştır. Mal bildirim beyannamesi verme imkânı bulamayan çok sayıda kişi yollara düşerek Türkiye'ye gelmiştir. Yunanistan'ın uyguladığı baskılar sonucunda mallarını çok düşük bir değerde Yunanlılara satanların olması, bazı kişilerin mallarına müsadere uygulanması, bazı mübadillerin evlerinden tapu belgelerini bile almasına engel olacak kısa bir zaman içinde evlerinden atılması nedeniyle mal beyan belgesi doldurmadan mübadillerin yollara düşmesine neden olmuştur. Bazı mübadiller sahip oldukları malları tam niteliğini göstermeyen vakıfname, ilam, sipahi senetleri gibi değersiz belgelerle Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu nedenle birçok mübadile Yunanistan'da sahip oldukları mallarının değerinde mal verilememiştir.³³

Yunanistan'da yapılan Muhtelit Mübadele Komisyonunun bir toplantısında Türkiye heyeti başkanı Tevfik Rüştü Aras'ın isteği ve önerisi üzerine mübadelenin 10 Kasım 1923 tarihinde başlamasına karar verildi. Aynı toplantı da önce Yunanistan'ın kıyı kesimlerine yığılanların kış aylarında taşınması, daha sonrada iç kesimlerinde yaşayan ve evlerini terk etmek zorunda kalmayanların ilk bahar ve yaz aylarında taşınması planlandı. Yapılan planlara göre 1923 yılının sonuna kadar 50.000 mübadilin Türkiye'ye taşınması hesaplandı. Taşıma işleri planlandığı gibi öncelikli olarak kıyılara yığılan kişilerden başlandı. Kıyı kesimlerine ulaşmaya çalışan insanların zor koşulları aşarken çiçek hastalığı, dizanteri ve veba gibi

³² Arı, *a.g.e.*, s.53-73.

³³ Arı, *a.g.e.*, s.74-75.

hastalıklardan korunmalarını sağlamak amacıyla Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetinin katkılarıyla ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin çabalarıyla Yunanistan'ın çeşitli yerlerine ve mübadillerin gemilere bindirildiği limanlara sağlık merkezleri kurularak mübadiller aşılandı.³⁴

Mübadillerin Türkiye'ye getirilmesi işi Türk vapur şirketleri tarafından gerçekleştirildi. Taşıma işleri Seyr-i Sefain İdaresi ve diğer Türk vapur şirketlerine ait vapurlarla 1923 yılının Kasım ayının sonlarına doğru gerçekleştirilmeye başlandı. Vapurların kaç kişi taşıyacağı İstanbul Liman İdaresi tarafından belirlendi. Mübadiller Yunanistan'dan genelde her gün 17 vapur ile alınıyor ve Türkiye'deki çeşitli limanlara bırakılıyordu. Vapurlar mübadillerden çok az miktarda taşıma ücreti aldı. Fakirlerden indirimli ücret alınıyor, çocuklardan ücret alınmıyor, parası olmayanların ücretleri ise Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından karşılandı. vapurlardaki Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve vekâlet görevlilerinden hiçbir ücret istenmedi. Çok az sayıda da olsa bazı mübadiller ise tren yoluyla İstanbul'a getirildi. Mübadillerden istenilen ücret Türk parası olarak istenmekteydi, mübadillerin elinde Yunan drahmisi vardı. Mübadillerin drahmileri liraya çevirmesinde zorluklar ortaya çıkmış ve sorunun çözümü için gerekli tedbirlerin alınması yetkili makamlara bildirildi.³⁵

Mübadiller Yunanistan limanlarından alınarak Türkiye'nin Tuzla, Samsun, İzmir, Antalya, İznik ve Mersin limanlarına indiriliyorlardı. Gereksinim duyulduğu zaman da Çeşme, Erdek ve Ayvalık İskeleleri de mübadillerin taşınması için kullanılmıştır. Mübadilleri Türkiye'ye getiren vapurlar, Rumları alıp Yunanistan limanlarına bırakılmıştır. Taşıma işlerini yapan Türk vapurlarının yanında birkaç tane İtalyan ve Yunan vapurları da taşıma işlerini yapmıştır. Rumların taşınması Kayseri ve Niğde gibi İç Anadolu illerinden başlanmıştır. İstanbul Rumlarının mübadele edilmesi sırasında sorun ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın İstanbul Rumlarından çok az kişiyi mübadeleye tabi tutmak istemesinden dolayı Türkiye-Yunanistan arasında kiriz ortaya çıkmıştır.³⁶

³⁴ Arı, *a.g.e.*, s. 80-82.

³⁵ İpek, *a.g.e.*, s. 47; Arı, *a.g.e.*, s.83-84.

³⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 86-87 ; İpek, *a.g.e.*, s.48.

1.2.6. Etablis ve Patrik Arapoğlu Sorunuyla Mübadelenin Durması

Yerleşik anlamına gelen “etablis” kelimesi İstanbul’da yaşayan yerleşik Rumları ifade etmek için de kullanıldı. 1923 yılının sonlarında başlayan mübadele ile 1924 yılının sonlarına kadar pek bir sorun yaşanmadan bir takım ahali yer değiştirdi. 1924 yılına gelindiğinde 30 Ekim 1923 tarihli antlaşmanın ikinci maddesinin uygulanmasında iki ülke arasında sorun çıktı. Antlaşmanın ikinci maddesinin konusu mübadele dışında bırakılacak İstanbul’daki Rumlar ile Batı Trakya’daki Türklerdi. İkinci maddeye göre 1912 yılında kabul edilen kanuna göre İstanbul belediyesi sınırları içine 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasından önce yerleşmiş (éapli) tüm Rumlar ile 1913 Bükreş Antlaşmasının belirlediği sınırın doğusunda bulunan tüm Müslümanlar Batı Trakyalı sayılarak mütarekeye tabi olmayacaklardı. Karma Komisyonun Türk üyeleri éapli kelimesinin yürürlükteki yasalara göre tespit edilmesi taraftarıyken Yunan delegeler İstanbul’da daha fazla Rum bırakabilmek için anlaşmanın ne Türk nede Yunan yasalarına atıfta bulunmadığını savunarak éapli kelimesinin anlaşmanın özüne uygun yorumlanmasını istedi.³⁷

Etaplis sorununun çözülmesi için geri adım atmayan iki ülke sorunu Milletler Cemiyetine götürdüğü sıralarda ikinci bir sorunla karşılaşmıştır. Türkiye Lozan Konferansında Megala İdea fikrini ortadan kaldırabilmek ve 1921 yılının sonlarından itibaren Fener Patriği IV. Meletios’un Ankara yönetimine ve İstanbul’daki mülkü amirlere karşı tavırları nedeniyle, Halifeliğin kaldırılmasıyla ülke içerisinde Osmanlıdan kalan en büyük dini kurum olan Fener Rum Patrikhanesinin laiklik ilkesi doğrultusunda kapatılmasını yâda ülke dışına çıkarılmasını istemiştir. Başta Yunanistan olmak üzere müttefiklerin şiddetle Türkiye’nin isteğine karşı çıkmaları nedeniyle Türkiye Patrikhanesinin siyasal meselelere karışmaması şartıyla İstanbul’da kalmasını kabul etmiştir. 16 Kasım 1924 tarihinde yapılan seçimle Fener Patriği seçilen Konstantin Arapoğlu’nun Bursa doğumlu olması ve Mondros Antlaşmasından sonra İstanbul’a yerleşmesi nedeniyle Türk hükümeti patriği mübadele kapsamında olduğu gerekçesiyle seçim sonucuna itiraz etmiştir. Yunanistan ise Fener Patrikhanesinin Lozan’a göre konumunu ve

³⁷ **Faruk Sönmezoğlu (Der.)**, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları 1998, s. 78; **Mutlu**, *a.g.e.* s. 191; **Murat Hatipoğlu**, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923–1954)*, Ankara: Siyasal Kitapevi 1997, s.45–47.

Arapoğlu'nun Patrikliği nedeniyle mübadele dışında sayılması gerektiğini savunmuştur. Türkiye patriği ihraç etmek için hemen mübadele alt komisyonuna başvurmuştur. 28 Ocak 1925 de alt komisyon Arapoğlu'nun Patrik olmasından dolayı karar verme yetkilerinin bulunmadığını açıklamıştır. Yunanistan konuyu Lahey Adalet Divanına götürünce Türkiye iki gün içerisinde patriğin sınır dışı edilmesine karar verdi. Türkiye meselenin kendi iç meselesi olduğunu ve Yunanistan'ın Lahey'e başvurarak Türkiye'nin içişlerine karışmak istediğini savunmuştur. Alt komisyon sonunda patriğin mübadil olduğuna karar vererek sorunun hukuksal yönünü çözmüştür.³⁸

Yunanistan'ın tüm çabalarına rağmen Türkiye patriği 30 Ocak 1925 de sınır dışı etmiştir. Etaplı sorunu ile birlikte Patrik sorununun ortaya çıkmasıyla mübadele durma noktasına gelmiştir. İki ülke arasında yaşanan Patrik sorunu 19 Mayıs 1925 tarihinde Arapoğlu'nun Fener Rum Patrikhanesi Patrikliğinden istifa etmesiyle çözümlenmiştir. Asıl anlaşmazlık konusu olan etaplı sorunu hakkında Milletler Cemiyeti kimin mübadele kapsamında olup olmadığının Karma Komisyonun yetkisinde olduğuna karar vermesi bile sorunun çözümüne yeterli olmamıştır. Mübadillerin mallarına el konulması bir başka anlaşmazlık konusu olmuştur. Mübadele Sözleşmesinin 16. maddesi mübadillerin mallarına el konulmasını yasaklamaktaydı. İki ülke de birbirlerini 16. maddeyi ihlal etmekle suçlamışlardır.³⁹

Bu suçlamaların kaynağı ise bir yandan mübadele ile Türkiye'den Batı Trakya'ya gelen Rumların ve bir yandan da Bulgaristan'dan gelen Rumların barınma sorunlarının ortaya çıkmasından kaynaklanmıştır. Yunanistan, hızlı ve yoğun bir şekilde sınırlarına gelen göçmenlerin barınma sorunlarını çözebilmek için Batı Trakya'da yaşayan 350.000 Müslüman'ın mal ve mülklerine el koymaya başlayarak Müslümanları göçe zorlamıştır. Yunanistan, 1923–24 yıllarında kırsal kesimde 824 kişinin, şehirlerde ise 5590 kişinin evini zorla ellerinden almıştır. Yunanistan bununla da yetinmeyerek 124 camii ve Müslümanlara ait 667 ahıra da el koymuştur. Bu durum karşısında Milletler Cemiyetine başvuran Türkiye, cemiyetin tarafsız

³⁸ **İbrahim Erdal**, "Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Arapoğlu'nun İhracı Meselesi" *Atatürk Yolu*, C.9, S. 33-34, (Mayıs – Kasım 2004), s. 42; **Mutlu**, a.g.e., s. 192; **Hatipoğlu**, a.g.e., s.60.

³⁹ **Sönmezoğlu**, a.g.e., s.74; **Erdal**, a.g.m. s. 44 ; **Durmuş Yalçın vd.**, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: ATAM Yayınları 2002, s. 168.

üyelerinin sorunu adil şekilde çözebileceğini düşünmüştür. Türkiye'nin suçlamalarına karşılık Yunanistan'da Türk hükümetinin Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerine baskı yaparak yaklaşık 4500 Rum vatandaşını tutuklayarak zorla sınır dışı etmeye çalıştığını iddia ederek Milletler Cemiyetine başvurmuştur.⁴⁰

Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği her iki ülkeden konu hakkında rapor hazırlamasını istemiştir. Mart 1925'de her iki ülke de raporlarını sekreterliğe göndermiştir. Türkiye konunun incelenmesi için cemiyetten bir kurul oluşturmasını ve kurulun iki ülkede inceleme yapmasını istemiş ve iki tarafsız üyeden oluşan kurul 1925'in Nisanında çalışmalarına başlamış ve Haziran ayında çalışmalarını tamamlamıştır. Kurulun hazırlaması gereken rapor bir türlü Milletler Cemiyetine sunulmaması nedeniyle soruna bir çözüm getirilememiştir. 10 Aralık 1925 de iki ülke Milletler Cemiyetine başvurarak ikili görüşmelerinin başladığını ve cemiyetin konu ile ilgili çalışmalarının durdurulmasını istemişlerdir. İkili görüşmelerde siyasi bir çözüm yolu bulmaya çalışan iki devlet 1 Aralık 1926 da Atina Antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmayla Yunanistan'daki Türk emlakları Karma Komisyonun belirlediği fiyattan Yunan hükümeti tarafından satın alınmasına ve Türkiye'de 1912 den önce ülkeyi terk eden Rumlara ait emlaklar ile İstanbul Rumlarına ait emlakların sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹

1.2.7. Mübadelenin Sona Erdirilmesi: Sözleşmeler ve Antlaşmalar

Etaéblis sorunu ile Patrik Arapoğlu'nun neden olduğu anlaşmazlık ve bu konuda her iki ülkenin sert tutumlarından kaynaklanan sorun 19 Mayıs 1925'de Arapoğlu Türk Hükümetinin kararlılığı karşısında istifa etmesiyle çözülmesinden sonra böyle sorunların bir daha yaşanmaması ve mübadillerin arkalarında bıraktıkları malların değerlerinin belirlenmesinde çıkan anlaşmazlıkları çözebilmek için 21 Haziran 1925'de Ankara'da 1 ve 2 numaralı protokoller imzalandı. Fakat bu sorunun protokolle çözülemeyeceği kısa süre içinde anlaşıldığı için Şükrü Saraçoğlu ile P.A. Arkilopolos tarafından 1 Aralık 1926'da Atina Antlaşması imzalandı.⁴²

⁴⁰ Sönmezoglu, a.g.e., s. 75-76; Hatipoğlu, a.g.e., s. 48.

⁴¹ Yalçın vd., a.g.e., s. 169; Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, ed. Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı yayıncılık 2005, s. 204.

⁴² Mutlu, a.g.e., s. 193; Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu (ed.), a.g.e., s. 204.

Antlaşmaya göre Yunanistan hükümeti Batı Trakya'daki Türklerin taşınmaz mallarına ve Türk hükümetinin de İstanbul Rumlarının taşınmazlarına karşı son zamanlarda uyguladıkları el koyma işlemlerine son verilecektir. 1912 yılından önce Yunanistan'ın ve Türkiye'nin herhangi bir yerinden ayrılan Türk ve Rumların mallarının birbirlerine eşit değerdeki kısımları her iki hükümetçe karşılıklı müsadere edilecektir. Bu antlaşma TBMM'de 5 Mart 1927'de yapılan görüşmeler esnasında kabul edilmiştir.⁴³

1923 yılından beri iki ülke arasında sert tartışmalara ve gerginliklere neden olan mübadele meselesinin uygulanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların bir türlü önüne geçilemedi. Ne Ankara Protokolleri nede Atina Antlaşması bu anlaşmazlıklara kalıcı bir çözüm getiremedi. İki ülke arasında istenilen düzeyde komşuluk ilişkilerinin düzeltilmesine imkân tanımayan Mübadele Meselesinin bitirilmesi özellikle Türkiye için gerekli hale gelmesinin ardından iki ülke temsilcileri 1930 yılında Ankara'da bir kez daha bir araya geldi. Ankara'daki toplantının amacı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile ilgili her türlü antlaşma metninin sonuca ulaştırılması için yeni bir antlaşmanın maddelerinin belirlenmesiydi. 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara Antlaşması iki ülke tarafından imzalanarak, 1912 kanununda belirtilen İstanbul belediyesi sınırları içerisinde hangi tarihte yerleşmiş olursa olsun buradaki Rumların mübadele dışı bırakılmasına, Yunanistan'dan gelen Türklerin bıraktıkları mülklerin tüm haklarının Yunan hükümetine, Türkiye'den giden Rumların bıraktıkları mülklerinin tüm haklarının da Türk hükümetine bırakılması kararlaştırıldı. Böylelikle iki ülke arasında gerginlik yaratan konulara çözüm getirildi.⁴⁴

Antlaşmaya göre Yunanistan'da ve Türkiye'de sahiplerine iade edilmiş bulunan taşınmazlar hiçbir şekilde sahiplerinden geri alınmayacak ve bu mallar üzerinde hükümetlerin tasarrufu bulunmayacaktır. İstanbul Rumlarının İstanbul dışında bulunan mallarının tüm tasarruf hakları Türk hükümetine geçecektir, aynı şekilde Batı Trakya Müslümanlarının Batı Trakya dışında bulunan malları da Yunan hükümetinin tasarrufuna geçecektir. Yine antlaşmaya göre Yunan hükümetinin mübadele için ayıracağı 425.000 İngiliz lirasının 125.000 lirasını İstanbul Rumlarının

⁴³ Mutlu, *a.g.e.*, s. 193-194; Arı, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s. 201-214.

İstanbul dışındaki malları için ve geri dönme haklarından yararlanacak Rumlara, 150.000 lirasını Batı Trakya Müslümanlarının Batı Trakya dışındaki Yunan hükümetine geçen malları için Batı Trakya Müslümanlarına, 125.000 lirasını da Türk hükümetine verecektir.⁴⁵

Ankara sözleşmesinin imzalanmasından sonra Türkiye kendisi tarafından kurulan kurumları tek tek lağv etmeye başlamıştır. 19 Mart 1931’de çıkartılan kanun ile kesin tasfiye işlemlerinin Maliye ve İçişleri Bakanlıklarının ortaklaşa kuracağı bir komisyon tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Türk hükümeti kendi kurumlarını tasfiye etmekte belli bir mesafe kat ettikten sonra Karma Mübadele Komisyonunun kaldırılması için teşebbüslerde bulunmuştur. İki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucunda 9 Aralık 1933’de imzalanan antlaşma ile Karma Mübadele Komisyonu lağv edilmiştir.⁴⁶

⁴⁵ Mutlu, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁴⁶ Mutlu, *a.g.e.*, s. 214.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜBADELE VE KOCAELİ

2.1. Kocaeli'nin İdari Yapısı

İzmit Orhan Gazi zamanında 1337 senesinde Osmanlı idaresine geçti. Orhan Gazi İzmit'in idaresini oğlu Süleyman Paşaya bıraktı. 19. yüzyılın ortalarında Kastamonu eyaletine bağlanan Kocaeli, 1867 yılında eyalet sisteminde yapılan yeni düzenlemeler sonucunda Hüdavendigâr eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirildi. 1888 yılında Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Kandıra kazalarının bağlanması sonucu İzmit Müstakil Mutasarrıflığı adı ile bağımsız İzmit sancağı kuruldu. 20 Kasım 1918 tarihinde İngilizlerin işgaline uğrayan şehir, 27 Ekim 1920 tarihinde ise İngilizler tarafından Yunan askerlerine teslim edildi. 9 ay kadar Yunan işgalinde kalan İzmit 27 Haziran 1921 tarihinde işgalden kurtarıldı. 24 Nisan 1924 de Kocaeli ili kurularak İzmit merkez ilçe yapıldı.¹

1924 yılında çıkartılan Teşkilat-ı Mülkiye kanunu sonrasında İznik Kocaeli'nden alınarak Bursa ilinin bir kazası yapıldı. 1927 de İstanbul'dan ayrılan Gebze, Kocaeli'nin bir kazası durumuna getirildi. 1954 yılında Kocaeli'nin doğu tarafında bulunan Karasu, Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Geyve kazaları birleştirilerek Sakarya adı ile yeni bir il oluşturuldu. 1966 yılında Kaynarca ilçesi Kocaeli'nden alınarak Sakarya ili sınırlarına dâhil edilmesiyle Kocaeli İzmit, Derince, Gebze, Gölcük, Kandıra ve Karamürsel olmak üzere altı ilçesiyle idari bölünmesi tamamlanmış oldu.²

2.2. Kocaeli'nde Rum Nüfus

Rumlar genellikle Anadolu'nun Akdeniz, Ege Denizi, Marmara ve Karadeniz'in kıyı kesimlerine yerleşmişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki Rum tebaa çoğunlukla Ortodoks milletindendir. Pek çok Avrupalı yazar istatistiklere dayanarak hiç güvenilir olmayan tahminlerde bulunarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların sayısını tespit etmeye çalışmışlardır. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin düzgün şekilde

¹ **Yurt Ansiklopedisi**, *Kocaeli Maddesi*, C.7, s.4996; **Yavuz Ulugün (Haz.)**, *Kocaeli Tarihi: Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli: KYOD Yayınları 2002 s. 82.

² *1967 Kocaeli İl Yıllığı*, İstanbul 1967, s. 30.

kayıt tuttuğu vilayetlerde Rum nüfusu yoğunlaşmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin kendi yayınlamış olduğu rakamlar en güvenilir rakamlardır. İzmit sancağı tarih boyunca nüfus bilgilerini içeren hiç salname yayınlamamış olmasından dolayı diğer vilayetlere göre daha az nüfus kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle İzmit nüfusu her kaynakta ayrı rakamlarla gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1905–1906 sayımına göre İzmit sancağında 35.866 sı Rum olmak üzere 290.517 kişi yaşamaktadır. 1914 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Kocaeli sınırlarında 95.748 Müslüman, 13.077 Rum ve 27.149 Ermeni olmak üzere 135.974 kişidir. Bazı Yunan kaynakları ise 1912 yılında Kocaeli nüfusunun 242.333 olduğunu Rumların ise 73.174 olduğunu yazmaktadır. Fener Rum Patrikhanesinin istatistiğine göre 1912 yılında İzmit sancağında 73.134 Rum bulunmaktadır. 1927 yılındaki nüfus sayımına göre 586,600 kişi olan toplam nüfusun 20.470 kişi göçmendir.³

Kocaeli'nin de Rumların yoğun olarak yaşadığı yerler Bahçecik ve Yeniköy civarlarıydı. Bu bölgelerde mübadeleden önce nüfusun tamamı Rum olan birçok köy mevcuttu. İzmit'in Saraybahçe semtinde bulunan şimdiki adı Kemalpaşa Mahallesi olan mahallenin 1914 deki adı Rum Mahallesiydi. Kocaeli'nin İzmit kazasında yaşayan 1.200 kadar Rum'un ana dili Ermenilerle asırlarca beraber yaşadıkları için Rumca ve Ermenice'ydi. 4.000 civarındaki Rum sadece Rumca konuşuyordu. Bir Rum köyü olan Karatepe köyünde yaklaşık 1.500 Rum yaşamaktaydı. Eşme köyü 900 kişilik bir Rum köyüydü. Mihaliçion köyünde ise 1.300 Rum yaşıyordu. Kocaeli'nin Karamürsel kazasında 6.370 Rum bulunmaktaydı. Kıyı kesiminde bulunan Konces köyünde 950 Rum, kıyıdan biraz içeride bulunan Filaciki (Fulacık) köyünde 1.800 Rum, Tepeköyde 1.120 Rum ve Kızıldebent (Kızderbent) köyünde ise 2.500 Rum bulunmaktaydı. Kızıldebent köyündeki Rumlar sonradan Rumlaştırılan Ortodokslar olduğu için Arnavutça konuşuyorlardı. Kandıra da ise 1912 yılında 7.689 Rum vardı.⁴

³ **Justin Mc Carty**, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınevi 1998, s.90-91; **Kemal Karpat**, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.222; **Georgios Nakkaras**, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul: Belge Yayınları 2003, s.154.

⁴ **Nakkaras**, *a.g.e.*, s.154-158; **Ulugün**, *a.g.e.*, s.46.

2.3. Kocaeli’nde Rum Terörü ve Milli Mücadele Dönemi

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İstanbul’un itilaf devletleri tarafından işgalinin hemen ardından Aralık 1918’de İngiliz donanmasına ait birkaç savaş gemisi İzmit körfezine demir atarak silahlarını Kocaeli’ne çevirmişlerdir. İngilizler isteyen asker ve sivillerin şehri terk etmeleri için 24 saat süre tanımışlar ve bu sürenin sona ermesiyle şehri tamamen kontrolleri altına almışlardır. Şehrin Anadolu ile bağlantısını kesmek isteyen İngilizler Kocaeli’nde sıkı bir baskı yönetimi kurmuşlardır. Masum insanları çeşitli bahaneler ve suçlamalar ile tutukluyorlar, hatta idam etmişlerdir. İdam edecekleri kişileri kamyonlara yükleyip tersane bahçesine götürüyorlar, halkı da tellallar vasıtası ile idamı izlemeye çağırıyorlar, hatta dükkânları zorla kapatıp halkı idamların yapılacağı yerde toplamışlardır. İdam edilecek masum insanlara uydurma suçlarını Ermeni tercümanlarına okuttuktan sonra mahkûmları kurşuna dizmişlerdir. Yapılan bu baskıların hiçbir sonuç vermediğini gören İngilizler 26 Ekim 1920 de şehri Yunan kuvvetlerine terk ederek Kocaeli’nden çekilmişlerdir.⁵

İngiliz ordusunun şehri Yunan ordusuna teslim edip 27 Ekim 1920 tarihinde şehirde Yunan işgalinin başlaması ile Kocaeli bölgesinde Rumların Müslümanlara karşı katliamları başladı. Rumlar kurdukları çetelerle gece gündüz evler basıyor, bastıkları evleri yakıyorlar, kadınlara tecavüz ediyorlardı. 1920 senesinin kurban bayramı sabahı Yalova’ya gelen bir Yunan müfrezesi bayram namazını kılmak için camide bulunan Müslümanları dışarı çıkardı. Dışarı çıkartılan 4 kişi askerler tarafından sopayla dövülerek öldürdükten sonra cesetleri süngülendi. Aynı müfreze Yalova’daki Müslümanların elindeki silahları toplayarak Rum ahaliye verdi. Müfreze Yalova’dan Karamürsel’i işgal etmek için harekete geçtiği zaman Yalova köylerindeki Rumlar Karamürsel’i yağmalamak amacıyla müfrezenin arkasından Karamürsel’e gitmeye başlayıp yolda her türlü rezaleti yaparak, kadınlara tecavüz ettiler. Karamürsel işgal edildiği sırada bir bilgiye göre 35 başka bir bilgiye göre de 300 Müslüman öldürüldü. Yerli halktan bazı kişiler de kendi menfaatleri için

⁵ 1967 *Kocaeli İl Yıllığı*, s. 15–16.

Rumlarla işbirliği yapıyorlardı. Örneğin Yukarı Hereke köyünde Rum çeteleriyle işbirliği yapan aileler kısa zamanda zengin oluyorlardı.⁶

Gebze de bulunan Yunan askerleri Yeniköy Rumlarını beraberlerinde kasabaya getirmişler, getirdikleri Rumlar sokaktaki insanları döverek Yunan askerlerine selam vermeye zorlanmışlardır. Yine Karamürsel de yaşayan 1283 kişi Derince'ye zorla sürülmüştür. Yunanlılar, Gebze'de bir kişiyi Yunan askerini selamlamadığı gerekçesiyle tutuklayıp el ve ayaklarına dikenli tel sarıp ayaklarından telgraf tellerine asılarak camide silah saklandığı iddiasıyla işkence yapmışlardır. Yunan askerlerinin zulmü bununla da kalmamış, işgal sırasında Karamürsel'deki tüm dükkânları yağmalayan askerler yetimhane müdürünün evini yağmalanmış, Yunan askerleri yetimhane müdürüne hakaretler ederek işkence yapmışlardır. İzmit'te ki Yunan kumandanının emri ile her gün sabah akşam eli silah tutan Müslümanlar muhafazahane denilen yere götürülmesinden cesaret alan Rumlar evleri yağmalayıp sokakta rastladıkları kişileri öldürmeye başlamışlardır. Yunan askerleri Yalova ve civarındaki Rum ve Ermeni çetelerini silahlandırarak bu çetelerin soykırım yapmasını sağlamışlardır.⁷

Paris Barış Konferansından sonra Rum istekleri arasında olan Anadolu'daki diğer bölgelerde olduğu gibi İstanbul'un Anadolu kıyılarından başlayarak Şile'ye, İzmit'e oradan da Mudanya'ya kadar olan bölgede Rum çeteleri yöre halkı üzerine şiddet uygulamaya başladılar. Kocaeli yarımadasında 13 tanesi Yeniköy de olmak üzere 28 çete Osmanlı emniyet güçlerinin çabaları sonucunda yakalanmış ya da takip sonucu teslim oldu. Kocaeli'nde bunlar dışında irili ufaklı birçok Rum çetesi mevcuttu. Rumların bu bölgede Anadolu'daki diğer yerlerde olduğu gibi bölgede terör ile Müslüman halka dehşet saçarak zulüm yapmasının asıl nedeni ise bölgede sükûnetin sadece Yunan idaresine girildikten sonra sağlanabileceğini tüm dünyaya göstermekti. Bu amacı gerçekleştirebilmek için Rumlar sabah akşam demeden Türk

⁶ **Ulugün**, *a.g.e.*, s. 56; **BOA**, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, C. II, Ankara: BOA Yayınları 1995, s. 124-126.

⁷ **BOA**, *a.g.e.*, s.134-188.

köylerini basıyorlar, evleri yağmalıyorlar, genç yaşlı, çoluk çocuk, kadın erkek demeden bastıkları köylerin insanlarını öldürüyorlardı.⁸

Dönemin Kocaeli yöneticilerinin Padişaha olan sonsuz sadakatleri nedeniyle Sivas Kongresine kadar İzmit bölgesinde birkaç çete örgütlenmesinden başka düzenli bir direniş örgütü yoktu. Sivas Kongresinin estirdiği direniş havası İzmit'teki aydınları ve eşrafı harekete geçirerek İstanbul'a Damat Ferit Paşayı istifaya çağıran telgrafların çekilmesini sağladı. İzmit'te kurulan ilk örgütlü direniş ise 1919 sonlarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İzmit şubesinin kurulmasıyla başladı. Şube kurucuları arasında hem İttihat ve Terakki yandaşları hem de Hürriyet ve İtilaf yandaşlarının bulunması ile kentte birlik havası yaratılmış oldu. Mustafa kemal'in emri ile Karakol Cemiyetinin bir şubesi Mavri Mira Cemiyetinin Kocaeli bölgesindeki ayrılıkçı ve asayiş bozucu faaliyetlerini durdurmak için İzmit'te kuruldu.⁹

Kocaeli bölgesinde Milli Mücadele 1920'de şehrin Yunanlıların eline geçmesinden sonra Rumların zulüm ve işkencelerine dayanamayan halkın Rumlara karşı silahlı direnişe geçmeleriyle başladı. Mübadeleden önce Rumların yoğun olarak bulunduğu Bahçecik'deki¹⁰ Türkler 8 Nisan 1921 de Yunanlılara karşı silahlı direnişe geçti. Yunan ordusu şehri teslim aldıktan sonra Rum çetelerinin işini kolaylaştırmak için Kocaeli'nde bulunan silahları halkın elinden topladı. Bu nedenle Bahçecik nahiyesinde sadece 100 ile 150 kadar silah Yunan ordusundan saklanabilmiş ve daha sonraları nahiye el altından 800–900 silah daha getirilerek silah sayısı 1.000 civarına yükseltildi. Bahçecik'e bağlı Yeniköy bir Rum köyü olması nedeniyle Yunan ordusu bu bölgeye yerleşti. Sadece bir tabur Yunan askeri Bahçecik nahiyesi merkezindeydi. Kocaeli halkının Yunanlılara karşı Bahçecik'teki ilk saldırısı bir Tatar köyü olan İhsaniye'den Yeniköy'e doğru başladı. Köy Rumlardan temizlendikten sonra nahiye merkezine doğru harekete geçildi. Türkler ellerindeki sınırlı silah ve eski birkaç top ile Yunanlılara ağır bir darbe vurmuşlardı. Bahçecik de bulunan ikinci ve üçüncü milis bölüğünün cephanesi tükendiği için

⁸ **Adnan Sofuoğlu**, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", *ATAM Dergisi*, C. XVIII, S.54, Kasım 2002, s. 799–800.

⁹ **Ulugün**, *a.g.e.*, s.60-62.

¹⁰ Kocaeli'nde bir belde.

dördüncü ve beşinci bölükler ile yer değiştirdikleri sırada Yunanlılar boşluktan yararlanarak Yazlık, Hisareyn, Tatar İhsaniye ve Damlık köylerini tamamen, Saraylı, Örcün ve Değirmendere köylerinin de bir bölümünü yaktılar. Karamürsel ve Yalova halkı da Yunan askerlerine ve Rum çetelerine karşı kahramanca mücadele ettiler.¹¹

Rumların Kocaeli’nde yaptıkları katliamlar devam ederken Türk ordusunun Batı Cephesinde üst üste aldığı galibiyetler neticesinde bölgede bulunan Rumlar Kuvayı Milliye geliyor söylentileriyle 23 Haziran 1921’de Yunan ordusuyla birlikte Kocaeli’ni terk etmeye başlamıştır. Rum çeteleri ve işbirlikçileri bölgeyi terk ederken şehri ateşe vermişlerdir. Yunan ordusunun şehri boşattığını anlayan Türkler kısa sürede yangının büyümesini engelleyerek söndürmeyi başarmışlardır. Şehir boşatılırken Türklere karşı büyük bir katliama girişen Yunanlılar 27 Haziran 1921 de İzmit’i tamamen boşaltmışlardır. üç gün devam eden katliamdan İstanbul’a kaçabilenler İstanbul hükümetinden ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinden yardım istemelerine rağmen İstanbul Hükümeti yardım çağrılarına kayıtsız kaldı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ise zamanında İzmit’e gelememiştir.¹²

Türk ordusu Yunan ordusunun İzmit’i boşattığı sıralarda henüz şehre girmemişti. Bu nedenle İzmit’te meydana gelen otorite boşluğunu doldurmak ve şehirde huzur ortamını sağlayabilmek için İkinci Meşrutiyet zamanında İzmit millet vekilliği yapan Portakal Hafız Rüştü Bey başkanlığında bir müstakil hükümet kurulmuştur. Şehirdeki huzuru ve güvenliği sağlamak amacıyla şehrin gençlerinden bir polis teşkilatı oluşturulmuştur. Bu müstakil hükümet ve polis teşkilatı Ankara hükümetinin İzmit’e tam olarak hâkim olmasına kadar devam etmiştir.¹³

2.4. Mübadillerin Misafirhanelerde Ağırlanması ve Kocaeli’ne Sevki

1924 yılının Kasım ayında Yunanistan’dan gelenlerin iskân yerlerine sevk edilmeden önce dinlenebilmeleri için çeşitli illerde misafirhanelerin kurulması ve gelenlerin en iyi şekilde ağırlanması için “Misafirhane Talimatnamesi” çıkartılmıştır. Mübadillerin geldikleri iskelelere, konak yerlerinde ve iskân yerlerinde gelenlerin yoğunluğuna göre kalıcı veya geçici misafirhaneler kurulmuştur. Misafirhane olarak

¹¹ Rıfat Yüce, *Kocaeli tarih ve rehberi*, İzmit: 1945, s. 109–116.

¹² Yüce, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹³ Yüce, *a.g.e.*, s. 107.

kullanılacak binaların bir an önce belirlenmesi için öncelikle terk edilmiş binaların kullanılması kararlaştırılmıştır. Bunların yeterli olmaması durumunda bina kiralanması, boş askeri kıışlalardan, resmi binalardan ve hayır kurumlarından faydalanılması kararlaştırılmıştır. Misafirhane için belirlenen binalar alelacele onarılmıştır. Misafirhanelerde kullanılacak yatak, yorgan, battaniye gibi eşyaların tamamı askeriyyeden karşılanmıştır. Her aileye bir oda verilmesine dikkat edilmiştir. Koğuş olan yerlerde aralara perde çekilerek aileler veya akrabalar bir arada tutulmaya çalışılmıştır. Misafirhanelerin su, elektrik ve ısınma ihtiyaçlarının giderilmesine özen gösterilmiştir.¹⁴

Mübadiller Türkiye limanlarına getirildikleri zaman iki çeşit misafirhanelerde ağırlanıyorlardı. Öncelikle limanlarda kurulan tahaffuzhane (Karantina yerleri) adı verilen misafirhanelere alınarak sağlık kontrollerinden geçirilerek temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanmaktaydı. İstanbul Tuzla, İzmir Klazumen, Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme ve Bayındır misafirhaneleri önemli tahaffuzhanelerdendi. Mübadiller buralarda gerekli kontrolleri yapıldıktan sonra yemek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanacağı diğer misafirhanelere gönderilmekteydi¹⁵

İstanbul'da 2000 yataklı Ahırkapı, 1000 yataklı İplikhane, 300 yataklı Çatalca'nın Kalikratya Misafirhaneleri, Muğla'nın Güllük İskelesinde 300, Bodrum iskelesinde 200, Marmaris iskelesinde 250, Fethiye iskelesinde 500 yataklı, Çanakkale'de 300 yataklı, Erdek iskelesinde 1000/1500 yataklı, Samsun'da 3000 yataklı ve Edirne'nin Karaağaç beldesinde 1000 yataklı Misafirhaneler kurulmuştur. Hilal-i Ahmer de bu misafirhanelerde 10'ar yataklı revirler kurarak mübadillere hizmet vermiştir. Eksiklikler kısa zamanda tamamlanarak misafirhaneler aynı anda toplam 10,000 kişiye hizmet verecek şekle getirilmişlerdir. Mübadiller misafirhanede en çok üç gün ağırlanmaları planlanmıştır ve bu süre içerisinde sıcak yemek ve çay ihtiyaçları da karşılanmıştır. Mübadillerin düzgün ve dengeli beslenmeleri için ayrıca

¹⁴ **İbrahim Erdal**, *Mübadile Uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İstanbul: IQ yayıncılık 2006, s. 112–113; **Mehmet Ali Gökaçtı**, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları 2005, s. 177

¹⁵ **Fehriye Engili**, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan Türkiye’ye Yönelik Göçler ve Bu Göçlerin Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Yönden Etkileri ”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara: ATESE Yayınları 2006, s. 511.

“İaşe Talimatnamesi” yayımlanmıştır. Talimatnameye göre misafirhanelerde mübadillere yemekle birlikte büyükler için 500 gr., on yaşından küçüklere 250 gr. ekmek, 100 gr. et yemeği, 100 gr. fasulye, 5 gr. yağ, 8 gr. tuz, 10 gr. şeker, 1 gr. çay verilmiştir. Bazı misafirhaneler yemekleri kendileri pişirirken bu olanağı bulamayan misafirhanelerde iaşe yardımları yukarıdaki ölçütlere göre erzak yardımı şeklinde mübadillere dağıtılmıştır.¹⁶

Mübadillere verilmesi öngörülen yemeklerin ilk zamanlarda gelişi güzel verilmesi birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimi mübadil aileler ihtiyaçlarından az alırken bazı aileler de bir yolunu bularak ihtiyaçlarından fazla yemek almışlardır. Yurtlarından zorunlu olarak getirilen mübadiller bir misafirhaneye toplanılmış ve kendilerine verilen eski püskü yataklarla sığıntı gibi bir köşeye yerleştirilmiş, bir bardak çay ve bir tabak sıcak yemek sıralara girmek zorunda bırakılmış hatta kuyrukta tartışmalar yapmak zorunda kalmaları mübadillerin sefaletini açıkça ortaya koymaktadır. Kocaeli’ne sevk edilen mübadillerden yaşına girmemiş yâda 1-2 yaşlarındaki çocuklar ile çok yaşlı kişilerden bazıları çeşitli sebeplerden misafirhanelerde vefat etmiştir. Bu kişiler köy hizmetleri defterlerine aile reislerinin yâda aile bireylerinden birinin beyanı ile geçirilmiştir.¹⁷

10 Ocak 1924 tarihinde İleri gazetesinde yayınlanan İmar ve Mübadele Müsteşarlığının beyanatında İzmit’te 2.000 kişiye hizmet verebilecek kapasiteye sahip bir misafirhanenin tam kapasite ile mübadillere hizmet verdiğini, ayrıca 2.000 kişilik bir kapasiteye sahip ikinci bir Misafirhanenin de hazırlıklarının tamamlandığını ve 1868 mübadilinde üretici duruma geçirildiği bildirilmiştir. Yine basında çıkan haberlere göre 1924 yılının Ocak ayı içerisinde Selanik, Kavala, Girit’ten mübadeleye tabi 29,096 ve mübadeleye tabi olmayan 867 kişi olmak üzere

¹⁶ Gökaçtı, a.g.e., s.178, Erdal, a.g.e., 115.

¹⁷ Gökaçtı, a.g.e., s. 178; **Kocaeli Köy hizmetleri Müdürlüğü (KKHM)**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt No: 6325. (*Köy Hizmetleri Müdürlükleri*, 13 Ocak 2005 tarihinde kabul edilen Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 5286 nolu Kanunla lâğv edilmiştir. Sözü edilen Defterlerin asılları Cumhuriyet Arşivine, Günümüz alfabesine çevrilen kopyaları ise Kocaeli Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne Devredilmiştir.)

toplam 29,096 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Bu kişilerden 2,321 kişi İzmit'e gönderilmiştir.¹⁸

Kocaeli'ne sevk edilen mübadillerin büyük bir bölümü Yunanistan'ın Hüseyinköy¹⁹ istasyonundan trenlerle İstanbul'un Sirkeci istasyonuna getirilmişlerdir. Mübadillerin bazıları istasyonda bir hafta kadar trenlerde bekletildikten sonra gemilerle İzmit'e sevk edilmişlerdir. Bazıları da 2000 yataklı Ahırkapı Misafirhanesinde ağırlandıktan sonra Sirkeci Limanından gemilerle İzmit Limanına getirilmiştir. İzmit'e getirilenlerin bazıları misafirhanelere, bazıları geçici olarak çadırlara, bazıları da iskân edilecekleri köylere gidinceye kadar İzmit garı civarındaki Ermenilerden boşalan evlere yerleştirilmişlerdir. Samsun gibi başka şehirle iskân edilmek istenilen fakat İzmit'te kalmak isteyen mübadiller iskân haklarından vazgeçmiş oldukları için kendilerine ev verilmemiştir. Bu tür mübadiller yerleşilecekleri köylere götürüldükten sonra bir iki sene kadar Hilal-i Ahmer'in çadırlarında kalmışlar ve kendi imkânları ile evlerini yapmışlardır.²⁰

Yunanistan'dan vapurlarla Türk limanlarına getirilecek mübadillerin getirilecekleri limanlar önceden belirlenerek Selanik çevresindeki mübadiller vapurlarla alınarak Tekfurdağı (Tekirdağ)'na, Kalikratya'dan getirilenler İstanbul ve Mudanya'ya, Kavala civarından getirilenler İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye limanlarına Girit ve Kandiye'den gelenler Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum ve Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek limanlarına boşaltılması planlandı. Limanlara getirilen mübadiller birkaç gün misafirhanelerde ağırlandıktan sonra iskân yerlerine sevk edildi.²¹

Kocaeli'ne yerleştirilen mübadiller sadece İzmit limanına getirilmemişlerdir. Diğer limanlara getirilen mübadillerin bir kısmı da Kocaeli'ne iskân edilmişlerdir. Mübadillerin bazıları Samsun ve İzmir gibi limanlara indirildikten sonra Kocaeli'ne sevk edilmişlerdir. Örneğin, Samsun limanına Bandırma ve Canik vapurlarıyla getirilen Drama'nın Mamadlı ve Kalacuk

¹⁸ Aghatabay, *a.g.e.*, s. 169-170.

¹⁹ Yunanistan'ın İskeçe ilinin yakınında bulunan bir yer

²⁰ İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2007, s. 90-95.

²¹ Arı, *a.g.e.*, s. 37; Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları 1999, s. 73-75.

köylerinden getirilen mübadiller limana indirildikten sonra sağlık kontrolünden geçirilmişler ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla mübadillerin aşıları yapıldıktan sonra Samsun'daki 3000 yataklık misafirhanede dinlendirildikten sonra bir kısmı Samsun'a yerleştirilmiş, bir kısmı Adapazarı'na sevk edilmiş ve 16 mübadil de Kocaeli'ne gönderilmiştir. Müşterek gazete 16 Eylül 1923 tarihli sayısında İstanbul'a getirilen 150–200 bin mübadil Karasi (Balıkesir), Bilecik, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Aksaray, Konya, Niğde, Kayseri ve Kırşehir'e gönderileceklerini yazmıştır.²²

Kocaeli'ne getirilen mübadil kabilelerinin liderleri hükümet yetkililerinin kendilerine gösterdikleri köyleri gezerek en uygun köyü bulmaya çalıştılar. Kabile liderlerinin beğendikleri bir yere kendilerinden önce yazılan bir mübadil grup olursa diğer yerlere bakmak ve bir yer beğenmek zorundaydılar. Mesela Akmeşe'ye yerleşen mübadil kafilesinin ileri gelenleri yaptıkları ön araştırma sonucunda Adapazarı'nın Serdivan köyünü beğenmelerine rağmen kendilerinden daha önce başka bir kafilenin buraya yazılmaları nedeniyle geri dönerek Akmeşe köyüne yerleştiler.²³

Mübadillerin Türkiye'de iskân edilecekleri yerler tespit edilirken yerleşim yerlerinin yakılıp, yıkılmış olup olmamasına bakılmaksızın göçmenlerin yerleştirilecekleri yerlerin iklimine uyum sağlayabilecekleri ve mesleklerine uygun olan yerlerin seçilmesiyle bu yerlere sevk edilmeleri ilke olarak benimsendi. Bu kararın tatbik edilmesi ile öncelikle mübadillerin yerleştirilmesi ve barındırılması konularında yetkilileri zor durumda bırakabilirdi. Fakat bu kararın uzun vadede mübadillerin alışık oldukları iklim ve mesleklerine uygun olan yerlere yerleştirilmeleri ile mübadiller ülkenin üretim gücüne katkıda bulunarak üretim gücünü artırabilirdi. Bu nedenle Kavala ve Drama'da tütüncülük yapan çok sayıda mübadilin yerleştirilmesi için ilk akla gelen yerler Samsun ve Kocaeli gibi Rumların yakıp yıktığı yerler oldu.²⁴

²² BCA, 272.14.76.30.21; Aghatabay, *a.g.e.*, s. 124-125.

²³ Kevser Ögütçen ve Hüseyin Ögütçen, *Kocaeli'ne Yerleştirilen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*, İstanbul: Bahar yayınları 2006, *a.g.e.*, s. 46.

²⁴ İpek, *a.g.e.*, s.41.

2.5. Mübadillerin Yerleştirildikleri Yerler

Kocaeli'nin coğrafi yapısının güzel olması, topraklarının bereketli oluşu, zengin orman ve su kaynaklarının bulunması, yerli halkının cana yakın, yardım sever ve erdemli olması Kocaeli'nin göçmenler için cazip bir yerleşim yeri olmasını sağlamıştır. Devlet bazen Eskişehir, Konya, Amasya, Antalya, Afyon vb. şehirlere göçmenleri gönderirken İzmit'i transit geçiş merkezi olarak kullanılmıştır. 19. yüzyıllarda seyyahların eserlerinde İzmit nüfusu hakkında bilgi verilirken göçmenlerin sayısını ayrı olarak verilmiştir. 19. yüzyılda bir sayıma göre 13 bin göçmen yazılmıştır. Göçmenler Kocaeli'ne ekonomik ve sosyal katkılar yapmışlardır. Yeni meslek alanları açarak iktisadi bakımdan canlılık getirerek İzmit ve diğer kasabalarını imar etmişlerdir. Kocaeli bölgesine ilk önemli göçler 1595–1610 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki otoritesini sarsmış olan Celali İsyanları sırasında olmuştur. İsyanlar sırasında güvenli ve açlık tehlikesinden uzak olması nedeniyle 40.000 Ermeni İstanbul'a göç etmiştir. Bu göçler sadece İstanbul'a değil çevre illere de yoğun olarak yapılmıştır.²⁵

Özellikle Şah Abbas döneminde İran'dan kovulan Ermeniler Anadolu'nun asayişini bozan Celali İsyanları nedeniyle İzmit'e kadar göç etmişlerdir. Bu Ermeniler İstanbul'un yakınında olan İzmit, Bahçecik (Bardızağ), Akmeşe (Armaş), Arslanbey, Karamürsel'in Merdigöz köyü, Akmeşenin Pirahmet köyü yörelerini mesken tutmuşlardır. Ayrıca Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa döneminde Sapanca gölü ile Karadeniz'in birleştirilmesi kararlaştırılmış fakat dönemin koşulları nedeniyle proje rafa kaldırılmıştır. III. Murat döneminde tekrar gündeme gelen proje yine dönemin olumsuz koşulları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu kanal projesinde çalıştırılmak istenen 30.000 kadar Müslüman ve gayrimüslim işçiler Celali İsyanları nedeniyle memleketlerine gitmeyerek Sapanca gölü ile İzmit arasına yerleşmiştir. Bu gayrimüslimlerden bazı Ermenilerde I. Ahmed'in fermanıyla Armaş'a (Akmeşe'ye) iskan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine düşmanla işbirliği yapan Ermeniler de Kocaeli'nde terör ve mezalim yapmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal önderliğinde Türk ulusunun Milli Mücadeleyi kazanmasıyla 1922 yılında bölgede bulunan

²⁵ Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit: İzmit Rotary Kulübü yayınları 2000, s.78-79.

Ermeniler göç ederek şehri boşaltmışlardır. 1923 yılında da Ermenilerin boşalttığı yerlere Yunanistan'dan gelen mübadiller yerleştirilmiştir.²⁶

Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında Kocaeli'ne yerleştirilen mübadiller tek şekilde ve zorla yerleştirilmemişlerdir. Yunanistan'dan geldikleri yerlerin özellikleri dikkate alınarak getirilen mübadillere devlet tarafından öncelikle yerleşmeleri için bir yer gösterilmiş ve isteyenlerin buraya yerleşmeleri sağlanmıştır. Bir başka iskân şekli de başka illere iskân ettirilmek istenen bazı mübadiller Kocaeli'ne daha önce yerleşen akrabalarının yanına yerleşmek istedikleri için akrabalarının yanına iskân etmelerine izin verilmiştir. Örneğin ilk önce Samsun'a sevk edilen Hasan oğlu Keskin isimdeki mübadil daha önce Kocaeli'nin Karatepe köyüne iskân edilmiş olan damadı Hamid Ağa yanına iskân edilmek istediğini hükümete bildirmiş ve yapılan incelemeler sonucunda Karatepe köyüne damadının yanına iskân edilmiştir. Mübadillerin yerleştirilmelerindeki diğer bir yol da iskân haklarından vazgeçerek Kocaeli'ne yerleşmeleri şeklinde olmuştur. Örneğin Drama'nın Demiryalı köyünden gelen Osman oğlu hacı arif 7 kişilik ailesiyle hukukundan vazgeçerek Kocaeli'ne gelerek burada iskân edilmiştir.²⁷

Ayrıca Drama gibi Türkiye sınırına yakın olan yerlerdeki bazı mübadiller Türkiye'ye kara yoluyla gelerek hayvanlarını hatta köpeklerini bile yanlarında getirebilmişlerdir. Örneğin, Drama'nın Kumlu köyünden gelerek Bahçecik'e yerleştirilen Hacı Halil oğlu Hasan 4 kişilik ailesiyle birlikte, 54 keçisi, 20 koyunu, 1 eşiği, 3 sığırı ve 6 tane köpeği ile birlikte Kocaeli'ne gelmiştir. Mübadillere yerleşim konusunda hiçbir baskı yapmayan hükümet iskân bölgelerini pek beğenmeyen mübadillerinde başka iskân yerlerine de gitmelerine izin vermiştir. Aşağıda da değindiğimiz gibi bazı mübadiller Samsun, İzmir gibi yerlere gitmek istemeyerek Kocaeli'nde kalmak istemişler, bazıları da Kocaeli'ni yerleşmeye uygun bulmayarak Malatya gibi başka şehirlere gitmişlerdir.²⁸

1924 yılının sonlarında Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi TBMM'nin gündemine gelerek milletvekilleri tarafından tartışılmıştır. 6.11.1924 'de Recep

²⁶ K. Ögütçen ve H. Ögütçen, *a.g.e*, s.37-41; Feray Göklü, "Armaştan Akmeşe'ye Uzanan Yol", M. Sabri Yalım'a Armağan, Kocaeli: Dokümantasyon Merkezi 2001, s.60-61.

²⁷ KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 5458; BCA, 272.12.46.68.11.

²⁸ KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 14/79; Kaplanoğlu, *a.g.e*, s.60-61; BCA, 272.11.21.107.07.

(Peker) Bey o güne kadar İzmit mıntıkasında henüz iskân edilmemiş 10 bin kadar mübadilin bulunduğunu ve bu mübadillerin devletten yardım almadan kendi imkânlarıyla kendi evlerini inşa etmek taahhüdü ile İzmit'e geldiklerini ve kendi imkânlarıyla ev inşa edemedikleri için çok büyük sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir. Menteşe Mebusu Esat Efendi, mübadillerin sayısı, iskân faaliyetleri ve vekaletin çalışmaları hakkında kendisinin verdiği gensoru önergesinin 30.10.1924 tarihinde görüşmeleri sırasında İzmit'e gönderilen tütüncülük yapan Drama'nın Yeniköy ve Hüseyinköy halkının kendilerine gösterilen köylerin harap ve yıkık olmaları nedeniyle iskân haklarından vazgeçerek Pendik, Kartal, Beykoz taraflarına gittiklerini ve burada ev kiralayarak tütün ziraatıyla meşgul olmaya başlayarak kendilerini sefaletten kurtarmaya başladıkları sırada vekaletin verdiği emir ile yerlerini izinsiz terk ettikleri gerekçesiyle İzmit'teki o harap köylere geri götürüldüklerini söylemiştir. Bu olay daha sonraları Celal (Bayar) Bey tarafından da doğrulanmıştır.²⁹

Mübadele sırasından Drama'dan gelen bir kısım mübadil Darıca'ya yerleştirilmiştir. 1913 doğumlu Drama Mübadillerinden Mehmet Aydın'ın verdiği bilgilere göre Drama'nın Edirnecek köyünden 70-80 hane bir yük trenine binerek 1924 yazında İstanbul'a gelmişlerdir. Yaklaşık 300 kişi 40 gün boyunca Beyazıt Misafirhanesinde ağırlanmışlardır. Misafirhanede aralıklarla sağlık kontrolünden geçirilmişler ve yiyecekleri çarşıdan kendi imkanları ile almışlar. Bir gemiyle Darıca'ya getirilerek bir alanda toplanmışlardır. Buradan kafilenin bir kısmı Samsun'a gitmiştir. Kalanlara hükümet yetkilileri istedikleri evlere yerleşebileceklerini söyleyerek kafileyi iskân etmişlerdir. Kafilenin ağırlandığı Beyazıt Misafirhanesi bir süre sonra Çatalca'da bulunan 300 yataklı Kalikratya misafirhanesine taşınmıştır. Darıca'ya yerleştirilen başka bir grup da Direnova mübadilleridir. Drama'nın 70-80 hanelik Direnova köyü sakinleri Hüseyinköy istasyonundan trenle Sirkeciye getirilmişlerdir. Oradan Çatalca getirilerek misafirhanede 10 gün kadar ağırlandıktan sonra tekrar Sirkeci'ye geri götürülmüşlerdir. Gar yakınındaki bir binada 15 gün kadar kaldıktan sonra bir

²⁹ **Mesut Çapa**, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı", *Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, s.5, Mayıs 1990, s. 56-67.

bölümü Samsun'a, Bir bölümü de Darıca'ya götürülüp boş evlere yerleştirilmişlerdir.³⁰

1926 yılında Drama'nın Doksat köyünden Rahoyka sülalesinden Reşit oğlu Hasan önderliğinde 8 aileden yaklaşık 30 kişilik bir mübadil grubu Derince ilçesinin Tütünçiftlik beldesine yerleşmişlerdir. Bu grubun Tütünçiftlik'e gelmesi biraz karmaşık bir şekilde olmuştur. Haziran 1924'de Akdeniz vapuruyla Samsun'a sevk edilen bu grup, Rohayka ağalarından ayrı yaşamamak amacıyla Sinop üzerinden Adapazarı'nın Serdivan beldesine gelmişlerdir. Burada iki sene kadar kalan grup, Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine gönderdikleri bir dilekçe ile Serdivan'a iskânlarını istemişlerdir. Bu dilekçe ile harekete geçen vekalet, Samsun, Sinop ve Kocaeli Valiliklerinden bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir. Samsun Valiliği bu kişilerin isimleri Samsun'a iskân edilenler arasında olmadığını, Sinop Valiliği ise bu kişilerin Sinop'a geldiklerine dair hiçbir kayıta rastlanmadığını bildirmiştir.³¹

Valiliğin bu kişilerin Sinop'a geldiği hakkında bilgiye rastlanmadı demesine rağmen Sinop İskân Müdürlüğü Mübadele, İskan ve İmar Vekaletine sözü edilen mübadiller hakkında detaylı bilgileri göndermiştir. Bu grup Serdivan'da 2 sene kadar kalarak kendi imkânlarıyla kulübeler yaparak üretici konumuna geçmişlerdir. Vekâlet bu kişilerin Sinop'tan ne zaman ayrıldıklarını ve herhangi bir şekilde iskân edilip edilmediğini Sinop İmar ve İskân Müdürlüğünden sormuştur. Yazışmalar sonrasında Sinop'a iskân olunmadıkları bildirilmiştir. Bu kişiler Serdivan'a oradan Geyve'ye sonrada Kocaeli'nin Derince ilçesindeki Tütünçiftlik'e gelerek burada tütün ziraatı ile uğraşmaya başlamışlardır. Vekâlet bu kişilerin Samsun'daki iskân haklarından vazgeçmeleri koşulu ve Samsun'da kendilerine verilen yer var ise geri alınması koşulu ile bu kişilerin kendi imkânlarıyla Tütünçiftlik'e yerleşmelerini uygun bulmuştur.³²

Kocaeli'ne yerleşen mübadillerin iskân yerlerinin başında gelen İzmit ilçesine Yunanistan'ın Kavala, Kadıahmet, Zifuk, Selimiye, Halilbey, Sarışaban, Kayalar, Kumlu, Rahiye, Trikom, Emirhan, Vodina, Kapinyan, Karacaova, Zifeş,

³⁰ Erdal, a.g.e., s.115 ; İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2003, s.125-126; Özsoy, *Öksüz Çocukları*, s. 104-105.

³¹ BCA, 272.12.56.143.23.

³² BCA, 272.12.56.143.23.

Selanik, Mayadağ, Drama, Himmetler, Namazgâh, Pravitte, Manastır'dan gelen mübadillerden ilk olarak 242 hane zorunlu mübadele kapsamında yerleştirilmiştir. Mübadele kapsamında başka şehirlere yerleştirilen bazı mübadiller iskân bölgelerine gitmeyerek İzmit'teki akrabalarının yanına yerleşmişlerdir. Örneğin Ali oğlu Yaşar ismindeki bir mübadil İzmir'e iskân ettirmek istenmiş fakat mübadil İzmir'e hiç gitmemiş olduğu ve İzmit'te bir akrabasını yanına gittiği tespit edilmiş ve yapılan incelemeler sonrasında Ali oğlu Yaşar'ın iskânı İzmir'den İzmit'e alınmıştır.³³

Kocaeli'nin Sakarya ili taraflarında bulunan Akmeşe 1922'ye kadar Ermenilerin yaşadığı bir köydür. işgal yıllarında düşmanla işbirliği yapan Ermeniler İzmit halkına tıpkı Rum çeteleri gibi büyük zulüm ve katliam yapmışlar, Milli Mücadeleyi Türkler kazandığı zaman da bölge halkıyla bir arada yaşayamayacaklarını düşünerek 1922 yılında İzmit'i terk ettiler. İki yıl kadar boş kalan Akmeşe'ye mübadele esnasında Drama'nın Kozluca, Meşeli, Horozlu, Gablova, Lakavisa, Kırcalı (Kırcaali), Pravatlı, Kurdalan, Debreli köylerinden getirilen öncelikle 1000-1100 hane mübadil yerleştirildi.³⁴

Akmeşe'ye gelen Horozlu köyü sakinleri 1924 yılında hayvan sırtında bir saatlik Hüseyinköy istasyonundan trene bindirilerek İstanbul Sirkeci garına getirilmişlerdir. Garda bir hafta trende bekletildikten sonra İzmit'e getirilerek geçici olarak heykel mevkiinde bulunan Ermenilerin boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir. On gün kadar bu evlerde barındırılan mübadiller daha sonra Akmeşe'ye getirilmişlerdir. Gelen mübadiller Akmeşe'de sağlam ev olmadığını buranın viran ve etrafının otlarla, dikenlerle kaplı olduğunu görmüşlerdir. Yaklaşık iki yıl çadırlarda konakladıktan sonra kendi evlerini kendi imkanlarıyla yapabilmüşlerdir.³⁵

İzmit'e 10 km mesafede bir yerleşim yeri olan Arslanbey'e Drama'nın Zağriç, Şevkler, Nusretli, köylerinden gelen mübadillerden öncelikle 187 hane yerleştirilmiştir. Bulduğumuz bir arşiv belgesinde gelen bazı mübadillerin Arslanbey'i beğenmediklerinden söz edilmiştir. Zağriç, Şevkler köylerinden gelen 110 hane den 668 kişilik kabile Arslanbey'e yerleştirilmek üzere getirilmiştir. Fakat

³³ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6757-6811; <http://www.kocaeli.gov.tr.2007>; **BCA**, 272.12.52.121.15.

³⁴ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6882-6951; **K. Ögütçen ve H. Ögütçen**, *a.g.e.*, s. 40-54.

³⁵ **Özsoy**, *Öksüz Çocukları*, s. 94-96.

bu kafileden 89 hanelik 575 kişisi Arslanbey'in harap ve yıkık olması nedeniyle burayı kendilerinin yerleşmesi için uygun bir yer olarak görmemesi nedeniyle iskân haklarından vazgeçerek kendi imkânlarıyla Malatya'ya gitmişlerdir. Başka bir yere kendi imkânlarıyla gidip oraya yerleşemeyecek kadar maddi durumu iyi olmayan 21 haneden 83 kişi Arslanbey'e yerleştirilmiştir.³⁶

Bahçecik, İzmit ilçesine bağlı olmakla beraber ilçeye uzaklığı 15 Km. dir. Drama, Kavala, Selanik, Kapinyan, Karacaova, Zelesus, Kesriye, Eğrelti, Sarışaban, Kemez, Sarışaban'ın Urgancılar köyü, Ada köyü bölgelerinden gelen mübadiller Rumların boşalttığı Bahçecik köyüne yerleştirilmişlerdir. 1925 yılında mübadeleye tabi ve tabi olmayan 540 hane de 2.742 kişi Bahçecik'e yerleştirilmiştir.³⁷

İzmit'e 20 km mesafede Derbent, ismini Osmanlı Devleti'nin Derbent teşkilatından almıştır. İstanbul – Hicaz haç yolu üzerinde bir Derbent³⁸ kasabası olarak kurulan kasaba 1984 yılında belediye haline getirilmiştir. Beldeye mübadele döneminde Drama, Selanik, Koşum, Karacaova bölgelerinden gelen mübadillerin bir kısmı yerleştirilmiştir. 1925 yılına kadar Derbent'e bağlı Nusretiye köyüne 76 hane 302 kişilik Drama'nın Horozlu, Zağriç köylerinden gelen mübadiller yerleştirilmiştir. Drama mübadillerinin bir kısmı da Derbent Eşmesine (Eşme Ahmediye) yerleştirilmiştir.³⁹

Eski bir Rum köyü olan Gündoğdu'nun ismi Mağlıç köyüydü. İzmit ilçenin kuzeyinde yer alan Gündoğdu köyü İzmit ilçesine 21 km mesafededir. Drama'nın Kimler, Hüseyinköy, Arpacık, Yeniköy, Demirtaş, Hocalar, Bayramlı, Kızbük, Mahmutlu köyleri civarlarından gelen 150 hane mübadil bu köye yerleştirilmiştir. Gündoğdu köyüne gelenler 1924 yılında Batı Trakya'daki köylerinden yanlarında taşınabilir eşyaları ile trenlerle İstanbul'a gelmişlerdir. Buradaki misafirhanelerde 3 gün kadar ağırlandıktan sonra deniz yolu ile İzmit'e gelmişlerdir. Rumlar İzmit'ten çekilirken köyleri ateşe verdikleri için Gündoğdu köyüne ilk yerleşenler derme çatma

³⁶ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 5531–5598,5600–5710,7032; **BCA**, 272.11.21.107.07.

³⁷ 1973 *Kocaeli İl Yıllığı*, s. 60; **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no.12/63-1586,16/66-18/97,1942-2021,1434-1445; **BCA**, 272.11.21.107.07; **BCA**, 272.80.3.6.9.

³⁸ Derbent: dört tarafı duvarla çevrili, küçük bir kale şeklinde ve yanında han, cami, okul ile dükkânlar bulunan tesislerdir. (bkz. **Ulugün**, *a.g.e.*, s. 186.)

³⁹ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 1493-1508, 6874; 1973 *İl Yıllığı*, s. 60; <http://www.buyukderbent.com/common/default.asp?id=716>, 2007; **BCA**, 272.11.21.107.07.

çadırlarla ve birkaç tane içme suyu çeşmesiyle karşılaşmışlardır. Köyde ilk zamanlar yıkık bir kilise kalıntılarından yararlanılarak bir ilkokul açılmıştır.⁴⁰

İzmit'e 11 km uzaklıkta bulunan ve 1921 yılından önce 1.500 Rum'un yaşadığı Karatepe köyü, 1921 yılında Rumlar tarafından boşaltılırken diğer Rum köyleri akibiyetine uğrayarak Rumlar tarafından ateşe verilerek harabeye dönmüştür. Karatepe köyü mübadele ile birlikte Yunanistan'ın Şimşirli, Horozlu (Cebel Horozlu) köylerinden 76 hane de 302 kişilik bir kabile ile, Drama, Kozluca, Gabrova, Çetikle köylerinden gelen bir kısım mübadillerin köye yerleştirilmesiyle yeni baştan imar edilmeye başlanmıştır.⁴¹

Yeniköy 1986 yılında belediye haline getirilerek İzmit ilçesine bağlanmıştır. Mübadeleden önce nüfusu Rum ve Ermenilerle birlikte heterojen bir yapıda olan Yeniköy'e Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz kuvvetleri yerleşmiştir. İngilizlerin şehri Yunanlılara tesliminden sonra Yeniköy Rumları Yunan ordusunun desteği ile taşkınlıklar yapmaya başlamıştır. Yunan ordusunun Kocaeli'yi terk ettiği sıralarda Rum çeteleri tarafından Yeniköy ateşe verilerek yakılmıştır. Mübadele sırasında köy yeniden kurularak buraya Selanik, Drama'nın Kozluca, Meşeli, Horozlu köylerinden mübadiller yerleştirilmiştir. Yeniköy'e ilk olarak 110 haneye 550 kişi yerleştirilmiştir.⁴²

Kozlu (Kozluca) köyü sakinleri 1924 yılı Mart ayında hayvanlar üstünde yanlarında götürebildikleri eşyaları ile yaklaşık bir saatte Hüseyinköy tren istasyonuna gelmişlerdir. Burada kurulan çadırlara yerleştirilen köy sakinleri bir gece istasyonda bekletildikten sonra tüm köy halkı bir trene bindirilerek İstanbul Sirkeci istasyonuna getirilmişlerdir. Burada üç gün boyunca trenlerde bekletildikten sonra sağlık kontrollerinden geçirilerek Karabiga vapuruna bindirilerek İzmit'e limanına indirilmişlerdir. Önce iskân amacıyla Akmeşe'ye getirilen mübadiller bir süre Akmeşe'de çadırlara yerleştirildikten sonra köyün bir kısmı (Kozluca köyünün

⁴⁰ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6876, 7004; 1973 *Kocaeli İl Yıllığı*, s.58; **K. Ögütçen ve H. Ögütçen**, *a.g.e.*, s.108-109.

⁴¹ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 2478, 5860, 7013, 6955, 5599; 1973 *Kocaeli İl Yıllığı*, s.58; **BCA**, 272.11.21.107.07.

⁴² **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 2476, 2479-2480, 2483-2487, 2491, 2495-2509, 25110, 2514. ; 1973 *Kocaeli İl Yıllığı*, s.58; <http://www.kocaeliyenikoy.bel.tr/common/default.asp?id=507>, 2007; **K. Ögütçen ve H. Ögütçen**, *a.g.e.*, s.108-109; **BCA**, 272.11.21.107.07.

Çataloluk Mahallesi) Yeniköy'e gelmişlerdir. Yeniköy'e geldikleri zaman köyün tamamının yanmış olduğunu gören mübadiller bir kış boyunca çadırlarda kalmak zorunda kalmışlardır. Daha sonraları mübadiller kendi imkânlarıyla evlerini yapmışlardır.⁴³

Kocaeli'nin ilçesi olan ve Osmanlı Devleti'nin ilk donanmasının kurulduğu yer olan Karamürsel, ismini Karasioğulları Beyliği kaptanı Karamürsel Alp'ten almıştır. Mübadeleden önce Karamürsel'de yoğun olarak Rumlar yaşamıştır. Burada yaşayan Rumlar Yunan işgali sırasında Karamürsel'deki evleri yakıp yıkarak çeşitli taşkınlıklar yapmışlardır. 1922'de Yunan ordusu Kocaeli'nden giderken Rumlarda Yunan ordusuyla birlikte Karamürsel'den gitmişlerdir. Rumların boşalttığı yerlere Tatarköy, Karacaova, Sincan, Vodina ve Drama yerleşim yerlerinden getirilen çok sayıda mübadil yerleştirilmiştir. Karamürsel'in merkez köyü olan Yalakdere'ye Selanik, Timurlu, Karacaabat, Karacaova, Nohar, Tilhar, Vodina, Develi, Kayalar, Yenice yerleşim yerlerinden gelen öncelikli olarak 83 hane mübadil yerleştirilmiştir.⁴⁴

Kocaeli'nin Yuvacık kasabasına Drama, Nusretteli ve İskece yerleşim yerlerinden tütün işçiliği yapan bazı mübadiller yerleştirilmiştir.⁴⁵ Kocaeli'nin kazıklı ve Tatarköy'üne çiftçilik ve bibercilik yapan birkaç Karacaova mübadili iskan edilmiştir.⁴⁶ Bahçecik nahiyesine bağlı Döngel köyüne Drama köylerinden ve Şevkler köyünden 230 kişi ile, Karabucak köylerinden çiftçilikle geçinen bazı mübadiller getirilmiştir.⁴⁷ Karamürsel'in Merdigöz köyüne Batı Trakya'nın Margarit ve Sarınc köyünden ilk olarak 41 hane gelmiştir.⁴⁸ İzmit'in Eşme köyüne Saltıklı mübadilleri, Tatarköy'e Sarışaban'dan gelen bir kısım mübadil⁴⁹ Yunanistan'ın

⁴³Özsoy, Öksüz Çocukları, s.87-92.

⁴⁴KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 142, 1421-1425, 1860, 1827-1829, 1446, 1427-1429, 6202-6289; Özdemir, a.g.e., s.240-241.; <http://www.kocaeli.gov.tr>. 2007; Erdoğan Özdemir, Dünden bugüne Karamürsel, (y.y)(t.y), s. 13-27.

⁴⁵KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 2071-2074.

⁴⁶KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 6222.

⁴⁷BCA, 272.11.21.107.07; KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 3505-5485.

⁴⁸KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 3505-5485.

⁴⁹KKHM, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 6222; K. Ögütçen- H. Ögütçen, a.g.e., s.34.

Develi, Sarışaban, Selanik ve Darova yerleşim yerlerinden gelen 350 hane mübadil Karamürsel'in Kızderbent köyüne oturtulmuştur.⁵⁰

Yunan hükümeti mübadele kapsamında topraklarındaki Kıptileri (çingeneleri) Türkiye'ye göndermesi Türk hükümetinin dikkatinden kaçmamış ve 1934 yılında çıkartılan iskân kanunuyla Kıpti göçüne engel olunmaya çalışılmıştır. Fakat Türkiye bunun için çok geç kalmıştır. Yunanistan topraklarındaki Kıptilerin büyük bir bölümünü Türkiye'ye göndererek Türkiye'deki Kıptilerin sayısını 500.000'e çıkartmıştır. Yunanistan kendi topraklarındaki Kıpti sayısını 90.000'e kadar indirmeyi başarmıştır. Yunanistan'ın bu politikasından dolayı Kocaeli'ne de bazı Kıptiler yerleştirilmiştir. Kıptiler Kocaeli'nde yoğun olarak İzmit'te bulunmaktadır. Kıptiler İzmit'ten başka Yeniköy, Merdigöz, Bahçecik, Akmeşe köylerine yerleştirilmişlerdir. Kıptiler bulundukları ilin ekonomik kalkınmasına ne yazık ki hiçbir zaman katkıda bulunamamışlardır. Büyük çoğunluğu ayakkabı boyacılığından ileri gidememişlerdir. Devlet tarafından verilen mal ve mülkleri en geç 15 yıl içinde satmışlar ve köylerde hizmetçilik ve ayak işleri yapmaya başlamışlardır.⁵¹

Kocaeli'ne gelen mübadillerden özellikle yalnız olanlara ve muhtaçlara serbest iskân vesikası verilmesi, bazı mübadillerde devletin sağladığı imkânlardan vazgeçerek kendi istedikleri bölgelere yerleşmeleri, iskân defterinde çoğu kişinin nerelere yerleştirildiği tam olarak yazılmamış olması, Osmanlıca yazılan orijinal iskân defterlerin yıpranmış ve bazı sayfalarının kopmuş olmasından dolayı Kocaeli'ne yerleşenlerin nerelere kaç kişi olarak yerleştiği tam olarak tespit edilmesi mümkün değildir.⁵²

Kocaeli'ne 1923 – 1930 yılları arasında Devlet İstatistik Kurumunun verilerine göre 15.530 mübadil yerleştirilmiştir. Sakarya ve Yalova vilayetlerinin de içinde olduğu dönemin Kocaeli vilayetine 1927 sayımına göre toplam 27.687 mübadil iskân edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye getirilen toplam mübadiller hakkında da değişik rakamlar söylenmektedir. Yine Devlet İstatistik Kurumunun

⁵⁰ **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no.6731: <http://www.kizderbent.net/koyhak.html>,2008.

⁵¹ **Kaplanoglu**, a.g.e., s.71-73.; **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6759-6813.

⁵² **KKHM**, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 626/2495.

1930 yılındaki verileri 456.720 kişi olarak gösterirken iskân tarihçesi adlı kaynak bu sayının 499.239 kişi olarak göstermektedir. Ortalama olarak bu dönemde 500.000 kadar mübadilin Türkiye'ye gelmiştir.⁵³

⁵³ **Arı**, *a.g.e.*, s.113-114; **Erdal**, *a.g.e.*, s. 352; **Aghatabay**, *a.g.e.*, s.174.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜBADİLLERİN KARŞILAŞTIKLARI BAŞLICA SORUNLAR

3.1. Barınma Sorunları

Türk-Yunan nüfus mübadelesi başlamadan önce gerek Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması gerekse başka sebeplerden dolayı 1.200.000 Rum yerlerini terk ederek Yunanistan'a göç etti. Türk hükümeti 1930 yılına kadar mübadele sonucu gelen yaklaşık 500.000 Müslüman'ı Rumlardan boşalan yerlere iskân etmek istedi. Mübadillerin yerleştirileceği yerler, hangi mübadillerin hangi limanlara getirileceğini bile bu amaçla önceden kararlaştırıldı. Doğu Trakya bulunan Rum taşınmazları biraz iyi olmasına rağmen Batı Anadolu'daki Rum emlakları ise gerek Kurtuluş Savaşı'nın buralarda daha çok Yunanistan'la yapılması ve Rum çetelerinin çekilirken şehirleri ateşe vermeleri gibi nedenlerle oturulamaz durumdaydı.⁵⁴

Mübadelede çok düzenli ve başarılı şekilde olmasa da belli bir düzen içinde yapılmaktaydı. Mübadiller önce belli merkezlerde toplanıyor daha sonra inşa edilen köylere yâda evlere dağıtılıyorlardı. Türkiye'ye getirilen mübadiller genellikle Rumların terk ettiği boş evlere yerleştiriliyordu. Boş evlerin yeterli olmadığı zamanlarda hükümet mübadillerin yerleştirilmeleri için yeni yerleşim alanları kuruyordu. 1925 yılı başlarına gelindiğinde Türk-Yunan nüfus mübadelesi büyük ölçüde tamamlandı. 1924 yılının Aralık ayına kadar Türkiye'ye 380,971 mübadil geldi. Bunlardan 358.465'i iskân edilmiş olup 32.506 kişide iskân edilmeyi bekliyordu. Bu iskân edilen kişilerden 26.578 kişisi Kocaeli vilayetine yerleştirilmiş ve 85 kişi de Kocaeli'ne yerleştirilmeyi bekliyordu.⁵⁵

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 1924 yılında iskân işlerinin sağlıklı yapılabilmesi için çıkarttığı üç yönetmelikle mübadillerin barınma sorunlarının giderilmesi çalışmıştı. Birinci yönetmelik yangından zarar görenlere yapılması gereken yardımlarla ilgiliydi. Yangın dolayısıyla evleri yananlara devlet tarafından malzeme yardımı yapılmasını, işçilik ücretlerinin ise madurlar tarafından

⁵⁴ **Mihri Belli**, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, çev. Müfide Pekin, İstanbul: Belge Yayınları 2004, s. 89–91.

⁵⁵ **Ali Cengizkan**, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara: Arkadaş Yayınları 2004, s. 28; **Belli**, *a.g.e.* , s. 91.

karşılanmasını öngörüyordu. Bu yardımdan sadece başka bir evi, fabrikası vb. yapısı olmayanlar yararlanabileceklerdi. Bu amaçla tüm illere belli miktarda para yardımı yapıldı. Bu ödenekten para artacak olursa borçlandırma yoluyla değerlendirilebilecekti.⁵⁶

İkinci yönetmelik ise savaş nedeniyle tahrip olan evlerin bakımı ve onarılması ile ilgili yönetmeliktir. Bu yönetmelikle inşaata başlayıp bir odayı bile tamamlayamayanlar, inşaatları yarım kalan ve hiç inşaata başlayamayanlara yardım edilecekti. Bu kişilere yapılacak yardımlar yapılmadan önce ön araştırma yapılacaktı. Bu kişiler daha önce nerde oturuyordu, inşaatları niçin yarım kalmıştı, hangi yardımlar yapılırsa inşaatları bitirilebilirdi gibi konular araştırıldıktan sonra ya ihale yoluyla yada emanet usulü kullanılarak inşaat tamamen hükümet tarafından yaptırılacak veya inşaatların bitirilmesi için gerekli malzemeler kendilerine verilecekti.⁵⁷

Üçüncü yönetmelik de terk edilmiş yerlerdeki evlerde yapılacak küçük tamiratlarla ilgilidir. Bu konuda öncelikle hükümet terk edilmiş emlakların bulunduğu yerlerde emlakların ne durumda olduğu, yıkılacaklar varsa bunların yıkılması ve kullanılabilir malzemelerinin ayrılarak tekrar değerlendirilmesi, küçük tamiratlar yapılması gerekenlerin ise hangi bölümlerinin tamire ihtiyaç duyduğu konularını araştıracaktı. Kapı, pencere, duvar, kilit, çatı gibi yerlerin hemen tamiri yapılıyordu. Her konut için iki yüz elli lira tamirat ödeneği ayrılıyordu. Hiçbir tamirata gerek olmayacak kadar sağlam olan emlaklara gerekirse bekçi tutularak, mübadillerin yerleşeceği zamana kadar boş tutulacaktı. Ayrıca mübadiller arasında inşaat ustaları varsa onlara işçilere verilen ücret kadar ücret verilecekti. Bu inşaat ustası mübadiller inşaatlarda ve tamirat işlerinde çalıştırılmak suretiyle istihdam edileceklerdi. Emval-i metrukeden (Rumların terk ettiği emlaklar) yeteri kadar yararlanılması ve adaletli bir şekilde dağıtılması ve anlaşmazlıkların en aza indirilmesi için yönetmeliklere bir dizi maddeler daha eklendi.⁵⁸

⁵⁶ **Ali Cengizkan**, “Türkiye’de Mübadele Konut ve Yerleşim Politikası”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Der. Müfide Pekin, İstanbul; İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları 2005, s. 308-311.

⁵⁷ **Cengizkan**, *a.g.m.*, s. 310; **Erdal**, *a.g.e.*, s. 162.

⁵⁸ **Cengizkan**, *a.g.m.*, s. 311; **Erdal**, *a.g.e.*, s. 163.

Mübadele sorunlarının daha hızlı çözüme kavuşturulması için tercih edilen “Şehirsel İskân” ve “Tarımsal İskan” şekli aslında Meşrutiyet Dönemi ve İttihat Terakki yönetiminden genç cumhuriyete miras kalan bir iskân politikasıydı. Mübadeledeki sorunların daha hızlı çözüme kavuşturulması zorunluluğu hükümeti ucuz ve hızlı ev elde etmek zorunluluğuna itti. Bu amaçla üç tane çözüm yoluna karar verildi. Bulunulan bölgenin coğrafi şartlarına uygun malzemelerden yapılacak yada ithal edilecek “Baraka” veya “Huğ (kamış)” evlerden kurulacak yerleşim yerleri birinci çözümdü. İkincisi ise mübadillerin götürüldüğü yerlere ucuz evler inşa edilerek iktisadi evlerin ve numune köylerin kurulması, sonuncu çözüm yolu ise mübadele sonucunda terk edilen ve boşaltılan evlere (emval-i metruke) tadilat yapılarak mübadillerin yerleştirilmesiydi. Mübadillere yeni yerleşim yerleri kurulması düşünülen yerlerin belirlenmesi için dikkat edilen hususlar ise; bölgenin yakınında zehirli gaz tesislerinin ve zehirli su birikintilerinin bulunmaması, ulaşım yollarına ve su kaynaklarına yakın olması, heyelan bölgesi olmaması, bölgeden fay hattı geçmemesi, zeminin alüvyon dolgulu olmaması, zeminin bataklık olmaması gibi özelliklerdi.⁵⁹

Hazır barakalar Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ilk kez kullanılmıştı. Hilal-i Ahmer’in gönderdiği barakalara duyulan ihtiyaç nedeniyle İstanbullu ve İzmirli tüccarların önerileri ile hazır baraka ithali gündeme gelmişti. 1924 tarihinde İzmirli tüccarlar ilkokul, hastane pavyonu (küçük bina), otomobil garajı, tek katlı ve iki tuvaleti bulunan küçük binalar gibi çeşitli şekillerde barakaların ithal edilmesini önermişlerdi. Barakalar Almanya’nın Hamburg kentinden ithal edilmesi düşünülmüş ve İngiliz lirası üzerinden istenilen fiyatların yüksek olmasından dolayı özel sektör tarafından Türkiye’de Alman lisansı ile kurulacak marangoz atölyelerinde üretilmesi gibi çözüm önerileri gündeme gelmiştir. Bu barakaların Denizli’nin Sarayköy ve Buldan kazalarının köylerinde kullanıldığı, İzmir’e gelen barakalarında Buldan’a gönderilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda barakalarda yaşayanlar enval-i metruke mallarına kanunsuz yerleşerek buraları yağmalamışlardır. Samsun’da da mübadiller önce yerinde yapım barakalara daha sonra da kısa sürede inşa edilen köy evlerine yerleştirilmişlerdir. Baraka malzemeleri İstanbul ve Adapazarı’ndan karşılanarak,

⁵⁹ Cengizkan, *a.g.e.*, s. 27.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından da çivi, saç, direk gibi malzemeleri İstanbul'daki depolarından Samsuna gönderilmiştir.⁶⁰

Acil barınma sorununu çözmek için yapılan bir başka girişim ise 1924 de Adana / Kozan kaynaklı bir girişim olan huğ (kamış ev) evlerin yapılmasıdır. Kozan'ın Taylan bölgesinde 8 huğ ev yapıldı. Buradaki evler dört odalı olarak inşa edilmiştir. Yumurtalık, Bedros ve Mersinin Kızılyar mevkiinde yapılan iktisadi evlerinde huğ biçiminde yapıldı. Genel olarak kamıştan yapılan huğlar basit olarak kerpiç ve sazdan yapılmaktaydı. Huğ kelimesinin belgelerdeki anlamları baraka, küçük ev, kulübedir. Kerpiç duvarlarda ahşap yâda ağaç dalları kullanılarak duvarların birbirine bağlanması sağlanmıştır. Çatıda da kamış iskelet üzerine saz yaygılar kullanıldı. Bu tip evler sıcak iklime sahip Akdeniz bölgesinde kullanıldı.⁶¹

İktisadi evler hem tek olarak, hem de toplu köy şeklinde yörelerin özelliklerine göre inşa edilebilen ev tipi idi. Tek çatı altında ikişer odalı 4 ev olarak inşa edilen iktisadi evler içinde mutfak, banyo, tuvalet bulunmamaktaydı. Yörelere göre bazı basit uygulamaları kapsadı. Huğ denilen kamış sadece Adana gibi sıcak ilklime sahip olan yerlerde inşa edilebilirken, iktisadi evler bütün yörelerde uygulanabilen evler olarak ortaya çıktı. Ucuz maliyette olabilmesi için yörelere göre bazı değişikliklerle yapıldı. Yangına karşı dayanıklı olması için bacalar taştan, yalıtım iyi yapılması için dikme ve payandanlar arasının örülmesi, ekonomik olması için kapıların mihlama denilen tarzda parçalardan oluşan, pencerelerin adi cinsten, çatının orman bölgelerinde tahtadan, tahta üstü kiremit ve yöreye göre ucuz diğer malzemelerden yapılması iktisadi evlerin başlıca belirgin özellikleriydi. Genellikle mübadillere iktisadi evlerin yapılması için belli bir miktar para ve proje verilerek herkesin kendi evini kendisi yapması istendi. İktisadi evler Samsun, Amasya ve Çorumda başarı ile denenmiş, İzmit, İzmir, Manisa, Bilecik, Adana, Silifke, Ordu, Bozok, Sivas, Bursa, Burdur, Isparta, Antalya, Aydın, Denizli gibi yerlerde de uygulanması düşünüldü. Fakat iktisadi evler birkaç bölgede uygulanabildi.⁶²

1924 yılında İzmit, İzmir, Bilecik'te kurulmak istenilen numune köylerin 150–200 konuttan oluşturulması düşünüldü. Genellikle Bayındırlık Müdürlüklerinde

⁶⁰ Cengizkan, *a.g.e.*, s. 32-33; Erdal, *a.g.e.*, s. 169.

⁶¹ Cengizkan, *a.g.e.*, s. 65.

⁶² Cengizkan, *a.g.e.*, s. 36-37; Yıldırım, *a.g.e.* s. 250.

çalışan mühendisler tarafından tasarlanan numune köylerin planları; köyün ortasında geniş bir meydan bırakılmakta, meydanın çevresinde camii, okul, çeşme, pazar, dükkanlar inşa ediliyor, meydanın kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda evler ve sokaklar yapılmaktaydı. Köyde, harman yeri, mezarlık ve mera alanları da bulunmaktaydı. Köyün evleri bizzat mübadiller tarafından yapılmakta yada devlet tarafından mübadillerin sosyal ve kültürel farklılıkları dikkate alınmadan eksitme veya emanet usulü yaptırılmaktaydı.⁶³

Mübadiller kendilerine verilen ev ve arazilere yerleşmeye geldikleri zaman birçok ilde bu toprakların ve evlerin yerli halk tarafından işgal edildiğini yada buraların yerleşilmeyecek kadar çok kötü durumda olduklarını gördüler. Rumlardan kalan yerlerin yerli halktan bazı kişiler tarafından işgal edilmesi öncelikle mübadiller ile yerli halk arasında sürtüşmelere ve pek çok mübadilin evsiz kalmasına neden oldu. Evsiz kalan mübadiller mecburen devletin kendilerine verdiği iskân haklarından vazgeçerek kendi imkânları ile başka şehirlere göç ederek oralarda ev kiraladılar.⁶⁴

Rumlardan ve Ermenilerden kalan ve mübadillere ayrılan birçok ev, işyeri gibi taşınmaz mallar mübadillerin gelişinden önce bazı kişiler tarafından işgal edildi. Bu taşınmazlara yerleşenler genellikle evlerini yangında kaybeden insanlar (harikzedeler), düşman işgali sırasında yerlerini terk etmek zorunda kalanlar (felâketzedeler), Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye göç edenler, subaylar ve devlet memurlarıydı. Bu durum mübadelenin etkin işleyişini etkiledi. Hükümet harikzedelerin ve felaketzedelerin durumunu görüşmeye başlayarak Ağustos 1923 de Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurmaya çalıştı. Ayrıca TBMM de alınan bir kararla bir yerde en az beş yıl ikamet etmeyenlerin göç ederek yer değiştirmelerini yasaklanmasına rağmen tedbirlerden fazla bir sonuç alınamadı. Rumlardan kalan taşınmazlara yapılan saldırıların tek sorumlusu bu taşınmazlara saldıran kişiler değildi. Gerek binalara yapılan, gerek tarla, bağ bahçe gibi yerlere yapılan saldırılar kimi yerlerde

⁶³ İpek, *a.g.e.*, s.20 ; Cengizkan, *a.g.e.*, s. 37 ; Yıldırım, *a.g.e.* , s. 247-248.

⁶⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 243-244.

yetkililerin ilgisizliğinin de bir sonucu oldu. Sahipsiz kalan buraları toplum adına sahiplenerek buraları koruyacak bir organizasyon kurulamadı.⁶⁵

Savaştan sonra ülkeyi terk eden gayrimüslimlerden kalan evler hem sağlam kalmaları için hem de mübadillerin barınmaları için hükümet tarafından değerlendirildi. Savaş esnasında evi yanan yâda yaşadığı yerden göç etmek zorunda kaldığı için evsiz kalanlara tahsis etmek ve bazı uyanıkların bu evleri fuzuli yere işgal etmelerini önlemek Mübadele ve İskân Vekâletinin başlıca görevleri arasında yer almaktaydı. Mübadillerin acil barınma sorunlarını çözmek için sadece Rumlardan kalan emlaklar kullanılmamış aynı zamanda Ermenilerden kalan emlaklar da kullanıldı. Örneğin Kocaeli’nde bulunan Armaş (Akmeşe) köyünün savaştan sonra boşalması nedeniyle Samsuna gönderilen İskece civarındaki Hüseyinköy’den gelen bazı mübadiller Samsun’a gitmeyerek köye yerleşmelerinin ardından köyün adı Akmeşe olarak değiştirildi. Ermenilerden kalan yerlere genellikle mübadele yıllarında Türkiye’ye mübadeleye tabi olmayan göçmenlere ve evsiz kalan Türklere verilmekteydi. Fakat çoğu yerde Rumlardan kalan evler yakılıp yıkıldığı için mübadillere de Ermenilerden kalan evler tahsis edildi. Kısa süre içerisinde boş evler bazı uyanıkların işgaline uğradığı için konutların satışı hükümet tarafından durduruldu. Bir süre sonra da hükümet, Ermenilerden kalan yerlerin mübadillere verilmesine son vererek bu yerler mübadeleye tabi olmayan göçmenlere, evleri düşman tarafından yıkılanlara, savaş nedeniyle yerlerini terk edenlere verilemesine karar verdi.⁶⁶

Belgelerden anladığımız kadarıyla Kocaeli’ne gelen her mübadile barınmaları için hemen bir ev verilmemiştir. Bu nedenle bazı mübadiller uzun zaman sefalet içerisinde yaşamışlardır. Kavala mübadillerinden Ahmed Fehmi isimdeki bir kişinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 28 Mayıs 1927 tarihli dilekçesinde hakkı olmadığı halde İzmit’te çok kişiye hane verildiği bu kişilerin yerel makamlar tarafından korunmasına rağmen kendisine 3 seneden beri hakkı olan bir hane verilmediği için yedi kişilik ailesiyle İzmit’te zor günler yaşadığını ve sefalete düşmek üzere olduklarını ve bu güç durumdan kurtulmak için yardım istediklerini

⁶⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 246; Pervin Erbil, *Anadolu’ya Ağlıyordu Niobe; Tüm yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, İstanbul: Sorun yayımları 2001, s. 71.

⁶⁶ Cengizkan, *a.g.e.*, s. 46-51; Erdal, *a.g.e.* s. 161.

belirtmiştir. 5 Haziran 1927 tarihinde de Dâhiliye Nezareti Kocaeli valiliğinden Ahmed Fehmi'nin neden 3 yıldan beri iskân edilmediğini gerekçesini sormuştur. Belgenin devamının bulunamaması nedeniyle olayın nasıl sonuçlandığını bilememekteyiz.⁶⁷

Kocaeli'nde mübadillerin iskân aşamasında karşılaştıkları güçlüklerin başında barınma sorunları gelmektedir. Kendilerine verilebilecek bir ev olmadığı için kimi mübadiller geçici olarak çadırlara yerleştirilmişlerdir. Yerlerinden zorla çıkartılarak Türkiye'ye gelip Kocaeli'nde çadırlara yerleştirilen bu insanların çektikleri sefalet ve açılar yetmiyormuş gibi Kocaeli İmar ve İskan Müdürlüğü memurları tarafından bu insanlar horlanmışlardır. 3 Eylül 1924 tarihli bir belgede İzmit'in Bahçecik beldesinde çadırlara yerleştirilen mübadillerin iskân müdürü tarafından dövülüp tehdit edildiği şeklindeki şikayetlerin Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine ulaşması sonucu söz konusu suçlamanın araştırılmasını iskân müdürlüğünden istenmiştir. Bazı kişilere hakkı olmamasına rağmen ev tahsil edilerek Kocaeli'ne gelen Mübadillerin evsiz kalmalarına da yol açılmıştır. Örneğin, İçişleri Bakanlığı İskan Genel Müdürlüğü Muhacirin Şubesi tarafından Kocaeli Vilayetine gönderilen 15 Mayıs 1929 tarihli bir başka belge ise Girit mübadillerinden Adem oğlu Salih'in Gebze de iskân hakkı olmamasına rağmen Gebze'deki eski iskân memuru tarafından yasa dışı şekilde bu kişiye bir hane verilmiştir. Olayın ortaya çıkmasından sonra içişleri bakanlığı verilen evin geri alınarak sorumlular hakkında kanuni işlemlerin yapılmasını istemiştir. Zaten sınırlı sayıda sağlam emval-i metruke'nin bulunduğu Kocaeli'nde bu tür yasa dışı olaylar nedeniyle mübadillerin bir kısmı evsiz kalmışlardır.⁶⁸

1924 de hükümet Kocaeli'ndeki mübadillere yapılması için birkaç çeşit ev planı göndermiştir. Bu ev planları ile kurulması düşünülen köylerin yerleri dönemin Mübadele, İmar ve İskân Müdürlüğünün iskân memuru mühendis İsmail Adli Bey tarafından araştırılmaya başlanmıştır. Köylerin en fazla yüzde 6 eğimli olan yerlere kurulması kararlaştırılmıştır. Eğimi yüzde altı olan yerlere eldeki planlara göre evler inşaa edilecek, aksi durumda ise arazinin eğimi yüzde altı olacak şekilde ev tipleri

⁶⁷ B.C.A., 272.12.53.126.8.

⁶⁸ BCA, 272.12.62.182.8; BCA, 272.11.19.93.6.

araziye göre değiştirilerek inşa edilecektir. Değiştirilen ev planlarının son şekilleri de Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine gönderilmiştir.⁶⁹

İmar ve İskân Müdüriyeti ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasında geçen yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Kocaeli’nde bulunan bazı mübadiller evlerini bir an önce bitirebilmek için acele ettikleri görülmüştür. İmar ve İskân Müdürlüğünün yapmış olduğu kontroller sonrasında bu evlerin düzgün şekilde inşa edilmedikleri tespit edilmiştir. Örneğin, Yuvacık köyüne yerleştirilen İskeçe mübadillerinin evlerini bitirmek için acele ettikleri fakat üstün körü olarak evlerini yaptıkları belirlenmiştir. İmar ve İskân Müdürlüğünün mimarı evlerde inceleme yapmış ve inceleme sonrasında bitirilebilecek şekilde olan evlerin inşasına devam edilmiş, bitirilmesi mümkün olmayan evler için vekâletten acil şekilde ev planı istenmiştir.⁷⁰

Cumhuriyet arşivinde bulduğumuz bir başka belge de ise Kocaeli’ndeki evlerini yapamayan mübadillere inşaat malzemesi verilmesiyle ilgilidir. Bu belgeye göre 1924 yılında o zamanki Kocaeli Vilayeti içerisinde bulunan Adapazarı, Yalova ve Kocaeli’nde kalan mübadillerden hiç birisinin açıkta kalmadığı ve hepsinin ya emval-i metrukeden sağlam evlere, ya devlet tarafından inşa edilmiş evlere yâda çadırlara yerleştirilmişlerdir. Karamürsel’de bulunan biri Rumların ikisi Ermenilerin terk ettiği üç köye 590 hane mübadil, 56 hane Balkan Harbi göçmeni bizzat boş evlere ve inşa edilen barakalara, 113 hanelik Karacaova mübadili de çadırlara iskan edilmişlerdir. Fakat kış mevsimi başlamış olduğu için çadırlarda bulunanlar evlere yerleştirilen diğer mübadillerin yanına dağıtılmışlardır. Böylelikle bir ev de birkaç hane birden yaşamaya başlamışlardır.⁷¹

Belgenin devamında ise mübadillerin bu hanelerde uzun süre kaldıkları için izdiham yaşanmakta olduğu belirtilerek ihtiyaç sahiplerinin bir an önce kendi evlerini yapmaları ve tamire ihtiyacı olan emval-i metruke evlerinin tamiri için hükümet tarafından Kocaeli Valiliğine 25 bin lira ödenek gönderilmiştir. Bu ödenekle Karamürsel’in Yalakdere beldesinde Ağustos 1924 itibarıyla mübadillerin barınma sorununu çözmek için 360 hane inşa edilmiştir. 1924 yılında Kocaeli

⁶⁹ BCA, 272.80.3.6.9.

⁷⁰ BCA, 272.80.3.6.9.

⁷¹ BCA, 272.80.3.8.3.

Vilayetinde inşa edilmesi düşünülen 112 hane için 89 bin lira, emval-i metruke evlerinin tamiri için 50 bin lira olmak üzere toplam 139 bin lira daha hükümetten istenilmiştir.⁷²

Kocaeli’nde barınma sorunları nedeniyle ilginç bazı olaylarda yaşanmıştır. Mesela 1924 yılında Kocaeli’nin Gündoğdu köyüne haneleri kendilerinin inşa etmeleri karşılığında yerleştirilen Drama’nın Hüseyinköy ve Yeniköy mübadillerinden 36 hane halkı inşaat mevsiminin geçmesi ve kendi imkânlarının iyi bir hane inşa etmeye yetmemesi nedeniyle hanelerini inşa edemeyince ve bu kişilerin sadece tütün yetiştirmekten anlamalarına rağmen Gündoğdu köyü topraklarının tütün ekimine müsait olmaması nedeniyle bu mübadiller Pendik, Kartal taraflarına göç etmişlerdir. Mübadele, İmar ve İskân Müdürlüğü tarafından geri çağrılan mübadiller Gündoğdu’ya geri gelmeğe çekinmişlerdir. Üstelik daha önce hanelerini inşa edenler köyden giden kişilerin geri getirilip evlerini inşa etmeleri için zorlanmaması durumunda kendilerinin de köyü terk edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Mübadele İmar ve İskan Vekaletinden bu kişilere evlerini inşa edebilmeleri için iktisaden yardım yapılması istenilmiştir.⁷³

3.2. Sağlık Sorunları

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mübadelenin başlamasından bitirilmesine kadar geçen süre içerisinde Mübadil ve Mübadele dışı göçmenlerin Türkiye’ye getirilmesinden, iskânlarına hatta üretici duruma getirilinceye kadar aktif rol almıştır. 6 Mart 1924 de Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında imzalanan anlaşma ile cemiyet mübadelenin tüm safhalarında aktif rol almaya başlamıştır. Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey’in cemiyete başvurarak belirli yerlere yığılan göçmenlerin sağlık kontrollerinin ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını istemesi üzerine bu anlaşma yapılmıştır. Anlaşma yapılmadan önce cemiyet 500.000 liralık bir bütçesinin olduğu ve bütçe ile yeteri kadar yararlı olamayacağını söylemiştir. Mustafa Necati Bey’in ısrarları sonrasında cemiyet tüm kalemlerde azami harcama kararı alarak yapılabilen tasarrufun mübadiller için

⁷² BCA, 272.80.3.8.3.

⁷³ BCA, 272.11.19.97.4.

harcanmasına karar vermiştir. Bu tasarruf tedbirlerinin yanı sıra tüm yurttan mübadiller için yardım kampanyaları cemiyet tarafından düzenlenmeye başlanılmıştır. Anlaşma gereği Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmit, Samsun, Mersin, Mudanya, Tekfurdağı, Uzunköprü, Çatalca, İstanbul, Sivas, Antalya, Konya, Drama, Selanik, Edirne ve vapurlarda muhtelif yatak kapasiteli hastaneler ve dispanserler kuracak ve bu illerdeki mübadillere daha iyi sağlık hizmeti sunabilmek için gezici sağlık araç ve gereçlerini de bu hastanelerde bulundurmuştur. Ayrıca İzmit, Samsun, Trakya, İzmir, Adana ve Konya'ya bu illerdeki durumları daha yakından takip edebilmek amacıyla bir adet Hilal-i Ahmer temsilcisi gönderilecekti.⁷⁴

6 Mart 1924 de vekâlet ile yapılan anlaşma gereği Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1924 tarihinde Kocaeli'nin İzmit ilçesinde 30 yatak kapasiteli bir hastane yaptırmıştır. Bu hastanede 2 doktor, 1 gezici doktor, 1 hastabakıcı görev almıştır. Hastanede seyyar araç ve gereçler bulundurulurken mübadillerin iskân yerlerinde bile sağlık taramasından geçirilerek muayene edilebilmesi sağlanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kocaeli'nin Darıca ilçesinde de 10 yatak kapasiteli ikinci bir hastane daha yaptırmıştır. Bu hastanede de 1 doktor ile 1 gezici doktor görev yapmıştır. Ayrıca Kocaeli'nde 1 adet Devlet Hastanesinin ve 30 yataklı bir revirin de bulunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Kocaeli'nde hasta olan mübadiller bu üç hastanede tedavi edilmişlerdir. Zaman zaman mübadillerin tedavileri için bu hastanelerinde yetersiz kaldıkları olmuştur.⁷⁵

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kocaeli'ne yerleştirilen mübadilleri Yunanistan'dan geldikleri istasyonlarda sağlık kontrollerini yaptıktan sonra Türkiye'ye geldikleri zaman misafirhanelerde ağırlanmasını, burada beslenmelerini, üslenmiş ve hasta olan mübadillerin Hilal-i Ahmer hastanelerinde tedavilerinin yapılması sağlamıştır. Örneğin, 1924 yılında 5 ve 8 numaralı misafirhanelerde birer çocuğun kızamığa yakalanması nedeniyle çocuklar hemen Hilal-i Ahmer hastanesine kaldırılmış ve misafirhanelerde bulunanlar bir ay karantina altına alınarak misafirhaneler ilaçlanmıştır. Hastalanan çocukların bulundukları odada yaşayan

⁷⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s. 180; Arı, *a.g.e.*, s.43 ; Aghatabay, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁵ Erdal, *a.g.e.* s. 121; BCA, 272.79.72.2.21.

diğer mübadillerin de hastalıktan etkilenmelerini önlemek amacıyla odada bulunanların eşyaları da dezenfekte edilmiştir.⁷⁶

1924 de Kozana'dan Kocaeli'ne gelen Adem kızı Reşide'nin menenjit hastası olduğu anlaşıldıktan sonra hemen Hilal-i Ahmer hastanesine kaldırılarak tedavi altına alınmıştır. Yaklaşık bir ay kadar karantinaya alınan Adem kızı Reşide'nin iyileşmesinin ardından iskân bölgesine sevk edilmiştir. Kocaeli'ne yerleştirilen mübadiller arasında çok sık bulaşıcı hastalık görülmüş ve bu hastalıklar sonucunda ölenler olmuştur. Vekalet ile Kocaeli Valiliği arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre ölen kişiler genellikle beş yaş altı çocuklardan ölenler olmuştur. Örneğin 1924 tarihli bir yazışmada Kocaeli'ne yerleştirilen Karacaova'nın Savran ve Tenhur köyleri ahalisinin hemen yarısı 1 ile 5 yaş arası çocuklardan oluşmaktadır. Bu kişilerin tamamı muhtaç durumda olduğu ve çocuklar arasında suçiçeği hastalığı görülmüştür. Tedavilerinin yapılmasına rağmen bir kısmı ölmüştür.⁷⁷

Cumhuriyet arşivinde bulduğumuz bir belgede Kocaeli'ndeki mübadillere yapılan sağlık hizmetlerinden söz edilirken Kocaeli'ne getirilen muhacirlerin tedavilerinde bazı aksaklıklar, baştan savmalar yapıldığını, bu tür başıboş ve keyfi uygulamalar sonucunda bazı mübadillerin hayatlarını kaybettikleri anlatılmıştır. 1924 yılında Konya'ya sevk edilmesi gereken Kozana mübadillerinden bir grubun aylarca İzmit'te çok kötü şartlar altında bekletilmiştir. Mübadillerin bu kötü şartlarda bekletilmesi sonucunda mübadiller içerisinde bulunan çocukların bazılarının ishal ve zatüreye yakalanmaları üzerine hastalanan mübadiller hemen Hilal-i Ahmer hastanesinde ve Kocaeli'de bulunan diğer hastanelerde tedavi altına alınmışlardır. Yaşlı ve tâkatsiz hastaların tedavi edilebilmesi içinde ayrıca 30 yataklı bir revir kurulmuştur. Bu revirin yatak ve karyoları askeriyeden temin edilmiştir. Çamaşır, battaniye gibi ihtiyaçların bir kısmı Muhacirin Muavenet Cemiyetinin düzenlemiş olduğu müsamere gelirlerinden, bir kısmı da Hilal-i Ahmer tarafından karşılanılmıştır. Bu hastanelerde 375 mübadil Hilal-i Ahmer doktorları tarafından tedavi edilmiştir.⁷⁸

⁷⁶ BCA, 272.79.72.2.4.

⁷⁷ BCA, 272.79.72.3.14; BCA, 272.79.72.02.22.

⁷⁸ BCA, 272.79.72.2.21.

Mübadillerin muayeneleri sonrasında özellikle ishal olan çocuklara, süt, lapa gibi yiyeceklerle perhiz uygulanmıştır. Bu yiyeceklerin büyük çoğunluğu Kocaeli Valiliği tarafından, bir kısmı da Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanarak mübadillere düzenli olarak verilmiştir. Tedaviler sonrasında hasta mübadillerin yaklaşık dörtte üçü iyileşmiştir. Çocuklarda görülen ve hasta mübadiller içerisinde yüzde iki oranında olan ishal hastalığı tamamen iyileştirilmiştir. Özellikle çok yaşlı olanlardan bazıları da vefat etmiştir. Bütün bunların yanında Kocaeli'nden diğer illere gönderilecek dört binin üzerinde mübadil 1924'ün Nisan ayında yaklaşık 15 gün sevk edilmeleri için gerekli olan paranın temin edilememesinden dolayı İzmit'teki misafirhanelerde bekletilmişlerdir. Bazen de zamanın Kocaeli sağlık müdürü mübadillere karşı kayıtsız kalmıştır. Örneğin yeni doğum yapmış bir kadın en az yirmi gün hastanede dinlendirilmesi gerekirken daha dört günlük loğusa halindeyken tren ile başka vilayetlere yollanmak istenmiştir. Bu ihmal sonucunda İzmit tren istasyonunda tren daha hareket etmeden mübadil kadın hayatını kaybetmiştir. Yine hastanelerde boş yatak olmasına rağmen misafirhanelerdeki hastaların hastanelere kaldırılmayıp misafirhanelerde muayene edilmeleri sonucunda bazı kişiler hayatlarını kaybetmiştir.⁷⁹

Belgenin devamında ise Mart 1923 de Kocaeli'ne gelen 3800 kişilik mübadilin kfilesinde bulunanların çoğu yanlarına ne birkaç parça elbise, ne de biraz yiyecek almaya imkan bulamadan Yunanistan'dan yola çıktıkları için yolda bir çoğu hastalanmıştır. Mübadillerin 2.000 kadarı misafirhanelere yerleştirilmiştir. Nüfusun kalabalık olması, izdiham, rutubet, soğuk ve açlık nedeniyle mübadillerin çoğu Kocaeli'ne gelirken yolda zatüreye yakalanmışlardır. Kocaeli'ndeki tüm hastaneler mübadiller tarafından doldurulmuştur. Bu nedenle acilen hastanelerdeki aşırı yığılmanın önlenmesi ve hastanelerin odun ve kömür ihtiyaçlarının ve yeteri derecede temizlik maddelerinin temin edilmesi, doktorlar tarafından gerekli görülen kişilere günde iki sefer süt, yoğurt ve çay kararlaştırılmasına rağmen bütün bunların gerçekleştirilmesi gereken para bulunamadığından hastalar misafirhanelerde ilaç ile tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hastaların bir an önce sağlıklarına kavuşturulmaları için Kocaeli'ndeki hastanelerde boş yer olmasına rağmen misafirhanelerde sağlıklı

⁷⁹ BCA, 272.79.72.2.21.

insanların arasında bırakılan hastaların bir an önce hastanelere taşınılabilmesi için hastane kadrosunun ve hastanede bulunan ilaç gibi malzemelerin iki katına çıkarılmasını Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığından istenilmiştir.⁸⁰

3.3. Mübadillerin Üretici Duruma Geçirilmeleri

Mübadillerin iskân işleri onların barınabilmeleri için bir eve yerleştirilmesiyle bitmedi. Bir eve yerleştirilmelerinden daha önemli olan şey ise mübadillerin üretici duruma geçirilerek hem devlete yük olmalarına son verilmesi hem de hiçbir kimseye muhtaç olmadan kendi geçimlerini sağlamasıdır. Bu durumun savaştan yeni çıkmış yeni Türk devleti için önemi büyüktü. Rumların ülkeden ayrılmalarıyla pek çok sektörde görülen gerilemede ve ülke ekonomisinin canlanması açısından da mübadillerin üretici duruma geçirilmeleri önemliydi. Kamuoyunda mübadillerin ekonomiye kazandıracağı olumlu yönler hâkimdi. Örneğin ileri gazetesinde Gelibolu hakkındaki bir yazıda Gelibolu nüfusunun az olduğu bu nedenle tarım arazilerinin yeterince değerlendirilemediğini Rumların terk ettiği yerlere mübadillerin yerleştirilerek bu boş bağ, bahçe, tarlaların ekilerek ekonomiye canlılık kazandırılacağı, daha önce gelen mübadillerden sanatkâr olanlarının kasabalarda iskân edilerek buradaki ihtiyaçların giderildiği yorumu yapıldı.⁸¹

Mübadiller Yunanistan'dan ayrılmadan önce terk ettikleri yerlerin coğrafi ve iklim koşulları bakımından Türkiye'de benzer yerlere yerleştirilmeleri için mesleklerini gösterir cetveller hazırlanmıştı. Gelen mübadiller kentli, kasabalı ve köylü gibi değişik toplumsal katmanlara mensuptular. Bunlar içerisinde çiftçi sanatkâr, tüccar, işçi gibi değişik mesleklere sahip olanlar vardı. Bu nedenle iskân işlerinde önemli sorunların yaşanacağı önceden belliydi. Hükümetin tüm çabalarına rağmen çeşitli sorunlar ortaya çıktı. Kimi mübadiller geldikleri yerlerin doğal koşullarına hiç uymayan yerlere yerleştirildiler. Kısa zaman büyük bir nüfusu Türkiye'ye getirilmesi söz konusu olduğu için bir kısım mübadil tarım mevsiminden sonra ülkeye gelebildi. Bu gibi nedenlerden dolayı mübadillerin üretime katılmaları

⁸⁰ BCA, 272.79.72.2.21.

⁸¹ Arı, a.g.e., s. 126.

zorlaştı. Mesela 1924 yılında Drama Mübadillerinden 2.000 kişilik bir kabile Manisa'ya getirildi. Bu mübadillerin hemen tamamı tütüncü olmalarına rağmen bir kısmına zeytinlik verildi. Zeytincilik hakkında hiçbir bilgisi olmayan bu mübadillerin geçimlerini nasıl sağlayacağı önemli bir konuydu. Tarım mevsiminden sonra gelen bir kısım mübadile tütün tarımı için önceden icraya verillen araziler dağıtıldı. Samsun, Bolu, Kocaeli, Bursa, Bilecik, İzmir gibi yerler tütün ekimine elverişli oldukları için buralara tütüncü mübadiller getirildi. Fakat bu yerler Yunan ve Rum çeteleri tarafından yakılıp yıkıldığı için mübadiller numune köylerin kurulmalarını beklemek zorunda kaldılar. Bu bekleyiş sürecinde göçmenlerin barınma sorunları çözülemediği için üretici duruma geçirilemediler.⁸²

Bazı illerde yerel yöneticilerin çabaları ile özellikle büyük kentlere yerleştirilen sanatkâr mübadillere çeşitli iş kollarında çalışma imkânı sağlandı. Bir kısım sanatkâr mübadil de kendi olanaklarını zorlayarak yerleştirildikleri yerlerde kendi tezgâhlarını açmayı başarmalarına rağmen bu durum çok sınırlı olduğu için soruna çözüm olamadı. Yinede bu tür mübadillerin üretim durumlarının devamlılığı açısından kendilerine kredi olanakları sağlanmalıydı. Çiftçi mübadil ailelerin üretime katılmaları için Rumlardan kalan tarıma elverişli topraklar çiftçi ailelere dağıtılmıştır. Bu dağıtım sırasında da usulsüzlükler ve aksaklıklar görüldü.⁸³

Savaştan sonra hükümet on yıl önceki ekonomi seviyesini yakalamanın yollarını aramaya başladı. İzmir İktisat Kongresinin toplanma sebeplerinden biri de savaş öncesi ekonomik seviyenin yakalanmasıydı. Fakat savaş esnasında ürünleri üretecek iş ve emek gücü ile ürünlerin satılacağı pazarların sayısı azaldı. On yıllık savaşın büyük yükü çiftçi kesim üstlendi. 1913 yılında 15.800.000 olan nüfus savaş koşulları nedeniyle ölenler ve yerlerini terk edenler nedeniyle 3.800.000 azalarak 12.000.000 kişiye düşmüştü. Ülkeye gelen dış göçlerle birlikte 1927 yılında nüfus ancak 1.600.000 artarak 13.600.000 kişi olmuştu. İş gücündeki azalma nüfus azalmasından daha çoktu. 1928 de Yunanistan'a giden Rumlar arasında 880.000 kişi ile yapılan bir ankete göre 250.000 kişi çiftçiydi ve bunların büyük çoğunluğu tahıl yetiştirmekteydi. İkinci sırayı ise tütün yetiştiricileri almaktaydı. 1926 Yunanistan'da

⁸² Arı, a.g.e., s. 126-127.

⁸³ Arı, a.g.e., s. 127-128.

üretileen tütünün üçte ikisini Türkiye’den gelen Rum göçmenler tarafından yetiştirildi. Rum göçmenler yeni yeni üzüm çeşitlerini Yunanlılara tanıttıkları için Yunanistan’da bağıcılık önem kazanmaya başlamıştı. Mübadele ile Türkiye bağıcılık yapan nüfusunun büyük bir bölümünü Yunanistan’a gönderdi.⁸⁴

Osmanlı ekonomisinde zanaat, tarım, sanayi, finans ve ticaret sektörlerinde etkin olan Rumların Yunanistan’a gönderilmesiyle Türkiye her alanda uzman bir işgücü kaybına uğradı. Kaybedilen iş gücünün tekrar kazanılabilmesi için mübadillerin bir an önce tüm iş kollarında istihdam edilmeleri gerekiydi. Türkiye’nin içerisinde bulunduğı koşullar ve mübadelede yaşanan aksaklıklar mübadillerin istihdamının hızlı bir şekilde gerçekleşmesini engelledi. İskan kanunu gereğı yardıma muhtaç mübadillerin gereksimleri belirli bir süre devlet tarafından karşılandı. Türkiye’ye gelen mübadillerin hemen tamamı muhtaç kapsamındaydı. Bu nedenle bu kadar çok insanın Türkiye’ye gelmesiyle başlayan ve onların yerleştirilmeleri tarım mevsimi sonrasında gelenlerle birlikte mübadillerin ürün ekmeleri, hasat zamanı toplamaları ve pazarlarda satarak para kazanmalarına kadar olan süre içerisinde devletten yardım almaları on yıllık bir savaş döneminde çıkmış bir devlet açısından çok masraflı bir olaydı.⁸⁵

İskân kanununa göre mübadillere devlet tarafından yapılacak yardımlar iki ay ile sınırlanmıştı. Üretici duruma geçirilmeden tam olarak iskân edilmiş sayılamayan mübadillere devlet tarafından iki aylık yardım yetmemişti. TBMM de yapılan görüşmelerde mübadillerin yoksulluk ve sefaletle terk edilmemeleri için iskân kanununda küçük değişikliklerle bu sürenin artırılması düşünülmüştür. Hatta mübadillerin ürünlerini elde edeceği zamana kadar, yetimlerin darüleytamlara (yetimhane), dul ve kimsesiz kadınların kendi geçimlerini sağlayacağı zamana kadar iş yurtlarına, hastaların ise darülacezeye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 1924 yılında yapılan oylama sonucu bunlar kabul edilmişti.⁸⁶

Mübadillerin Türkiye’ye getirilmesinden daha önemli olan konu mübadillerin üretici duruma geçirilmesi idi. Mübadillerin üretici duruma geçirilmeleri aşamasında devletin yapması gereken şeyleri Kemal Arı şöyle

⁸⁴ Arı, *a.g.e.*, s. 128.

⁸⁵ Erbil, *a.g.e.*, s. 74 ; Arı, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁸⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 129.

sıralamaktadır;“Mübadillere tarım araç gereçleri dağıtılması, parası olmayan mübadil ailelere iş kollarında istihkâm edebilmek için kredi olanakları sunmak, mübadillere iş kollarına göre teknik bilgi ve donanımları sağlamak, tarım okulları açılarak teknik araçlarla mübadilleri tarım konusunda eğitmek, mübadillerin hasat mevsiminde topladıkları ürünlerinin kolayca paraya çevirmeleri için onlara pazar olanakları sağlamak, ürünlerini pazarlara taşıyabilmeleri için ulaşım olanakları sağlanması gerekmektedir. ” Bunlar yapıldığı takdirde mübadillerin iskânları sağlıklı bir şekilde tamamlanmış olacaktı.⁸⁷

3.4. Mübadillere Toprak ve Araç Dağıtımı

Türkiye’ye gelen mübadillerin neredeyse %90’nı tarım kökenli olmasından dolayı kentlere yerleştirilen mübadillere üretim araç ve gereçlerin dağıtımından önce çiftçi mübadilleri tarım mevsimi geçmeden üretici duruma geçirmek gerekmektedir. Rumların terk etmiş olduğu tarla, bağ, bahçe, değirmen, fabrika, atölye, tarım araç gereci, tohumluk gibi malların zaman geçirilmeden çiftçi mübadillere dağıtılmalıydı. Yunanistan’a göç eden Rumların %30’u tarımla uğraştığı için Türkiye’de bıraktıkları tarım arazileri mübadillere yetecek oranda değildi. Bu nedenle tarım arazilerinin dağıtımında sorunlar yaşanacağı belli olduğu için arazilerin mübadillere dağıtımı devlet eliyle yapıldı.⁸⁸

30 Ocak 1923 tarihli mübadeleye ilişkin sözleşme ve ek protokol ile Türkiye Rumlar tarafından terk edilen toprakları Yunanistan’dan gelecek mübadillere vereceğine dair hükümlerin altına imza atmıştı. Lozan antlaşmasından sonra mübadeleye özel bir önem veren Türkiye terk edilmiş toprakları mübadillerin yerleştirilmesi için büyük bir kaynak olarak düşünmesine rağmen mübadillerin bazıları kendilerine gösterilen toprakları yerleşime uygun görmeyerek iskân hakkından vazgeçip başka illere göç etmeleri sonucu boşalan topraklar güçlü toprak sahiplerinin ve bazı uyanıkların eline geçerek buraları fiili işgale uğramıştı. Gazetelerde çıkan haberlere göre terk edilmiş evleri usulsüz işgal edenlerden bazıları bir süre sonra bu evleri kiraya bile vermişlerdi. Hükümet terk edilmiş toprakları

⁸⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 129.

⁸⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 130 ; Erbil, *a.g.e.*, s. 68.

koruyabilmek için belirli süre için buraları kiralamaya istekli kişilere kiralamıştı. Hükümet işgal edilen tüm toprakları bir süre sonra geri almak istemiştir. Fakat toprakları işgal edenlerden bazılarının kendilerini gizlemeleri, rüşvet ve adam kayırma gibi suiistimaller nedeniyle geri alamamıştır.⁸⁹

Göçmenlerin gelmesiyle ev konusunda yaşanan büyük sorunlar, Rumların bıraktığı taşınır ve taşınmaz mallarda da yaşandı. İlk Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey'in açıklamalarına göre Rumlardan kalan evlerin, taşınır ve taşınmaz malların sadece %20'lik bir kısmı hükümetin kontrolündeydi. Hükümet kendi kontrolündeki Rumlardan kalan malları ilk önce Maliye Vekâletine devretti. Vekâlet hem bu malların korunması hem de gelir getirmesi amacıyla Rumlardan kalan malları kiraya verdi. Rum çeteleri tarafından yapılan mezalim nedeniyle öç almak amacıyla Rumlardan kalan toprakların ve binaların bazıları yerli halk tarafından da saldırıya uğrayarak yakıldı. Maliye Vekâletinin bu malların bir kısmını kiraya vermesiyle buraları saldırılardan da korudu. Pek çok yerde bağlar, bahçeler, tarlalar saldırıya uğrarken hükümetin kiraya verdiği yerlerde ürünler hasat zamanında toplanabiliyordu. Kısa süre sonra mübadillerin yerleştirilmesinde çıkan sorunlar nedeniyle kiraya verilen topraklar hükümet tarafından geri alınmak istendi. Hükümetin bu topraklara belirli miktarda para yatan ve emek harcayan bu kişilerden daha bir tarım mevsimi geçmeden toprakları geri almaya çalışması doğal olarak büyük tepkilere neden oldu. Hükümet bu tepkiler nedeniyle Rumlardan kalan toprakları boşaltmada başarılı olamadı. kamuoyu da kiracıların haklı olduklarını düşünüyordu.⁹⁰

Hükümet işgale uğrayan Rumlardan kalan toprakları geri almaya kararlıydı. Bu amaçla 6 Temmuz 1924 tarihinde “Tevzi Talimatnamesi”ni yayınladı. Talimatname mübadillere belirli miktarlarda arazi dağıtılmasını amaçlamaktaydı. Toprak dağıtımının sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle vilayetlerde valilerin başkanlıklarında, kazalarda da kaymakamların başkanlıklarında “Arazi Tevzi Komisyonları” kurulacaktı. Komisyon üyeleri de il meclisleri ve belediye meclislerinden ikişer üyenin tayini ile oluşturulacaktı. Komisyonlarda bir adet katip

⁸⁹ Arı, *a.g.e.*, s. 130 ; Yıldırım, *a.g.e.* , s. 248.

⁹⁰ Arı, *a.g.e.*, s. 130-132 ; Erbil, *a.g.e.* ,s. 70.

bulunacaktı. Araziler bu komisyonlar tarafından dağılacaktı. Dağıtılacak arazilerin öncelikle sınırları belirlenecekti. Sınırı belirlenen arazinin krokisi çizilerek verimliliği, konumu gibi özellikleri dikkate alınarak arazi üç derecelik bir sınıflamaya tabi tutulacaktı. Bu dereceler “âlâ (iyi), evsat (orta), edna (az,)” olarak adlandırılmaktaydı. Bilirkişilerin görüşleri dikkate alınarak hangi aileye kaç dönüm arazi verileceğine karar verilecekti. Dağıtılacak araziler şehirlere, iskelelere, istasyonlara yakınlığına göre değişik büyüklüklerde oluyordu. Köylere yerleştirilen memurların, ziraat, tıp ve baytar mektepleri mezunlarına köylülere yardım etmeleri şartı ile kendilerine verilen arazilerin yarısı yâda iki katı ek arazi verilmekteydi.⁹¹

Ortalama beş kişilik bir çiftçi ailesine dağıtılması düşünülen arazi, bağ, bahçe, ağaç vb. mallar talimatnameye göre dağıtımı şu şekilde yapıldı; Araziler 5 kişilik bir aileye 50–75 dönüm alâ arazi, 75–100 dönüm evsat arazi, 100–140 dönüm edna arazi verildi. Tütün arazileri, birinci derece tütün yetiştirilen Bafra, Samsun gibi yerlerde 12–15 dönüm, ikinci derece tütün yetiştirilen Kocaeli, İzmir gibi yerlerde 15–20 dönüm dağıtıldı. Sebze bahçesi büyük şehirlere yakın yerlerde 5–10 dönüm, diğer yerlerde 10–15 dönüm, bağlar İzmir gibi birinci derece üzüm yetiştirilen yerlerde 6–10 dönüm, diğer yerlerde 10–15 dönüm, zeytinlik birinci derece üretime uygun olan yerlerde 100–120 adet, ikinci derecede üretime uygun yerlerde 120- 150, üçüncü derece üretime uygun yerlerde 150–200 adet zeytin ağacı taksim edildi. Ayrıca her beş aşısız ve yabani ağaç bir ağaç sayıldı.⁹²

Talimatnameye göre; bir yere iskân edilecek mübadil sayısını o yerde bulunan konut sayısı dikkate alınmaksızın o yerin iskâna elverişli arazisinin büyüklüğü belirleyecekti. Arazinin yalnızca verimli kısımları dağıtılacaktı. Evler ve araziler mübadillere devlet tarafından verilmesine rağmen mübadeleye tabi olmayan göçmenlere verilen ev ve araziler aile reislerinin borç hanesine kaydedilerek bu mallar için sahiplerine geçici tasarruf belgesi verilecekti. 2510 sayılı iskân kanunun 30 maddesine göre göçmenler borçlanarak aldıkları yâda devlet tarafından verilmiş olan ev ve arazileri 10 yıl boyunca devredemeyecekler, satamayacaklar, ipotek ettiremeyecekler kısaca hiçbir tasarrufta bulunamayacaklardı. Mübadillere dağıtılması planlanan bağ, bahçe, arazi, zeytinlik gibi taşınmaz malların

⁹¹ İpek, *a.g.e.*, s. 105-106 ; Arı, *a.g.e.*, s. 136.

⁹² İpek, *a.g.e.*, s. 105-106; Arı, *a.g.e.*, s. 136.

dağıtılmasına ilişkin hükümetçe hazırlanan genelge ayrıntılı şekilde hazırlandı. Bu genelge sonrasında mübadillere 5.000.000 dönüm arazi, 4.300.000 adet zeytin, incir ve meyve ağacı dağıtıldı.⁹³

Mübadillere dağıtılması planlanan taşınmazların büyüklüklerinin belirlenip krokilerinin çıkarılması gerekliydi. Bütün bu işlerler dikkate alınarak mübadillere dağıtım yapıldı. Dağıtım işleminin sağlıklı yapılabilmesi için mübadillerin ellerinde mal bildirim belgeleri olmak zorundaydı. Fakat mübadillerin çoğu Türkiye'ye mal bildirim belgelerini almadan geldiler. Pek çok mübadillin elinde Yunanistan'daki mallarını gösteren bir belgenin olmaması mal dağıtımını olumsuz etkiledi. Rumların terk ettiği arazilerin bulunduğu çoğu yerlerde yerli halk ile olan ortak arazilerin sınırlarının belli olmaması, bu malların çoğu üzerinde yerli halkın hak iddia etmesi, arazi ölçümü yaparak kroki çıkaracak uzmanların azlığı işi daha da zorlaştırdı. Genelgeye göre dağıtım kura ile yapıldı. Dağıtılacak toprakların işgal altında olması ve Rumlardan kalan tarım arazilerinin azlığı kura öncesi ortaya çıkan başka sorunlardı. Bu gibi ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle mal dağıtılan pek çok yerde "Mal Dağıtım Defterleri" düzenli olarak tutulamadı.⁹⁴

Hükümetin durumu düzeltmeye yönelik aldığı tüm tedbirler yetersiz kaldı. İşgal altındaki malların gerçek oranları tam olarak tespit edilemedi. Bunların sonucunda borçlandırma ve tasfiye işlemleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilemedi. Göçmenler arasında Yunanistan'da çok büyük arazi terk edenler de vardı bu kimseler kendilerine verilen arazilerden hoşnut kalmadılar. Her iki ülkede de terk edilen taşınır ve taşınmaz malların gerçek değerinin tam olarak hesaplanması için oldukça uzun bir zaman gerekliydi. Bu malların değerlerini saptamak Muhtelif Mübadele Komisyonuna aitti. Komisyon mübadelenin sona ermesinden sonra tespit ettiği mal değerlerini karşılaştırarak hangi ülkenin diğerine borçlu olduğuna karar vererek, borçlu olan ülkenin diğerine ödeme yapmasını sağlayacaktı. Türk hükümeti mal tasarruf hakkı bulunan kişilerin zamanla mağdur duruma düşmelerini engellemek için mübadillere verilecek terk edilmiş mallar hakkında bazı ilkeler belirleyerek 16 Nisan 1924 de bir yasa çıkardı. Bu yasa da belirlenen ilkelerden bazıları 6 Temmuz 1924 tarihli yasaya da kondu. Yasaya göre ellerindeki mal tasarruf belgelerinde

⁹³ İpek, *a.g.e.*, s. 106-107 ; Arı, *a.g.e.*, s. 137.

⁹⁴ Arı, *a.g.e.*, s. 138.

yazılı değerin 50.000 liralık kısmına %20 taşınmaz verilecekti. 50.000 liradan fazla olan kısımlar ise mübadelenin bitmesinden sonra dağıtılacaktı.⁹⁵

Mal talebinde bulunmak isteyen göçmenler ellerindeki mal tasarruf senetlerini yetkili makamlara göstermek zorundaydılar. Tasarruf senetlerinde usulsüzlük tespit edilirse verilen mallar geri alınacaktı. Dağıtılacak terk edilmiş malların türü, yöresi, değeri gibi özellikleri dikkate alınarak mübadillerin iskân edildikleri yerlerdeki mallar dağıtılacaktı. Bulundukları yerlerdeki terk edilmiş mallar yeterli olmazsa devlet mübadillere aynı değerde başka taşınmazları da paylaştıracaktı. Yunanistan'da fabrika bırakmış olan mübadillere bulundukları yerleşim yeri içerisinde fabrika varsa o fabrika eğer yoksa bulundukları yerin yakınında bulunan fabrika verilecekti. Bu kişiler eğer isterlerse başka yerleşim yerlerinde bulunan fabrikalardan alabileceklerdi.⁹⁶

Kocaeli'ne iskan edilen mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık mal yâda para verilmesi Kocaeli Tefviz Komisyonu tarafından mübadillere verilen mazbatalarla gerçekleştirilmişti. Başkanlığını valinin yapmış olduğu tefviz komisyonu defterdar, iskan müdürü, ziraat müdürü ve tapu müdüründen oluşmuştu. Komisyon mübadillerin yanlarında getirdikleri mal tespit tutanaklarındaki yazılı mallarının değerine göre %50, %40 ve %20 oranında nakdi yardım yapılmıştı. Aslında mübadillere para yerine alacakları para değerinin yazılı olduğu bir mazbata verilmişti. Mübadiller bu mazbata ile komisyonun belirttiği yerlerden mülk ediniyorlardı. Mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları parasal değeri fazla olan mülklere (kıyemi) %50, parasal değeri düşük olan taşınmazlara (kıymetsiz tapu) %40 ve durum değiştirmelere (tebdil vaziyet) %20 oranında mülk dağıtılmıştı.⁹⁷

Tefviz komisyonu tarafından mübadillerin bazılarına istihkak hakları verilirken kendilerine daha önce verilen mülklerin parasal değerini düşerek kalan para değerinde mazbata verilmiştir. Örneğin, İzmit'in Kozluk mahallesinde oturmakta olan Drama mübadillerinden Hacı Hasan oğlu Mehmet Şevki Efendiye Yunanistan'daki mallarına %20 oranından 344 lira 70 kuruş değer biçilmiştir. Kendisine daha önce 220 liralık emval verilmiş olduğu için 144 lira 70 kuruşluk bir

⁹⁵ **Arı, a.g.e.**, s. 139.

⁹⁶ **Arı, a.g.e.**, s. 139.

⁹⁷ **Yıldırım, a.g.e.**,s.241 ; **KKHM, Tefviz Komisyonu Karar Defteri**, Karar no. 68.

mazbata verilerek Kocaeli Vilayeti içerisinde istediği yerden bu değerde bir mülk alma hakkı verilmiştir.⁹⁸

Tefviz defterlerinde görülen bir başka olay ise mübadilin alacağı istihkak bedeli değerinde vilayet dahilinde mülk olmaması nedeniyle mübadilin başka bir vilayete gönderilmesidir. Örneğin 23-3-1930 tarihli karar ile Gündoğdu köyüne yerleştirilen Drama'nın Hüseyinköy mübadillerinden Bektaş ve ailesinin 439 liralık istihkak haklarının bulunduğu ve kendilerine daha önce 215 lira değerinde 36 dönüm arazi verildiği için 224 lira istihkak haklarının bulunduğuna karar verilmiştir. Bu aileye verilecek 224 lira değerinde başka arazinin bulunamaması nedeniyle komisyon bu ailenin Şark-i Karahisar'dan (Giresun'un Şebinkarahisar ilçesi) mülk edinebileceğine dair mazbatayı kendilerine vermiştir.⁹⁹

Bazı mübadillerde kendi istedikleri yerden arazi ve mülk almak için komisyona başvurmuşlardır. Örneğin, 25-5-1930 tarihinde Karacaabat mübadillerinden Sırrı efendi ve ailesine kıymetli tapudan %50 oranından 71 lira 50 kuruş, ve %20 oranından 20 lira istihkak hakkı tanınmıştır. Kendilerine 13-11-1928 tarihinde Kozluk mahallesinde 60 liralık bir ev verilmiş olduğundan 31 lira 50 kuruşluk istihkak haklarının kalmış olduğu ve kendi talepleri üzerine Gebze'de bu değerdeki bir mülkü alabilmeleri için mazbata komisyon tarafından kendilerine verilmiştir.¹⁰⁰

Mübadillerin bir kısmına da Yunanistan'daki mülklerine karşı hak kazandığı istihkak mazbatasını ile en çok mübadilin gönderildiği İstanbul, İzmir ve Samsun illeri dışarısında kendi istediği bir vilayetten mülk edinilmesi için Kocaeli Tefviz Komisyonu tarafından kendilerine mazbata verilmiştir. Örneğin, Şarışaban mübadillerinden olan ve iskan-ı adi hakkından feragat ederek Kocaeli'nin merkez ilçesine gelip Kemalpaşa mahallesine yerleştirilen Derviş Mehmet oğlu Hüseyin Efendi ve ailesine %50'den 148 lira ve kefaletname için %20'den 218 lira toplamda 366 lira istihkak hakkı tanınmıştır. Mübadile Kocaeli dâhilinde ne adilen, nede tefvizden bir mülk verilmediği anlaşıldığı için mübadilin İstanbul, İzmir ve Samsun

⁹⁸ **KKHM**, *Tefviz Komisyonu Karar Defter*, Karar no. 22.

⁹⁹ **KKHM**, *Tefviz Komisyonu Karar Defteri*, Karar no. 22.

¹⁰⁰ **KKHM**, *Tefviz Komisyonu Karar Defteri*, Karar no. 26.

dışında dilediği bir yerde mülk edinebilmesi için kendisine Tefviz Komisyonu tarafından tefviz mazbatası verilmiştir.¹⁰¹

Kocaeli'ne gelen mübadillerin çoğu Yunanistan'dan gelirlerken oradaki mal ve mülklerini tespit ettiremeden gelmeleri, evlerinden ayrılırken hiçbir resmi değeri olmayan arazilerini gösterir birkaç belgeyi yanlarına alabilmeleri ve Yunan askerleri tarafından evlerini terk etmeye zorlanmaları gibi nedenlerle Türkiye'ye sadece birkaç bavul ile gelmişlerdir. Bu nedenle hemen tamamı adi iskân şeklinde Kocaeli'ne yerleştirilmişlerdir. Yunanistan'daki mülk tespitleri mübadele komisyonları tarafından yıllar sonra bitirilebilmesi nedeniyle Kocaeli'ndeki mübadiller ancak 1930 yılında tefvizden iskân edilebilmişlerdir. Kocaeli'ndeki mübadillerin çok azı Yunanistan'da bıraktıkları mülklerine karşılık tefvizden mülk edinebilmişlerdir.¹⁰²

3.5. Mübadillere Üretim Araç - Gereçleri Yardımları ve Kredi Olanakları.

Mübadele sözleşmesi gereği mübadillerin yanlarında getirebildikleri her türlü eşyanın ülkeye girişine izin verilmekteydi. Yunanistan'ın savaştan sonra içine düştüğü ekonomik durum nedeniyle Müslümanların mallarına el konulmaya başlanarak bu mallar ülkenin çeşitli yerlerine yığılan Türkiye'den gelen Rumlara paylaştırıldı. Ulaşım zorlukları nedeniyle mübadillerin yanlarında fazla mal taşıyamaması gibi sebeplerden dolayı Türkiye'ye gelen mübadiller yanlarında fazla mal getiremediler. Yanlarında birkaç parça eşya getirebilen mübadiller de güncel yaşamlarına yardımcı olabilecek eşyalar getirmediikleri için hükümet bu konu üzerine eğilerek bütçe olanaklarını ve Rumların terk ettiği taşınabilir malları gözden geçirmeye başladı. Rumlardan kalan buğday, darı, mısır gibi tarım ürünleri devlet tarafından toplanarak gelen mübadillere tohumluk olarak dağıtıldı.¹⁰³

Rum ve Ermenilerin bırakmış oldukları taşınabilir eşyalar Maliye Bakanlığının gözetimine bırakılmıştır. Eşyalar ambarlara kaldırılıyor ve bu eşyaları korumak içinde hükümet memur tayin etmiştir. Eşyaları korumakla görevli

¹⁰¹ **KKHM**, *Tefviz Komisyonu Karar Defteri*, Karar no. 38.

¹⁰² **KKHM**, *Tefviz Komisyonu Karar Defteri*, Karar No.78.

¹⁰³ **Arı**, *a.g.e.*, s. 143.

memurlardan bazıları çeşitli usulsüzlüklere karışmışlardır. Örneğin 30 Kasım 1922 de Tanin gazetesinde çıkan bir haberde Karataş bölgesinde toplanan eşyaları korumakla görevli olan memurun evinde yapılan aramada 26.000 lira değerinde gayrimüslimlerden kalan eşya tespit edilmiştir. Hükümet memuru hemen Anadolu'nun iç kesimlerine sürmüştür. Aynı gün başka bir gazetede çıkan habere göre düşük dereceli memurların ihtiyacı olan mübadilleri dikkate almadan keyfi şekilde davrandıklarını yazmıştır. Sorunun büyüklüğünden dolayı sorun TBMM gündemine de taşınmıştır. Terk edilmiş mallarda büyük hırsızlıkların olduğu ifade edilmekte ve hırsızlıkların bu malları korumakla görevli olan memurlar tarafından yapılması nedeniyle soruna kalıcı çözüm getirilemediği ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Bahar aylarında mübadillerin üretici duruma geçebilmeleri için kendilerine dağıtılan toprakların bir an önce işlenip ekilmesi gerekiyordu. Bazı yörelerde idarecilerin ön ayak olmaları sayesinde yerli köylülerin imece usulü çalışmalarıyla bu topraklar işlenerek ekilebildi. Toprakların değerlendirilebilmesi için hükümet mübadillere tohumluk, ihtiyacı olanlara çift sürmek için bir yâda iki tane büyükbaş hayvan, tarım araçları yâda bunların parasal karşılığını verilecekti. Mübadiller bu yardımları sadece kendilerine verilen toprakları sürmek için kullanacaklarına dair imzaladıkları kefaletname karşılığında alabileceklerdi. Kefaletnameler köy ihtiyar heyeti tarafından da onaylanacaktı. Yapılan yardımlardan sadece durumu kötü olan ve yardıma ihtiyacı olanlar yararlanabilecekti. Kimlerin yardıma ihtiyacı olduğunu ise İmar ve İskân Komisyonları tespit edecekti. Komisyonlar yapılan bu yardımlar karşılığında mübadillerden senet alınacaktı. Borçlular devlete olan bu borçlarını yardımın yapılmasından bir yıl sonra ödemeye başlayarak beş yılda bitireceklerdi. Araç-gereç yerine para yardımı yapılan göçmenlerde on taksitte borçlarını devlete ödeyeceklerdi.¹⁰⁵

Mübadillere yapılan kredi yardımları Ziraat Bankası aracılığı ile yapılmıştır. İmar ve İskân Komisyonları gazetelere hayvan ve tarım araçları alım ilanları vererek mübadillere dağıtılacak olan araç ve gereçleri satın alma yoluyla temin edilmiştir. 1923–1933 yılları arasındaki on yıllık dönemde 157.736 mübadil aileye 6.258.928 dönüm tarım arazisi 7.618.000 kg. tohumluk, 27.501 adet pulluk, 12 traktör, 19.070

¹⁰⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 247-248.

¹⁰⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 143-144.

kg. kükürt ve göztaşı, 22.994 çift hayvan, 41.253 adet tarım araç gereci, Ayrıca 15.238 lira nakit para yardımında bulunulmuştur. Yardıma ihtiyacı olan mübadillere tarımsal malzeme ve para yardımına “Terfih” denilmiştir. İmar ve İskân Vekâleti terfih işlemlerini düzenli ve herkes arasında adil bir şekilde yapılabilmesi için mübadillerin yerleştirildiği her yerleşim yerine bir tane tarım uzmanı göndermiştir. Fakat pek çok mübadil devlet tarafından verilen yardımları bilinçsizce kullanmıştır.¹⁰⁶

Türkiye’ye gelen mübadillerin yaklaşık %90’nı çiftçilikle geçimlerini sağlayan insanlardı. Hükümet bu nedenle öncelikle çiftçi mübadillerin üretici durumuna geçirmeye önem vermiştir. Bu mübadillere yapılan yardımlardan sonra sıra şehirlerde yaşayan sanatkâr mübadilleri üretici duruma geçirmeye gelmiştir. Sanatkar mübadiller için İcra Vekilleri Heyeti 30 Nisan 1924 tarihinde yayınladığı bir genelge ile şehirlerde yaşayan her sanatkar mübadile sanatının türüne göre dükkan, fırın, imalathane gibi bir yer geçici olarak verilerek kendilerinden kira ücreti de alınmamıştır. Yine muhtaç mübadillere sanatları için gerekli malzemeler Mıntika müdürlüklerinde sorumlu muhasebe birimleri, iskân ve iâşe memurlarından yada ticaret odaları üyelerinden oluşan bir heyet tarafından temin edilerek mübadillere dağıtılmıştır. Parasal yardımlarda iş türüne göre 25 lira ile 150 lira arasında değişen miktarlarda yapılacaktı. Öncelikle Rumlardan kalan taşınır malların bulunduğu ambarlardaki malzemeler fiyatları belirlendikten sonra mübadillere dağıtılacak ve sanatkâra verilecek paradan düşülecektir.¹⁰⁷

Kocaeli’ne gelen mübadillerin büyük bir kısmı çiftçilikle geçinen kişilerdi. Bu kişilerin üretici duruma geçilmeleri için Rumlardan kalan bağ, bahçe, tarlalar ve zirai araçlar diğer illerde olduğu gibi tevzi talimatnamesinde belirtilen oranlarda paylaştırılmıştır. Akmeşe’ye yerleştirilen mübadillere geçimlerini sağlayabilmeleri için aile fertlerinin her birine 3 dönüm arazi dağıtılmıştır. Darıca’ya yerleştirilen mübadiller fert başına 3 dönüm arazi ve 20 adet zeytin ağacı almıştır. Fakat Yunanistan’ın köylerinden gelen bu mübadiller daha önce zeytin ağacı görmedikleri için bu ağaçların ne işe yaradığını bilemedikleri için zeytin ağaçlarını bir bir keserek kışlık odun olarak kullanmışlardır. Yeniköy’e yerleştirilen mübadillere fert başına

¹⁰⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 145-146.

¹⁰⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 146.

5'er dönüm arazi verilmiştir. Yeniköy'deki mübadiller uzun yıllar tütüncülük yapmışlardır. Karamürsel'in Yalakdere beldesine yerleştirilen mübadiller 1980 yılına kadar tütüncülük ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamışlardır.¹⁰⁸

Kocaeli'ne yerleştirilen mübadillerin büyük çoğunluğu tütüncü olmalarına rağmen mübadillerin uzun süre barınabilecekleri evlere yerleştirilememesi, bu mübadillerin uzun süre üretici duruma geçirilememesi, kullanılan tarım araçlarının eski olması, zeytincilikten ve bağcılıktan hiç anlamadıkları halde mübadillerin bazılarının zeytinlikler ve bağlar verilmesi gibi nedenlerle Kocaeli'nde üretilen tütün miktarı 1913 yılından 1927 yılına kadar olan zaman içerisinde sadece 229 ton kadar artmıştır. Kocaeli'nde 1913 yılında 1721 ton 1927 yılında ise 1950 tütün üretilmiştir. Üretimin 14 yılda bu kadar az artmasının başlıca sebebi öncelikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda çiftçi nüfusun silâh altına alınması ve Kocaeli'ne getirilen 16.000 kadar tütüncü mübadillerin uzun süre üretici duruma geçirilememeleridir.¹⁰⁹

Hangi sanatkârın yardıma muhtaç olup olmadığını çiftçilerde olduğu gibi ihtiyar heyetleri tarafından tespit edilerek mübadillerin isimleri ve meslekleri yazılı bir liste hazırlanmaktaydı. Bu listeler daha sonra İmar ve İskân Komisyonları tarafından yâda Vilayet Müdürleri tarafından onaylanmaktaydı. Mübadiller kendilerine verilen araç ve gereçleri satmayacaklarına dair imzaladıkları kefaletnameleri illerdeki İmar ve İskan Komisyonlarına veriyorlardı. Aldıkları araç ve gereçlerin parasal değeri ile verilen kredileri, kendilerine verildikten bir yıl sonra ödemeye başlayarak 6 aylık taksitlerle üç yıl içerisinde ziraat bankasına ödeyeceklerdi. Mübadillere yapılan bu yardımlarda çiftçilere öncelik verildiği için çiftçi mübadiller sanatkârlardan biraz daha şanslıydılar. Uzun vadede mübadillere şehirlere yakın yerlerden verilen yerler ve dükkânlar kentler büyüdükçe şehir merkezleri içerisinde kaldığı için bu yerler şehrin en değerli yerleri arasına girdiler.¹¹⁰

¹⁰⁸ Özsoy, *Öksüz Çocukları*, s.90, 105; Özsoy, *İki Vatan Yorgunları*, s. 126; <http://www.kizderbent.net/koyhak.html>, 2008.

¹⁰⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, *Kocaeli maddesi*, C. 7, s. 1117–1118.

¹¹⁰ Arı, *a.g.e.*, s. 146-147.

Şehir merkezlerinden gelen ve Yunanistan'da esnaflık yapmış olan mübadiller yetkili makamlara müracaatlarda bulunarak kendilerine bir dükkân yâda mağaza verilmesini veya Rumlardan kalan istedikleri boş bir dükkânın kendilerine verilmesini istemişlerdir. Herhangi bir dükkâna ilk başvuru yapan mübadile istediği dükkân verilmiştir. Bir tane dükkân yâda mağaza alan mübadil ikinci bir dükkân yâda mağaza alamıyordu. Örneğin Kayalar mübadillerinden İbrahim oğlu Abdullah'ın Dâhiliye Nezaretine dükkân talebi için gönderdiği dilekçede kendisinin 1927 yılında İzmit'in Yalı Hamamı sokağında bulunan 4006 vergi genel numaralı küçük ahşap bir dükkâna talip olmasına rağmen dükkânın Drama mübadillerinden Doktor Hasan Ömer Bey'e tahsis edilmiştir. Doktor Hasan Ömer Bey'in başka bir dükkân alması nedeniyle İbrahim oğlu Abdullah Dâhiliye Nezaretine 1928 yılında ikinci bir dilekçe yazarak Yalı Hamamı sokağında bulunan dükkâna tekrar talip olmuştur. Dâhiliye Nezaretinin yaptırdığı araştırma sonrasında Doktor Hasan Ömer Bey'den daha önce sözü edilen dükkâna İbrahim oğlu Abdullah'ın talip olmasına rağmen memurun dilekçeyle fazla alakadar olmaması ve Abdullah Bey'in de aylarca dilekçesinin sonucunu takip etmemesi nedeniyle sözü edilen dükkânın 26.1.1927 tarihinde ikinci taliplisi olan Doktor Ömer Bey'e verildiği anlaşılmıştır. Dâhiliye Nezareti yapılan bu yanlışlığın düzeltilerek adı geçen dükkânın Doktor Hasan Ömer Bey'den alınarak ilk taliplisi olan İbrahim oğlu Abdullah'a verilmesini istemiştir.¹¹¹

Selanik gibi büyük şehirlerden Kocaeli'ne gelen mübadiller küçük bir mağaza yâda dükkân aldıkları zaman Yunanistan'da yaptıkları mesleklerini yapmışlardır. Geldikleri yerlerde geçerli olan mal ve hizmetleri Kocaeli'nde de halka sunmayı denemişlerdir. Kısa sürede mübadiller Kocaeli halkının ekonomik gücünün ve zevklerinin bu mal ve hizmetler için yeterli olmadığını görmüşlerdir. Selanik'te fırın işleten biri Kocaeli'ne geldikten sonrada fırıncılık yapmaya başlamıştır. Selanik'te yaptığı poğaçaları, zeytinli ve peynirli açmaları, kuru pastaları, kurabiyeleri Kocaeli'nde de üretmeye ve halka satmaya çalışmıştır. Kocaeli'nde bu ürünlere rağbet olmadığını görünce kısa süre içerisinde hayal kırıklığı yaşamıştır. Kocaeli'ndeki halkın Yunanistan'ın büyük şehirlerindeki insanlar gibi sabahları poğaçaya yemek, beş çayı düzenleyip zencefilli veya tarçınlı kurabiye yeme, doğum

¹¹¹ BCA, 272.13.81.20.2.

günü düzenleyip pasta kesme gibi alışkanlıklarının olmadığını gören mübadiller Kocaeli’ndeki halkın alışkanlıklarına ve zevklerine göre yiyecekler üretme yoluna gitmişlerdir. Fırıncıların deneme yanılma şeklinde gördükleri gerçeği gül suyu ile yapılan muhallebileri satan muhallebiciler, kömürde pişen döner ve çeşitli yemekleri hazırlayıp müşterilerine sunan lokantacılar ve diğer esnafta kısa sürede görmüştür.¹¹²

¹¹² Gökaçtı, *a.g.e.*, s. 258.

SONUÇ

Yunanistan Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazandığı 19. yüzyıldan itibaren konumu itibariyle Osmanlı Devleti toprakları üzerinde genişlemek istemiştir. Bu amaçla Yunan hükümetleri, Batı Anadolu topraklarını Yunanistan yarımadasının doğal uzantısı olarak görmüş ve bu topraklarında Yunanistan sınırları içerisinde olması gerektiğini savunmuşlardır. Yunanistan bu amacını gerçekleştirebilmek için ilk olarak 3–4 Şubat 1919 Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'daki Rumların sayısı artırılması için İç Anadolu'daki Rumlar ile Batı Anadolu'daki Türklerin yer değiştirilmesi şeklinde tek taraflı bir göçü gündeme getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devletinin yenik ayrılması sonucu Yunanistan itilaf devletlerinin yardımlarıyla başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'daki bazı şehirleri işgal etmiştir. Bu kısa süreli işgal sırasında Batı Anadolu'ya Yunanistan'dan yoğun şekilde Rum göçü yaşanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk milleti Milli Mücadeleyi kazandığı zaman, Yunan işgali sırasında Yunan ordusuna güvenen ve düşmanla işbirliğine girerek Türklere türlü türlü zulümler yapmış olan Ermeniler ve Rumlar korkularından dolayı kendi istekleri ile Türkiye'yi terk etmeye başlamışlardır. Rumların yapmış olduğu bu kaçış sonrasında Yunanistan'daki Rumların sayısının süratli bir şekilde artması nedeniyle Yunanistan bu yeni gelen yurttaşlarının barınabilecekleri bir yer bulabilmek için ülkedeki Türklere baskı yaparak ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde barış ve hoşgörü içerisinde yaşayan, Türkler ve Rumların artık aynı ortam içerisinde bir arada yaşayamayacakları bu kısa süreli Yunan işgali sırasında görülmüştür. Lozan Konferansı'nda, Türk ve Rum halklarının durumu görüşülerek iki ülke arasında zorunlu ahali değişimi yapılması kararlaştırıldı. 1 Mayıs 1923 tarihinde başlayan mübadele de iki ülke arasında zaman zaman “Etablis” ve “Patrik Arapoğlu” sorunları gibi mübadelenin durma derecesine getirecek kadar sorunlar yaşanmıştır. Lozan Konferansı'na katılan diğer devletlerin de araya girerek her iki devleti ikna etmeleri sonucunda Türkiye ve Yunanistan karşılıklı bazı tavizlerle sorunları aşarak mübadelenin başarılı bir şekilde sonlandırılmasını sağlamışlardır. Mübadelenin gerçekleştirilmesi için Milletler Cemiyeti tarafından Yunanistan'a bütçe ayrılmasına rağmen Türkiye'ye tek kuruşluk bir yardım dahi yapılmamıştır. Yaklaşık on üç

yıllık bir savaştan çıkan Türk milleti Milletler Cemiyetiden tek kuruş yardım almadan sınırlı sayıdaki kaynakları ile mübadeleyi başarılı şekilde gerçekleştirmiştir.

Mübadele sırasında Yunanistan'dan getirilen Müslümanlar başta İzmir ve Samsun olmak üzere Rumların yoğun olarak yaşadığı yerlere yerleştirildi. Mübadele sırasında Yunanistan'dan getirilen yaklaşık 27.000 mübadil İzmit vilayetine iskan edildi. Bu sayının büyük çoğunluğu yaklaşık 16.000'ni Kocaeli'ne getirildi. Mübadele sırasında düzenli şekilde kayıt tutulmaması, isteyen mübadillerin yerleştirilmek istenilen yeri beğenmeyerek başka illere gitmesi, bazı mübadillerin akrabalarının yanına iskân edilmek istemesi nedeniyle başka illerden mübadil gelmesi, bazı kişilere serbest vesika verilmesi gibi nedenlerle Kocaeli'ne gelen mübadillerin hangi beldeye kaçır kişi olarak yerleştiği kesin olarak bilinmesi çok güçtür. Köy hizmetleri defterlerindeki kayıtlarda mübadillerin Kocaeli'ne geldikten sonra mübadillere bazı sorular sorularak tutulmuş olması bile mübadil kayıtlarının ne kadar düzensiz tutulduğunu kanıtlamıştır.

Yunanistan'ın Selanik limanı, Hüseyinköy istasyonu gibi yerlerden gemilere ve trenlere bindirilen mübadillerin sıkıntıları yolculukları sırasında başlamıştır. 20–30 gün süren yolculukları balık istifi şeklinde geçmiştir. Yolculuk sırasında bazı mübadiller hayatlarını kaybetmişlerdir. Gemide ölenler bulaşıcı hastalıkların başlamaması için denize atılmışlardır. Karada ölenler ise hemen imam mübadillerin kontrolünde bir çukur kazılarak oracıkta defedilmişlerdir. Kocaeli'ne gelen mübadiller ilk önce İstanbul'daki misafirhanelere alınarak burada sağlık kontrolleri yapılarak temizlik ihtiyaçları giderilmişlerdir. Misafirhanelerde perdelerle ayrılmış küçük bölmelerde tüm aile bireyleri barınmak zorunda kalmışlardır. Misafirhanelerde bazen 40 gün kadar bekletildikten sonra Kocaeli'ne doğru yola çıkmışlardır. Çok yaşlı olanlar ve yaşına girmemiş bebekler bu zorlu yolculuklara dayanamayarak hayatlarını misafirhanelerde kaybetmişlerdir.

Mübadillerin sorunları daha Kocaeli'ne gelir gelmez arttı. Öncelikle doğdukları ve yaşadıkları yerlerden kopartılan bu kişilere bir an önce başlarını sokacak bir ev bulunması gerekliydi. İzmit'in birçok yerindeki emval-i metruke evleri Rumlar tarafından İzmit'i terk ederken yakıldı. Birçok köy harabe şeklindeydi. Sağlam olan evler ise bakıma muhtaç vaziyetteydi. Mübadiller ilk olarak Rumların ve Ermenilerin boşalttığı köylerdeki evlere yerleştirilmişlerdir. Fakat birçok mübadile ev bulunamaması nedeniyle mübadillerin bir

bölümü çadırlarda kaldı. Başlarını sokabilecek bir ev bulanlar biraz rahatlamalarına rağmen yaklaşan kış mevsimi nedeniyle çadırlardaki mübadiller evlere yerleştirilen mübadillerin yanlarında oturtulduğu için bir eve iki yâda üç ailenin iskan edilmesi sonucu mübadillerin barınma konusundaki sıkıntıları devam etti.

Bu sorunun çözüme kavuşturulması için devlet mübadillerin yerleştirildikleri köylere yeni evler inşa etmeye başladı. Ayrıca emval-i metruke evleri de hemen onarıma alınmıştır ve ilk etapta iki numune köy kuruldu. Karamürsel'in Yalakdere beldesinde 1924 yılında inşa edilen 360 ev ise muhtemelen Kocaeli'nde kurulan iki numune köye ait evlerdi. Kocaeli'nde mübadillerin kendilerinden kaynaklanan bazı sorunlar meydana geldi. Hiçbir imkânı ve parası olmayan bazı mübadiller iskân haklarından vazgeçerek istedikleri bir yere yerleşmişler ve bir süre sonra evlerini yapamadıkları içinde yerlerini terk ettiler. 1924 yılında 36 hane olarak iskân haklarından vazgeçerek Gündoğdu köyüne yerleşen mübadiller bu şekilde yerlerini terk edince devlet bu mübadilleri tekrar Gündoğdu'ya getirebilmek için zaman ve para harcadı.

Devlet mübadillerin üretici duruma getirilinceye kadar olan zaman içerisinde mübadillerin sağlık durumları ile yakından ilgilenmiştir. O dönemde Kocaeli'nde sadece bir adet devlet hastanesi olmasına rağmen Hilal-i Ahmer Cemiyeti bir tane İzmit'e, bir tane Darıca'ya olmak üzere iki adet hastaneyi mübadiller için kurmuştur. Bu üç hastanenin yanında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kurduğu revir ile Kocaeli'ndeki mübadiller sık sık sağlık kontrollerinden geçirilmişlerdir. Bazen mübadillerin tedavileri için bu sağlık kurumları bile yetersiz kalmıştır. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de kötü niyetli ve görevini yapmayan memurların da var olması nedeniyle bazı mübadiller hastalanmışlar hatta hayatlarını kaybetmişlerdir. 1924 yılında Konya'ya sevk edilecekler arasında bulunan yeni doğum yapan bir kadın ihmal sonucunda vefat etmiştir.

Mübadillerin sıkıntıları her alanda ve mübadelenin her safhasında devam etmiştir. Hayatlarında tütün yetiştirmekten başka bir işten anlamayan mübadillere devlet tarafından Rumlardan kalan bağlar, zeytinlikler verilince geçimlerini nasıl sağlayacaklarını bilemeyen bu mübadiller özellikle zeytin ağaçlarını keserek kışın soğuktan korunmak için sobalarda yakmışlardır. Bu nedenle hem ülke ekonomisi zarara uğramış hemde bu mübadillerin bakımı için daha uzun süre masraf yapılmıştır.

Kocaeli'nden ayrılan Rumlardan dolayı çeşitli iş kollarında başlayan sıkıntıları sadece tütün ekiminden anlayan mübadiller gideremeyince Kocaeli halkı Rumları geri gelmesini bile istediler. Kocaeli'nden ayrılan Rumlar ayakkabıcı, nalbant, boyacı, fırıncı, terzi gibi meslek sahipleri iken Kocaeli'ne yerleştirilen Mübadillerin çoğunluğu tütüncülük ile yapıyorlardı. Bu nedenle tüm sanatkârlarını kaybeden Kocaeli halkı uzun bir süre sıkıntı çekti. Gelen mübadillerinde uzun süre istihdam edilememesi nedeniyle Kocaeli'nde hem ekonomik hem de sosyal alanda büyük sıkıntılar yaşandı.

Mübadiller Kocaeli'nin Darıca'dan Karamürsel'e kadar geniş bir kesimine yerleştirilmiştir. Genellikle bir köy halkının tamamı aynı köye iskan edilmiştir. Bazı mübadiller Kocaeli'nde kendilerine gösterilen yerleri beğenmediği için Yunanistan'da aynı köyde yaşadıkları komşularından ayrılmak zorunda da kalmışlardır. Kocaeli'ne gelen mübadiller diğer illere giden mübadiller gibi köy ağalarının gözetimlerinde Kocaeli'ne gelerek beğendikleri yerlerde oturmaya başlamışlardır. Hatta köy ağalarından ayrı yere yerleştirilen bazı mübadiller ağalarının yanlarına gidebilmek için uzun bir yolculuk bile yapmışlardır. Örneğin Samsun'a yerleştirilen bir kısım mübadil köy ağalarının yanlarına gidebilmek için Adapazarı'na kadar göç etmişler, daha sonrada Kocaeli'nin Derince ilçesine gelmişlerdir. Kocaeli'ndeki yerli halkın cana yakın misafirperver olması nedeniyle mübadiller kısa sürede yeni yurtlarına alışmışlardır. Cumhuriyet döneminde Kocaeli'nin sürekli göç alması nedeniyle zamanla mübadillerin yerleştirildiği yerlere başkaları da göç etmiştir. Mübadiller bazı yerlerde köy ve mahallerine bu yeni gelenlerden çekindikleri için ev ve arazilerini satarak Kocaeli'nde başka yerlere taşınmışlardır. Örneğin Yuvacık beldesine zamanla Karadenizli vatandaşlarımız göç etmişler ve Karadenizlilerin silaha düşkünlüğü nedeniyle mübadillerin çoğunluğu Yuvacık'daki ev ve arazilerini satarak İzmit'in Bekirpaşa semtine taşınmışlardır. Günümüzde Yuvacık Beldesinde çok az mübadil aile kalmıştır.

Kocaeli'ne çok sayıda Kıpti de bu dönemde zorunlu mübadele kapsamında gelmiştir. Devlet diğer mübadillere olduğu gibi Kıptilere de yardımlarda bulunmuş, ev ve arazi verdi. Aradan geçen 85 yılda Kıptiler devletin verdiği arazileri, evleri satmışlar ve bu paraları değerlendiremediler. Kıptiler Türkiye'nin diğer illerinde olduğu gibi bir arada toplu halde yaşamaktadırlar. Günümüzde Kocaeli'nin hemen her semtinde en az bir tane Kıpti mahallesi bulunmaktadır. Mübadele zamanında gelen Kıptiler ilk zamanlarda bulundukları köy ve

mahallelerde demircilik ve kalaycılık mesleklerini yaparak uzun yıllar bulundukları köy ve mahallelerin önemli bir boşluğunu doldurdular. Zamanla teknolojik gelişmelerin günlük hayatımızda yerinin artması nedeniyle demirciliğin ortadan kalkmasına, bakır mutfak eşyalarının evlerde zamanla kullanılmama başlanmasıyla da kalaycılık ortadan kalktı. Kıptiler mübadele sırasında yerleştirdikleri diğer tüm illerde olduğu gibi Kocaeli ekonomisine de fazla bir katkıda bulunamadılar.

Kocaeli'ne gelen mübadillerin sıkıntıları yıllarca yaşadıkları topraklardan bir gecede trene bindirilip çıkartılmaları ile başlamış ve Kocaeli'ne geldiklerinde de devam etmiştir. İstasyonlarda günlerce bekletilen sonra haftalarca hatta aylarca misafirhanelerde bekletildikten sonra o zamanlar hiç kimsenin beğenmediği yarı bataklık arazilere mübadillerin yerleşmeleri istenilmiştir. Kocaeli'nin halkı tarafından zaman zaman horlanmışlar, hatta dışlanmışlardır. Kimi yerlerde yerli halk ile mübadillerin çekişmeleri uzun yıllar devam etmiştir. Aradan geçen 85 yılda Kocaeli ekonomisinde tarım önemini kaybetmiş ve sanayi önem kazanmıştır. Sanayinin gelişmesi ile Kocaeli çeşitli illerden göç almaya başlamıştır. Nüfusun hızlı bir şekilde artmasından dolayı Kocaeli'nde yeni yerleşim ve sanayi alanları açılmıştır. Mübadillere verilen yarı bataklık araziler ıslah edilerek buralara yeni yerleşim yerleri ve sanayi kuruluşları kurulmuştur. Başlangıçta şehir dışında olan yerler geçen süre içerisinde şehrin merkezinde kalmıştır. Mübadillerin kendileri olmasa bile çocukları zamanla arazilerinin değerlendirilmesi nedeniyle çok zengin olmuşlardır. Günümüzde Kocaeli zenginleri içerisinde çok sayıda mübadil aileleri bulunmaktadır. Bu gün bazı ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller Kocaeli'nin saygın kişileri konumuna gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 272.14.76.30.21

BCA, 272.12.46.68.11

BCA, 272.12.56.143.23.

BCA, 272.12.52.121.15.

BCA, 272.11.21.107.07.

BCA, 272.80.3.6.9.

BCA, 272.12.62.182.8

BCA, 272.11.19.93.6.

BCA, 272.80.3.6.9.

BCA, 272.80.3.8.3.

BCA, 272.11.19.97.4.

BCA, 272.79.72.2.21.

BCA, 272.79.72.2.4.

BCA, 272.79.72.3.14

BCA, 272.79.72.02.22.

BCA, 272.13.81.20.2.

2.Kocaeli Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü Arşivi

Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri

Kocaeli Vilayeti Tefviz Komisyonu Karar Defteri.

B. KİTAPLAR

AGHATABAY, Cahide Zengin, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve*

Kamuoyu 1923–1930, İstanbul: Bengi Yayınları 2007.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Tarihi:*

Göç, İstanbul: Kum Saati Yayınları 2001.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu göç,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Yayınları 1995.

- BELLİ, Mihri**, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, çev. Müfide Pekin, İstanbul: Belge Yayınları 2004.
- BENLİSOY, Yorgo - MACAR, Elçin**, *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç Yayınları 1996.
- BOA**, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, C. II, Ankara: BOA Yayınları 1995.
- CARTY, Justin Mc**, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Yayınevi 1998.
- CENGİZKAN, Ali**, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara: Arkadaş Yayınları 2004.
- ÇAPA, Mesut**, *Pontus Meselesi*, Trabzon: Serander Yayınları 2001.
- ÇETİN, Atilla**, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit: İzmit Rotary Kulübü Yayınları 2000.
- ERDAL, İbrahim**, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İstanbul: IQ Yayımcılık 2006.
- ERBİL, Pervin**, *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe; Tüm yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, İstanbul: Sorun Yayınları 2001.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali**, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları 2005.
- GÖKLÜ, Feray** “Armaştan Akmeşe'ye Uzanan Yol”, *M. Sabri Yalım'a Armağan*, Kocaeli: Kocaeli Dokümantasyon Merkezi 2001.
- GÜREL, Şükrü S.**, *Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara: Ümit Yayınları 1993.
- HATİPOĞLU, Murat**, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923–1954)*, Ankara: Siyasal Kitapevi 1997.
- İPEK, Nedim**, *Mübadele ve Samsun*, Ankara: TTK Yayınları 2000.
- KAPLANOĞLU, Raif**, *Bursa'da Mübadele (1923–1930 Yunanistan Göçmenleri)*, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları 1999.
- KARPAT, Kemal**, *Osmanlı Nüfusu 1830–1914, Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003.
- KURT, Yılmaz**, *Pontus Meselesi*, Ankara: TBMM Yayınları 1995.
- MUTLU, N. Yücel**, *Lozanda Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun*

Artırılması, (y.y.) 2005.

NAKKARAS, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul: Belge Yayınları 2003.

ÖĞÜTÇEN, Kevser - ÖĞÜTÇEN, Hüseyin, *Kocaeli'ne Yerleştirilen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*, İstanbul: Bahar Yayınları 2006.

ÖZDEMİR, Erdoğan, *Dünden Bugüne Karamürsel*, (y.y)(t.y.).

ÖZSOY, İskender, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2003.

_____, **İskender**, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2007.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları 1998.

TOSUN, Ramazan, *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde: Tolunay Yayınları 1998.

ULUGÜN, Yavuz (haz.), *Kocaeli Tarihi: Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli: KYOD Yayınları 2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1975.

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: ATAM Yayınları 2002.

YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: Bilge Üniversitesi Yayınları 2006.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, Kocaeli Maddesi, c.7, İstanbul 1975.

YÜCE, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit: 1945.

1967 Kocaeli İl Yıllığı, İstanbul; Kocaeli Valiliği 1967.

1973 Kocaeli İl Yıllığı, Kocaeli; Kocaeli Valiliği 1973.

C. MAKALELER

AKGÜN, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sorunu” , *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, ss. 241–277.

CENGİZKAN, Ali, “Türkiye’de Mübadele Konut ve Yerleşim Politikası”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Der. Müfide Pekin, İstanbul; İstanbul Bilge Üniversitesi

Yayınları 2005, ss. 303–320.

ÇAPA, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenleri İskânı”, *Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.5, Mayıs 1990, ss. 49–69.

ERDAL, İbrahim, “Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Arapoğlu’nun İhracı Meselesi” *Atatürk Yolu*, C.9, S. 33–34, (Mayıs – Kasım 2004), ss. 33–50.

EMGİLİ, Fahriye, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Türkiye’ye Yönelik Göçler ve Bu Göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasi Yönden Etkileri” , *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara: ATESE Yayınları 2006, ss. 501–524.

HATİPOĞLU, Murat, “Elefteriao Venezelos’un İktidara Gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, ss.456–465.

KAYAM, H. Cevahir, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.’ de Görüşülmesi”, *ATAM Dergisi*, C.IX, S.27, 1993, ss. 581–608.

KURAT, Yuluğ Tekin , “ Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, ss.407–423.

ÖKSÜZ, Hikmet, “ Türk – Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *ATAM Dergisi*, C.XVI, S. 48, Kasım 2000, ss. 753–768.

ÖZKAYA, Yücel, “1821 Yunan (Eflak Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısında Tutumları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATESE Yayınları 1986, ss.114–132.

SOFUOĞLU, Adnan, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü”, *ATAM Dergisi*, C. XVIII, S.54, Kasım 2002. ss. 795–814

D. İNTERNET ADRESLERİ

<http://www.kocaeli.gov.tr>.2007.

<http://www.buyukderbent.com/common/default.asp?id=716>, 2007

<http://www.kocaeliyenikoy.bel.tr/common/default.asp?id=507>, 2007

<http://www.kizderbent.net/koyhak.html>, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ayhan ATEŞ
Sürekli Adresi : Yenikent Mh. Ebru Sk. No:9 K:2/4. Derince / Kocaeli
Doğum Yeri ve Yılı : Bolu / Merkez, 1980
Yabancı Dili : İngilizce
İlköğretim : İzmit İnkılâp İlköğretim Okulu (1994)
Ortaöğretim : İzmit Gazi Lisesi (1997)
Lisans : Sakarya Üniversitesi (2004)